

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРНІВЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА**

**Факультет історії, політології та міжнародних відносин
Кафедра міжнародних відносин та суспільних комунікацій
Кафедра історії України**

**ЗАХІДНА ДИПЛОМАТІЯ КНЯЗЯ ТА КОРОЛЯ
ДАНИЛА РОМАНОВИЧА**

Кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий магістерський

Виконав:

студент VI курсу, групи _____
Позарук Владислав Васильович
к.і.н., ас. Христан Н.М.

Рецензент:

До захисту допущено:

Протокол засідання кафедри № _____

від « _____ » _____ 2023 р.

Зав. кафедри _____ доц. Гуйванюк М.Р.

Чернівці – 2023

Анотація

Магістерську роботу присвячено проблемам зовнішньої політики князя та короля Данила Романовича. Відносини із державами Європи, формування антимонгольської коаліції та акт коронації – всі ці проблеми досі викликають інтерес дослідників. Магістерська робота має пролити світло на деякі аспекти європейської політики Данила Романовича. Так як зовнішня політика князя та короля погано простежується за літописами, необхідно зіставити відомості західноєвропейських та грецьких джерел, а також проаналізувати думки істориків, щоб спробувати відновити найповнішу картину взаємин держави Романовичів з європейськими країнами та папською курією.

Ключові слова: дипломатія, князь, король, унія, коаліція, церемонія.

Summary

The master's thesis is devoted to the problems of the foreign policy of Prince and King Danylo Romanovych. Relations with the states of Europe, the formation of an anti-Mongol coalition and the act of coronation - all these problems still arouse the interest of researchers. The master's thesis should shed light on some aspects of Danylo Romanovych's European policy. Since the foreign policy of the prince and the king is poorly traced in the annals, it is necessary to compare the information of Western European and Greek sources, as well as analyze the opinions of historians, in order to try to restore the most complete picture of the relations of the Romanovich state with European countries and the papal curia.

Key words: diplomacy, prince, king, union, coalition, ceremony.

Кваліфікаційна робота містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів наукових досліджень інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ Позарук В.В.
(підпис)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. «ГАЛИЦЬКА СМУТА»: РОМАНОВИЧІ У БОРОТЬБІ ЗА ВОЛОДИМИРСЬКУ ТА ГАЛИЦЬКУ ЗЕМЛІ.....	11
1.1. Війна за галицьку спадщину.....	11
1.2. Данило Романович та Бела IV: русько-угорські взаємини 30-их рр. XIII ст.....	34
РОЗДІЛ 2. ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КНЯЗЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА У 1240-1250 рр.....	47
2.1. «Західний вектор» у війні за Галицьку землю початку 1240-их рр.....	47
2.2. Зовнішня політика Данила Романовича на рубежі 1240-1250 рр.....	53
РОЗДІЛ 3. «МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ»: КОРОНАЦІЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА.....	71
3.1. Нікея та Рим: шлях до корони.....	71
3.2. Чи був Данило Романович коронований папою Інокентієм IV?.....	81
3.3. Дипломатії короля Данила Романовича в останні роки життя володаря.....	88
ВИСНОВКИ.....	105
ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА.....	108

ВСТУП

Актуальність. Здобуття незалежності України зумовило глобальні суспільні перетворення, що вплинуло на життя усіх мешканців нашої країни. Водночас політична стабільність і добробут держави багато в чому залежить від виваженої зовнішньої політики. Повномасштабне вторгнення руської федерації на територію України у десятки разів інтенсифікувало взаємовідносини нашої держави та європейських країн у дипломатичному, суспільному й першочергово військовому вимірах. Не завжди вдається будувати грамотні відносини із сусідами й часто на заваді стають давні епізоди минулого, які й досі знаходять своє відображення в міждержавних відносинах України та сусідів. У зв'язку з цим великого значення і актуальності набувають дослідження з історії військово-політичних відносин, зокрема князя та короля Данила Романовича із країнами Західної й Центрально-Східної Європи.

Розбудова сучасної соборної незалежної України на принципах рівноправності та партнерства з іншими країнами світу передбачає врахування і використання історичного досвіду її відносин із народами, які віддавна мали з українцями тісні тривалі військово-політичні, соціально-економічні, культурні та релігійні стосунки. Тому вивчення та всебічний аналіз змісту і характеру дипломатичних стосунків держави Данила з європейськими володарями набуває сьогодні також важливого науково-теоретичного й практичного значення. З огляду на багатовекторний характер зовнішньої політики України у XXI ст. та її курс на європейську інтеграцію звернення до історичного минулого відносин народів сприятиме особливій гармонізації міжнаціональних відносин на сучасному етапі.

Метою магістерської роботи є аналіз векторів західної політики князя та короля Данила Романовича на підставі опрацювання латиномовних і частково німецькомовних наративних історичних текстів, літописних

повідомлень, а також аналізу історіографічного доробку. Відповідно до поставленої мети визначаємо наступні дослідницькі **завдання**:

- Простежити Західний чинник у боротьбі Романовичів за батьківську спадщину
- Охарактеризувати відносини Данила Романовича із угорським королем Белою IV
- Простежити взаємини Романовичів із польськими володарями
- Окреслити зовнішньо-політичні відносини Данила на у 40-их рр. XIII ст.
- Проаналізувати відносин Романовичів із Римом середини XIII ст.
- Розглянути основні проблеми акту коронації Данила Романовича у джерелах та історіографії
- Висвітлити останній період життя Данила та його дипломатію

Об'єктом дослідження є політична діяльність князя та короля Данила Романовича.

Предметом дослідження є вектори дипломатії князя та короля Данила Романовича на теренах Західної та Центрально-Східної Європи наприкінці.

Хронологічні межі дослідження охоплюють період життя та діяльності князя та короля Данила Романовича від 1201 – 1264 рр.

Територіальні межі дослідження становлять території українських земель (держання) на які поширювалась влада князя та короля Данила Романовича.

Історіографія дослідження.

Найбільш важливим і змістовним дискурсом історії пам'яті про Данила Романовича, який складає основу дослідження є історіографічні тексти або ж історіописання. Тексти історіографічного дискурсу даної групи джерел, відповідно до специфіки нашої роботи ми розділяємо на декілька блоків (виходячи із особливостей ідейної чи ідеологічної рефлексії образу Данила Романовича та конкретного історичного періоду).

До **першого** блоку відносимо історіографічні першодруки другої половини ХІХ ст. Серед яких виділяємо перші академічні роботи присвячені королю Русі таких істориків як Д. Зубрицький [75], І. Шараневич[64], Б. Дідицький [72], А. Петрушевич[127]. Вказані вчені, першими розпочали конструювання наукового дискурсу про Данила Романовича після публікації «Іпатіївського списку» Повісті минулих літ. Вказана вище, плеяда істориків-русофілів першочергово прагнула показати Данила Романовича самодостатнім володарем на протигагу великопольському наративу. Підхопили синтезу галицьких русофілів представники народницького напрямку в історіографії. М. Дашкевич [62], М. Костомаров [89], О. Барвінський [23]. Згадані вчені продовжили концепт суверена Данила Романовича який мав історично єднати Галичину й Наддніпрянщину.

На зламі ХІХ-ХХ ст. в середовищі українських істориків визначились перші ознаки нового державницького напрямку в українській історіографії, який став останнім великим інтелектуальним напрямом історичної думки до часу марксизму в СРСР. Трансформація інтелектуальної думки призвела до формування нового змісту досліджень – держави та її правових інституцій. Відповідно, коло дослідницьких проблем змінювало свій акцент. Центральними проблемами історичних студій стали як самі державні формування, так й ідея створення і розвитку держав. Однак, у своїй основі, державницький напрям рівноцінно народницькому обстоював ідею самої держави як основи існування народності. Певний вододіл у поглядах проходив через розуміння суті держави. Народницький напрям розглядав створення держави як результату спільної діяльності народу, де правителям відводилась не каталізатора історичного процесу, а радше інструменту для виконання потреб народу. У державницькій школі виникнення інституту держави пов'язували із діяльністю еліт. Історична постать як репрезентат еліти, стала первинною для розуміння і дослідження держави та її інституцій. Однією із ключових постатей історичного минулого у представників

державницького напрямку був Данило Романович. Вивчаючи особливості історії пам'яті про першого короля Русі спробуємо з'ясувати якою мірою так званий «проект Данила Галицького» у русофільській, народницькій та українофільській історичній уяві виявився прийнятним для істориків державників.

Сконструюваний у кабінетах істориків образ «Данила Галицького» виявився до певної міри прийнятним для ще одного вихідця із київського інтелектуального кола – М. Грушевського. Вчений за понад сорокалітню наукову кар'єру пережив значну інтелектуальну еволюцію, що безпосередньо позначилось на його історіографічних засадах і методах роботи і вважається основоположником дослідницьких ідей державницького напрямку в історіографії [52].

Акцент на постаті Данила Романовича у своїх історичних дослідженнях вчений вперше зробив у праці виданій під псевдонімом «М. Сергієнко». Коротке дослідження з історії українського громадського життя середини XIII ст. яскраво демонструє тогочасну ідейну спрямованість вченого. Ключова ідея роботи – похвала болохівців та інших так званих «татарських людей» за потужний опір спробам Данила Галицького повернути контроль над населенням даних земель під стягом боротьби із монголами [53]. Один із найбільших українських героїв минулого, сконструйованих у XIX ст. піддався різкій критиці, що значно відрізняло тогочасні студії М. Грушевського від досліджень попередників. Однак Данило зображений зі своєю прив'язаністю до Галицької землі.

У дослідницьких колах того часу, стаття була прийнята не однозначно. Вчитель та ідейний наставник М. Грушевського – В. Антонович відгукнувся прихильно, незважаючи на політичну суперечливість Данила, вказуючи, що дослідження відобразило ряд його до не втілених у життя народницьких ідей. Шквал різкої критики в сторону М. Грушевського спрямував М. Драгоманов (перебуваючи на той час у болгарській еміграції). Неприйнятною була ідея

протиставлення держави (в особі Данила) та народу (болоховитян). Така тенденція сприяла відокремленню руської історії від історії Європи. Та сприяла поширенню проруських ідей «общерусской» історії. Самих же «татарських людей» М. Драгоманов вважав зрадниками, які заважали Данилові успішно боротися з монголами. Критика збоку Драгоманова, очевидно, вплинула на М. Грушевського. У своїх подальших дослідженнях конфлікт у Болохівській та інших землях із «татарськими людьми» подавався значно стриманіше та виваженіше. Проявів демократичного характеру «громадського руху» не залишилось, а провина за його виникнення повністю лежить на конфлікті із монголами. Виваженіше ця проблема подавалась і в популярній «Ілюстрованій історії України-Русі» [53].

Основу **другого** блоку склали академічні та дидактичні тексти істориків радянської доби (30-80 рр. ХХ ст.). Однак лише ті, які містять суттєві зміни у конструювання та рефлексії образу Данила порівняно із попереднім періодом. Такі тексти ми диференціюємо за узагальнюючим характером – С. Белоусова [84], О. Оглобліна [84] та спеціальними дослідженнями В.Т. Пашуто [124], М. Котляра [90; 91; 92; 93]. Радянська школа загалом характеризується однобоким вектором досліджень діяльності Данила Романовича. Передовсім це було викликано великоімперським дискурсом спадковості Русі й лінії тяглості до Москово-Суздальського князівства. Данило Романович ламав цю концепцію своїм королівським статусом й відповідно піддавався забуттю, що й призвело до наявності великої кількості спрощених схем та одновекторних парадигм дослідження біографії князя та короля. Показово виділяється наукова діяльність Івана Крип'якевича. Втім, його праця по історії держави Романовичів так і не була опублікована за його життя [58].

До останнього, **третього** блоку, історіографічного дискурсу використаного в нашій роботі відносимо тексти написані у період незалежної Української держави кінця ХХ – початку ХХІ ст. Основним критерієм

історіописання Данила Романовича є наявність безпосереднього впливу на формування культурної ідентичності українців та наявні трансформаційні прояви до стилізації образу правителя по відношенню до попередніх періодів.

Поява незалежної Української держави відкрила нові перспективи досліджень постаті Данила Романовича та історії Русі XIII ст. у цілому. Перед вченою спільнотою відкрився зовсім новий простір для наукових звершень. Нові (і певною мірою старі) європейські схеми досліджень, парадигма іншої методології, відсутність значного ідеологічного тиску сприяли якісному перечитанню історичних текстів, які проливали світло на здавалося б уже відомий та загальноприйнятний наратив минулого. Було піддано значній критиці більшість прийнятих у минулому історичних концепцій, проведено значну роботу щодо розвінчування героїчних образів радянського пантеону «наших славних предків».

На початку 2000 рр. в українській історичній науці підходи до вивчення політичної біографії та історії пам'яті про Данила Романовича почали проводитись зовсім під іншим вектором дослідницьких парадигм. Активізація студій Галицько-Волинської держави характеризується поступовим відходом від штучно винайдених не історичних штампів.

Реальні спроби іншого вектору досліджень біографії володаря, його рецепції у науковій літературі та загалом всього переосмислення образу Данила Романовича в суспільній свідомості були зумовлені 800-літнім ювілеєм з дня народження короля Русі. Із такої нагоди у Львові зародилась ініціатива до створення громадського комітету з відзначення ювілею Данила. До роботи в ньому зголосилися такі відомі люди, як Я. Дашкевич [65-71], Я. Ісаєвич [80-83], В. Ідзьо [76-78].

Продовжили активний розвиток студій «Данилознавства» такі вчені як М. Волощук [40-47], І. Паршин [118], В. Александрович [10-13], Л. Войтович [30-39], О. Головка [56-59], Н. Христан [161-162] та ін. Вказані

дослідники проводять клопітку наукову роботу в контексті очищення біографії Данила Романовича від сумнозвісних радянських міфів та кліше й повернення джерельного погляду на біографію князя та короля.

Джерела дослідження:

Головним писемним джерелом історіографічного характеру залишається «Повість временних літ» (далі – ПВЛ), яка дійшла до нас лише у складі пізніших літописних зводів. Найбільш важливі з них для реконструкції першопочаткових читань ПВЛ є дві групи списків, представлених Лаврентіївським та, відповідно, Іпатіївським літописами [1].

Іншим важливим джерелом з історії середньовічної Русі є «Київський літопис», який дійшов до нас як у складі Іпатіївського літопису. Цей текст, написаний у Києві наприкінці 1190-х рр., продовжує ПВЛ є попередником «Галицько-Волинського літопису», і охоплює події 1118-1200 р. Натомість «Галицько-Волинський літопис», присвячений історії Галичини і Волині, продовжує київське літописання і також зберігся в Іпатіївському літопису та охоплює події 1201-1292 р. і вважається головним джерелом з історії Галицько-Волинського князівства [1].

Галицько-волинське літописання продовжує бути основним джерелом з історії держави Романовичів (третя частина Іпатіївського зведення). Унікальна пам'ятка давньоруської літератури мала тривалу історію дослідження і є головним ключем до історії володарювання династії Романовичів. Щоправда, літопис не охоплює навіть усього XIII ст.: початкові статті, як і продовження викладу подій у XIV ст., якщо існували, очевидно, втрачені. Якісно доповнити уявлення про роль та місце Русі на політичній мапі тогочасної Центрально-Східної Європи здатні латиномовні пам'ятки.

Окрему групу джерел становлять латинські анали та хроніки часів панування у Прибалтиці Тевтонського ордену [7]. Також цінними для нас є документи-скрипторії Ватикану, які містять детальну інформацію про відносини Данила Романовича з Римом [4-6].

Методологічну основу магістерського дослідження склали принципи історизму та об'єктивності, що обумовлено предметом пізнання і конкретними завданнями робіт. А також засоби всебічності та сукупності загальнонаукових і спеціально-наукових методів властивих історії, історіографії, джерелознавству, археографії та специфічних методів історико-архівознавчого дослідження. Використані загальнонаукові методи – серед яких: історичний, логічний, абстрагування, системно-структурний. Дана методологічна база дозволила комплексно вивчити об'єкт і предмет дослідження, здійснити наукову реконструкцію особливостей дипломатії князя та короля Данила Романовича.

Структура роботи. Дослідження складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку джерел та використаної літератури.

РОЗДІЛ 1.

«ГАЛИЦЬКА СМУТА»: РОМАНОВИЧІ У БОРОТЬБІ ЗА ВОЛОДИМИРСЬКУ ТА ГАЛИЦЬКУ ЗЕМЛІ

1.1. Війна за галицьку спадщину.

Данило та Василько були синами Романа Мстиславича від другого шлюбу з княгинею Анною, яка була угорською чи візантійською принцесою. Галицький літопис в одному місці називає Ганну невісткою угорського короля Андраша I, а в іншому – польського князя Лешка Білого (Роман Мстиславич доводився йому двоюрідним братом). Були гіпотези, що Ганна була дочкою сестри короля Андраша II. Ця версія пояснює активну участь угорців у справах Галича на боці Данила під час боротьби за спадок його батька Романа Мстиславича, що розгорілася. Дж. Фаннел висуває гіпотезу у тому, що мати Данила був дочкою імператора Ісаака II Ангела і падчеркою сестри угорського короля Андраша II [35, С. 81].

Після загибелі Романа галичани присягнули на вірність його синові (1205). Згідно з Галицько-Волинським літописом, Данилові в цей час виповнилося чотири роки, а його братові Васильку – два. Але влада юного спадкоємця престолу опинилася під загрозою: «почалася велика смута в руській землі». Дізнавшись про загибель свого ворога, київський князь Рюрик, який не наважувався за життя Романа Мстиславича щось зробити для свого визволення, зняв із себе чернецтво і знову зайняв київський престол. Керуючись помстою за те, що Роман позбавив його князювання, постриг у ченці і відправив до монастиря його дочку (свою першу дружину), Рюрик Київський разом із чернігівськими князями та половцями рушив на Галич. На допомогу Романовичам угорський король, який прийняв Данила «як милого сина свого», вислав численний «захисний загін», очолюваний досвідченими воєначальниками, за допомогою якого напад союзників на Галич було успішно відбито (1205). За повідомленням Лаврентієвського літопису, який не згадує про угорський загін, що прийшов на захист Ганни та її синів,

галичани билися з Рюриком і Ольговичами біля міста і завдали їм поразки: «Потрібно нічого Ольговичі з соромом великим повернулися додому» [35, С. 83].

Але це був лише початок тривалої боротьби за Галич. Ненависть до Романа Мстиславича об'єднала руських князів, і вже наступного року київський князь Рюрик Ростиславич зі своїми синами Ростиславом і Володимиром, з берендеями, половцями та іншими кочівниками, з'єднавшись з Ольговичами (чернігівським князем Всеволодом, князем Всеволодом). Мстиславом Романовичем), виступили на Галич [90, С. 13].

Поляки, своєю чергою, рушили на Володимир-Волинський. Дізнавшись про це, угорський король зі своєю армією перейшов через Карпати. Княгиня Ганна, не чекаючи, хто з противників першим досягне стін Галича, і не довіряючи галицьким боярам, втекла до Володимира, де влада належала великим боярам її покійного чоловіка. У свою чергу Рюрик Ростиславич, дізнавшись про похід угорців, не наважився йти до Галича. До бойових дій не дійшло, сторони розійшлися кожен у свою землю, але галицький престол виявився вакантним [35, С. 84].

За порадою угорського короля галичани, що залишилися без князя, послали до Переяслава за Ярославом Всеволодовичем. Даремно чекаючи два тижні, «злякавшись, що полки повернуться на них знову, а князя у них немає, послали за Володимиром Ігоровичем», який був від них у два дні шляху. В результаті Володимир Ігорович прибув до Галича на три дні раніше, ніж Ярослав, і останньому довелося їхати назад [52, С. 301.]

Ініціатором обрання сина Всеволода Велике Гніздо на князювання в Галичі була вдова Романа Мстиславича, яка сподівалася, що йому вдасться приборкати галицьких бояр, і згодом престол повернеться Данилові. Але цьому чинили опір чернігівські князі, які мали свої інтереси в Галичі та підтримку з боку боярства [90, С. 13].

Якби Ярослав Всеволодович став тоді галицьким князем, то він не прагнув би за будь-яку ціну підпорядкувати Новгород, не було б кровопролитної Липецької битви, а володимиро-новгородські раті прийшли на Калку, що могло б призвести русько-половецьке військо до перемоги. У Ярослава, якби він Галич, не було б приводу інтригувати за великокнязівський стіл проти старшого брата і в результаті зрадити його в момент відображення навали Батия. Навпаки, його галицько-волинські дружини могли прийти на допомогу Юрію, і спільними зусиллями Всеволодовичів монголи могли бути розгромлені. Але три дні, мить за історичними мірками, кардинально змінили перебіг подальшого розвитку подій [35, С. 86].

Тим часом, до Галича повернулися вигнані отцем Данила бояри, які переконували віче послати за синами Ігоря Святославовича Сіверського (героя «Слова про похід Ігорів»). Ігоровичі охоче відгукнулися на прохання галицьких бояр. Іпатіївський літопис приписує князю Володимиру Ігоровичу плани за допомогою «безбожних галичан» «випалити рід Романа». За порадою галицьких бояр він послав до володимирців з посольством якогось попа, погрожуючи знищити місто, якщо Романовичі не будуть видані. Одні хотіли посла вбити, інші заступилися за нього, що галицький літописець розцінив як свідчення того, що володимирці зрадили зраду. Побоюючись, що вимога Володимира буде виконано, Анна, рятуючи синів, таємно бігла під покровом ночі. Після того: «...Княгиня Анна, побоюючись злості Галичан, зради власних Вельмож і легковажності народного, за порадою Мирослава, пестуна Данилового, зважилася піти і представила зворушливе видовище . Улюблена дружина Князя сильного, союзника Імператорів грецьких, шанованого Папою, Монархами сусідніми, у темну ніч бігла з палацу як злочинниця, замість скарбів узявши з собою одних милих синів. Мирослав вів Данила, Священик Юрій та годувальниця несли Василька на руках; бачачи міські ворота вже замкнені, вони пролізли крізь отвір стіни, йшли в

темряві, не знаючи куди; нарешті досягли кордонів Польських та Кракова» [90, С. 17].

Втікачі чомусь бігли не до Угорщини, а до Польщі, де попросили притулку у краківського князя Лешка Білого, незважаючи на те, що Роман Мстиславич був убитий на війні з поляками, і з ними не був укладений мир. Удача та родинні зв'язки були на боці Романовичів: «Лєстько [Льошек] не згадав ворожнечі, але з великою честю прийняв свою невістку та її дітей, зглянувся над ними і сказав: «Диявол посіяв цю ворожнечу між нами»». Можливо, Лешком рухало не лицарське благородство, а прагнення втрутитися в розділ спадщини Романа Мстиславича як легітимний представник його законних спадкоємців. Василько та княгиню король залишив при собі, а Данила послав до угорського короля зі словами: «Я забув сварки з Романом – він був другом і тобі. Ви присягалися, якщо залишаться живі діти, мати до них любов. Нині ж вони у вигнанні. Давай тепер підемо, відвоюємо та повернемо їм їх батьківщину». В Угорщині Данила мало не одружували з дочкою короля Андраша II, у якого було три дочки, але не було сина. Шлюб не відбувся, можливо, тому, що вже у 1208 р. у Андраша народився син Коломан, і династичний союз із галицьким вигнанцем став неактуальним [35, С. 83].

Галицько-Волинська Русь відрізнялася від інших княжих вотчин тим, що князівська влада в ній була обмежена вічем – інститутом реалізації інтересів боярської олігархії. Могутність численного галицького боярства ґрунтувалася на розробці покладів солі та посередницької торгівлі із Заходом і спиралася на процвітаючі міста Галицько-Волинської землі, серед яких виготовлялися столичні Галич та Володимир-Волинський. Боярське віче, обачливо граючи на протиріччях між князями, прагнуло недопущення посилення княжої влади: «Бояри галицькі, звикли до крамолів, які знаходили свою вигоду безладно, у можливості переходити від одного князя до іншого» [90, С. 18].

«Галицькі князі перебували в такій залежності від віча, що воно судило не лише їхню політичну діяльність, а й домашнє життя. Таким чином, коли Ярослав (Ярослав Володимирович Осмомисл, князь Галицький), не злюбивши своєї дружини Ольги, взяв собі в коханки якусь Анастасю, галичани не зазнали такої спокуси, спалили Анастасю і змусили князя жити із законною дружиною» [52, С. 301.]

Згідно з Галицько-Волинським літописом, Ігоревичі, зміцнюючи свою владу, «змовилися проти галицьких бояр, як би їх перебити» і вчинили різанину, в якій загинуло 500 представників найзнатніших боярських пологів. Іншим вдалося врятуватися втечею. Група впливових галицьких бояр бігла до Угорщини, де попросила короля: «Дай нам у князі Данила, уродженця Галича, щоб ми з ним забрали Галич у Ігоровичів». Король з великою охотою послав добре озброєних воїнів [35, С. 88].

Ігоревичі налаштували проти себе весь народ тим, що замість того, щоб судити і керувати, заволоділи майном багатьох знатних галичан і гвалтували дружин і дівчат. Галичани, боячись відкрито вигнати братів, побоюючись помсти чернігівських князів, хотіли їх таємно отруїти. «Однак не могли того вчинити, оскільки служителі княжі і приятелі, відаючи на князів велику ненависть, міцно за тим спостерігали і деяких, що небезпечно зухвало, викривши, стратили». Тому галичани послали по допомогу до угорського короля, просячи надіслати військо, підкріпивши своє прохання обіцянкою посадити на престол його сина. Угорці негайно відправили чотиритисячне військо, яке несподівано для Ігоровичів підійшло до Галича. «Галичани, згуртуючись, відразу князів спіймали, били їх і лаяли з дружинами і дітьми, а потім Романа і Володимира повісили перед градом, а служителів їх і підлабузників галичан всіх побили, а інших, пограбувавши, відпустили» [90, С. 19].

Костомаров вважає, що повішені були двоє молодших братів: Святослав, полонений у Перемишлі, і Роман, захоплений у Звенигороді, а старшому

Володимиру вдалося щасливо втекти з Галича. викупили галицькі бояри, спеціально для того, щоб здійснити розправу. Польські джерела приписують ініціативу розправи полоненими над Ігоровичами польському князю Лешку Білому, який, за словами Мацея Стрийковського, за цей злочин був також убитий, і рід його не отримав продовження [52, С. 304.]

Безпрецедентний випадок страти князів за рішенням бояр мав стати наочним уроком і юному Данилові, зведеному Галицькими і володимирськими боярами на престол замість страчених Ігоровичів. Те, що малолітній Данило грав роль номінального правителя, а справжня влада належала боярству, продемонстрували такі події. До Галича побачити свого сина Данила приїхала княгиня Ганна. Проте Данило був такий малий, повідомляє літописець, що і матері своєї не впізнав [57, С. 231].

Через деякий час галичани прогнали княгиню Ганну, побоюючись, що вона хоче позбавити їхньої влади (1212). Данило, не бажаючи залишатися в Галичі без матері, зібрався їхати разом з нею. «Данило не хотів розлучатися зі своєю матір'ю і плакав про неї, ще молодий він був. І приїхав Олександр, шумавінський тіун, і взяв за привід його коня. Даниїл витяг меч і, замахнувшись на нього, вдарив коня під ним. Мати ж, взявши меч із його рук, вмовила його залишитися в Галичі, а сама поїхала в Белз, залишивши його у підступних галичан...» [35, С. 91].

Анна звернулася за допомогою до угорського короля. Угорське військо увійшло до Галича, схопивши бояр, звинувачених у вигнанні княгині. Головного з них, боярина Володислава, відвели до Угорщини. Але щойно угорці пішли, галичани закликали пересопницького князя Мстислава Ярославича Німого. Данило з матір'ю змушений був вкотре втекти до Угорщини. Угорський король зібрав військо та виступив у похід на Галич. В дорозі на нього було скоєно замах – у монастирі, де король зупинився, його спробували вбити «невірні бояри». Андраш II залишився живим, але, скориставшись його відсутністю, змовники вбили його дружину Гертруду

(1213). Це змусило Андраша залишити Галич та повернутися до Угорщини [90, С. 23].

Тим часом Мстислав, злякавшись «великого королівського війська», утік із Галича. Замість нього на галицькому столі опинився відпущений на волю угорським королем боярин Володислав, «і тоді в Галичі, після недавньої страти князів, сталася подія, також небувала на Русі з часу затвердження Рюрикового дому: боярин Володислав, який не належав до княжого роду, назвався князем Галич» [52, С. 305.]

Володислав скористався тим, що угорський король за тих обставин не міг думати ні про що, крім своєї безпеки, і переконав його в тому, що «хлопець Даниїл, син батька, ненависного народу, не в змозі мирно керувати князюванням, або , змужнівши, не захоче бути данником Угорщини; що Андраш II вчинить дуже розсудливо, якщо дасть Намісника Галичини, не природного Князя і не іноплемянника, але найдостойнішого з тамтешніх Бояр, зобов'язавши його у вірності клятвою і ще найважливішими узами такого великого благодіяння » [35, С. 91].|

Данило ж з матір'ю, обдурені у своїх надіях на заступництво Андраша II, перебралися до Польщі, де князь Лешко прийняв їх «з великою честю». Польський король прийняв бік Романовичів, бо заздрив тому, що багата Галичина «зробилася майже областю Угорщини». Заручившись підтримкою польського короля, княгиня Ганна із сином вирушила до Василька до Кам'янця, де панували вірні «великі бояри» покійного Романа Мстиславича. Лешко, разом із дружиною Данила, у якій були «всі великі бояри його батька», та дружиною князя Мстислава Пересопницького виступили на Галич. Володислав вийшов на зустріч. «Була велика битва, і здолали ляхи та руси. Данило тоді був ще дитиною, але вже міг їздити на коні; Володислав утік, а багато його воїнів було вбито». Але, незважаючи на перемогу в бою під стінами міста, взяти Галич союзникам не вдалося [90, С. 24].

Боярину Володиславу не судилося стати родоначальником нової князівської династії. Лешко відправив угорському королю наступне послання: «Не годиться боярину княжити в Галичі: візьми дочку мою за сина свого Коломана і посади його в Галичі». На особистій зустрічі краківського князя і короля Угорщини, що відбулася після цього, була трирічна дочка Лешка Соломія Андраша II Коломана, а також відбувся розділ Галицько-Волинська Русь. Галич отримав Коломан. Лешко забрав Перемишль. Василько з матір'ю пішов до Кам'янця. Данилові, якому виповнилося 11 років, було передано Володимира (1214 р.). Боярин Володислав був схоплений угорцями та помер у ув'язненні [90, С. 25].

Наступного року, з невказаних причин, угорський король відібрав у князя Лешка Перемишль. Краківський князь звернувся по допомогу до Мстислава Удалого, який у цей час княжив у Новгороді: Ти мені брат. Прийди та сядь у Галичі». Мстислав залишив Новгород і рушив на Галич. Галицький літописець стверджує, що галичани послали за Данилом, але той не встиг приїхати, і Мстислав «сів у Галичі». Стрийковський пов'язує покликання Мстислава Удалого до Галича не з конфліктом інтересів між поляками та угорцями, а з невдоволенням, що виникло в Галичі, викликаним утисками боярства та православного духовенства католицькими єпископами, які прибули до Галича у свиті Коломана [35, С. 93].

Щоб зміцнити своє становище в Галичі, Мстислав Удалий вирішив поріднитися з Романовичами і видав свою дочку Ганну за Данила «і народилися від неї сини та дочки. Першим його був Іраклій, за ним – Лев, потім Роман, Мстислав, Шварн та інші, які в дитинстві залишили це світло». Оскільки Галицько-Волинський літопис відносить цю подію до наступного року після заняття Мстиславом Галича, то, отже, шлюб було укладено 1216 р., коли Данилові виповнилося п'ятнадцять років. Але він міг бути укладений і пізніше – в 1218 або 1219 рр., оскільки з кінця 1215 по 1218 р. Мстислава

Удалого в Галичі не було. У цей час він перебував у Новгороді, де брав участь у війні з іншим своїм зятем Ярославом Всеволодовичем [52, С. 306].

Данило відразу ж спробував отримати вигоду з цього союзу і звернувся до зятя по допомогу проти краківського князя Лешка Білого, який утримував волинські міста, які Романовичі вважали своєю спадковою вотчиною. Але Мстислав відмовився прийняти чийсь бік, відповівши: «Син, заради колишнього кохання не можу піти проти нього [Лешка]; пошукай собі інших». Тоді Данило та Василько на свій страх і ризик захопили волинські міста. Лешко, який «сильно розгнівався на Данила», спробував чинити опір, але був розбитий волинськими боярами, які супроводжували в польських походах ще його батька Романа Мстиславича [90, С. 26].

Лешко вирішив, що за захопленням волинських міст Данилом стоїть Мстислав Удалий. Краківський князь, що жадає помсти, відновив союз з угорцями, заради чого навіть відмовився від Галича на користь свого зятя Коломана, повідомивши в посланні угорському королю, що задовольниться вигнанням Мстислава з Галича. Спільне військо поляків і угорців захопило Перемишль. Мстислав, своєю чергою, закликав на допомогу чернігівських князів. Данила він попросив обороняти Галич. Угорці і поляки взяли в облогу місто, але взяти не змогли, зате їм вдалося завдати поразки Мстиславу і вигнати його з Галицької землі (1219). Мстислав передав Данилові, щоб той залишив Галич і йшов на з'єднання з його силами. Данило зі своїми боярами виконав наказ. Але шлях довелося прокладати мечами. У жорстокій битві, яка тривала весь день і всю ніч, Данило вперше був особисто і, за словами літописця, виявив себе як мужній воїн. Незважаючи на те, що багато його дружин кинулися тікати, він приєднався до тих боярів, які вийшли назустріч ворогові. У якийсь момент бою юний Данило виявився один серед ворогів, але ті, «не сміли на нього напасти». Можливо, князя врятувало те, що його просто не впізнали і прийняли за одного зі своїх [35, С. 94].

Данилові вдалося з'єднатися з зятем, який прийняв його з великою пошаною: «Мстислав же велику честь віддав Данилові, і дари йому підніс багаті, подарував свого жвавого сивого коня і сказав йому: «Іди, князю, до Володимира, а я піду до половців, - Помстимося за свою ганьбу». І Данило поїхав до Володимира» [52, С. 308].

Сторони почали готуватися до рішучих дій, накопичуючи сили та збираючи союзників. Наприкінці 1219 р. «прислали князі литовські до великої княгині Романової і до Данила з Васильком, пропонуючи мир». Літописець, який оцінив ці переговори як промисел Божий, старанно перераховує два десятки імен князів, що прибули. Було укладено мирний договір, який дозволив литовцям розширити експансію на землі Польщі, убезпечивши себе з боку володінь Романовичів, що вже за кілька років змусило князя Конрада Мазовецького звернутися за допомогою до Тевтонського Ордену. Літописець вважає, що завдяки цьому договору Данило отримав можливість направити литовців на поляків [90, С. 27].

Тим часом, до Галича прибули нові сили угорців на чолі з воєводою Фільнієм, який був настільки самовпевнений, що «надіявся охопити землю, осушити море». «Один камінь побиває безліч глиняних судин. Гострий меч, хортовий кінь і Русь біля моїх ніг». Мстислав зі своїм двоюрідним братом Володимиром Рюриковичем і половцями в жорстокій битві розгромив польсько-угорсько-галицьке військо. з Галича, залишивши під захистом його стіни юного Коломана. Потім Мстислав узяв Галич, захопивши сина угорського короля та його дружину. Уклавши мир із угорцями, Мстислав зайняв галицький престол. Новгородський літописець відносить ці події до 1219 р. [35, С. 95].

Данило у цих подіях участі не брав і жодної допомоги тестеві не надав. Він просто запізнився і тому не зміг допомогти Мстиславу в цій битві: «Лешко перешкодив Данилові з'єднатися з тестем до битви: цей хлопець славолюбивий встиг тільки бачити свіжі трофеї русів на її місці» [10, С. 132].

Здобувши перемогу, Мстислав, «не люблячи тамтешніх Бояр бунтівних і нелюбимих ними», хотів повернути Галич Данилові. Але галицькі бояри переконали Мстислава в тому, що, отримавши з його рук своє спадкове володіння, Данило не висловлюватиме вдячності тестеві. Було укладено угоду, за якою молодший син угорського короля Андраша II королевич Андраш одружується з дочкою Мстислава, отримавши як приданий Галичину, тому що всім зобов'язаний милості Мстислава він, на відміну від Данила, «не сміється ні в чому його не послухатися або інакше легко може бути позбавлений князювання» [90, С. 28].

Вимушені задовольнятися Володимиром, Романовичі уклали з князем Лешком світ, яким той відійшов від свого тестя Олександра Белзького, який підтримав угорців проти Мстислава. Данило з Васильком вночі напали на околиці Белза і зазнали їх страшного руйнування. Конфлікт було припинено завдяки втручання Мстислава. Великодушність Мстислава врятувала белзького князя, поваживши тестя Данило повернувся до матері, яка після цих подій, «правити землею, приборкувати Вельмож, упокорювати ворогів, пішла від світла в тишу монастирську». Можливо, саме з цього моменту Данило став самостійним політиком, а не провідником волі своєї матері та її оточення з «великих бояр» Романа Мстиславича [52, С. 309].

За рік до битви на Калці Данило, за повідомленням літопису, ухвалив важливе рішення, спрямоване на зміцнення своєї влади: з метою стати менш залежним від боярства, він заснував «з божественного звільнення» князівську резиденцію Холм. У ній, оточений дружиною та населенням, отримавши по князівській милості, Данило був у більшій безпеці від можливих підступів бояр [35, С. 96].

У 1223 р. Данило брав участь у княжому з'їзді в Києві, на якому приймалося рішення надати допомогу половцям проти «безбожних моавітян, званих татарами». Придворний літописець докладно визначає дії Данила в битві при Калці, виставляючи його однією з головних дійових осіб і

пояснюючи настільки значну роль Данила безапеляційним твердженням у тому, що «був він відважний і хоробрий, від голови до ніг був у нього вад». Дж. Феннел у зв'язку з цим зазначає, що подвиги Данила «цілком могли бути плодом уяви літописця». У сухому залишку, з літописного опису подій випливає, що Данило хвалився перед битвою, але як тільки справа прийняла серйозний оборот, вся його показна хоробрість миттєво зникла і він кинувся тікати, думаючи лише про своє спасіння [90, С. 29].

Напередодні битви, дізнавшись про наближення татарського розвідувального загону, «Данило Романович поскакав, схопившись на коня, подивитися на небачену рать; і колишні з ним кіннотники та багато інших князів поскакали дивитись на неї». Татари відступили. На відміну від галицького воєводи Юрія, який оцінив їх як добрих воїнів та стрільців, зі зрозумілих причин, не названі поіменно літописцем «інші», навпаки, стверджували, що татари – негідний противник, воїни навіть гірші, ніж половці. Впевнені у легкій перемозі безіменні «молоді князі» переконали Мстислава Удалого та Мстислава Чернігівського у тому, що необхідно перейти Дніпро та переслідувати татар у половецькому степу. Слідом за ними пішли і всі інші князі [52, С. 311].

Дійшовши до річки Калки, Мстислав Удалий наказав Данилові переправитися, потім пішов за ним. Зустрівши татар, вони вступили з ними у бій, не попередивши своїх союзників, мабуть, сподіваючись здобути легку перемогу, не бажаючи ні з ким ділитися майбутньою славою та здобиччю. У ході битви, що почалася, вісімнадцятирічний (за словами літописця) Данило був поранений у груди, але «за молодістю і хоробрістю не відчув ран на тілі своєму». Переслідуючи передові татарські загони, що відступали, союзники опинилися перед обличчям переважаючих сил і були змушені тікати: «Данило, побачивши, що розгоряється бій, і татарські лучники посилено стріляють, повернув свого коня під натиском противника», — пише літописець, не забувши нагадати, що Данило був поранений, але не помітив

цього «із- за мужності». Чи був Данило справді поранений на початку битви, як це стверджує літописець? Його ж слова про те, що Михайло Німий кинувся на допомогу Данилу, «подумавши», що він поранений, змушують у цьому засумніватися [35, С. 99].

Слід зазначити, що груди були найзахищенішою частиною тіла. Навіть удар важким лицарським списом не поранив одягненого в металеву зброю вершника, а тільки вибивав його з сідла. Складається враження, що, повідомляючи про поранення Данила, літописець намагається реабілітувати його втечу з поля бою [57, С. 231].

Поразка на Калці, однією з причин якої було те, що Данило, всупереч мужності, що приписується йому літописцем, насправді виявив малодушність, можливо, стало причиною його конфлікту з Мстиславом Удалим. Цим не проігнорував скористатися двоюрідний брат Романовичів Олександр Белзький. «Почувши, що Мстислав не любить зятя свого, князя Даниїла, зрадив він і став підбурювати Мстислава до війни». Мстислав був обдурений деякими «злісними навіюваннями» Олександра Белзького і, зненавидів Данила, й вирішив відібрати в нього володіння» [90, С. 33].

Данило закликав на допомогу краківського князя Лешка, разом із яким вийшов проти свого тестя, змусивши його повернутися до Галича. Раніше Данилу вдалося перехопити князя Олександра, який намагався з'єднатися з Мстиславом, загнати його назад у Белз, але саме місто йому взяти не вдалося. Змусивши противника перейти до оборони, Романовичі з поляками «розорили землю Галицьку біля Любачова та полонили всіх у землях Белзької та Червенської, навіть тих, хто залишався вдома. А Василько князь захопив багато видобутку, стада коней і кобил, тож ляхи позаздрили йому» [35, С. 101].

Мстислав закликав на допомогу половців Котяна та київського князя Володимира Рюриковича. До війни Мстислава з Романовичами справа не дійшла, тому що противники вирішили домовитися, звинувативши в усобиці

Олександра, який нібито «завжди задумував на брата свого, кажучи Мстиславу так: «Зять твій убити тебе хоче». На переговорах, де Олександра, який не насмілився приїхати сам, представляв посол, Мстислав звинуватив белзького князя в тому, що з його вини «Данило вдруге напускає на мене ляхів» [90, С. 34].

Неявку Олександра на зустріч розцінили як визнання ним своєї провини і звинуватили його в наклепі на Данила, якому як компенсацію «за ганьбу» запропонували забрати Белз. У відповідь Данило застосував надалі неодноразово затребуваний ним прийом показного альтруїзму: «А він, люблячи свого брата (Олександр Белзький доводився Романовичам двоюрідним братом), не взяв волості його, і всі його за це похвалили». Після чого «Мстислав прийняв зятя свого з любов'єю, вшанував його великими дарами, подарував йому свого хортого коня актаза (білого арабського коня), такого, яких не було на той час; і дочку свою Анну обдарував багатими дарами». Мир, який відновив статус-кво, між Олександром, Мстиславом та Романовичами було укладено [90, С. 35].

Однак, незважаючи на знаки примирення, Мстислав, мабуть, бачив у Данилі потенційного суперника. Про це свідчить те, що Мстислав, виконуючи раніше досягнуті домовленості, передав Галич як посаг своєї дочки сину угорського короля Андраша II королевичу Андрашу (1226 або 1227). Літописець приписує цей вчинок підступам «цибулинних» галицьких бояр, які переконали Мстислава в тому, що він не зможе княжити в Галичі сам, бо бояри його не хочуть. Мстислав, нібито вирішивши відмовитися від Галича, найбільше хотів передати його саме Данилові, але бояри «не дозволяли йому віддати Галич Данилові, кажучи йому: «Якщо віддаси королевичу, то, коли захочеш, зможеш взяти в нього. Якщо віддаси Данилові, не буде навіки твоїм Галич» [52, С. 316].

У 1226 р. Василько одружився з дочкою великого князя Володимирського Юрія Всеволодовича княжною Добровою. Ні галицький, ні

володимирський літописець про цю подію не згадує. Таким чином, Романовичі поріднилися з двома конкуруючими князівськими пологами – смоленськими Ростиславичами та суздальськими Юрійовичами, що давало їм можливість грати на протиріччях між ними [35, С. 102].

У 1226 р. луцький князь Мстислав Німий (той самий, що кинувся Данилові на допомогу в битві на Калці) перед смертю заповідав свої володіння Данилові і доручив йому свого сина Івана. Княжич Іван у тому року помер, а Луцьк зайняв Ярослав Інгваревич, син старшого брата Мстислава Німого, батько якого, Інгвар Ярославич, до Мстислава княжив у Луцьку [57, С. 234].

Данило відібрав у Ярослава Луцьк, причому, за словами літописця, виявив при цьому лицарське благородство. Сталося це так: вірні Данилу бояри пропонували захопити Ярослава з сім'єю в той час, як вони опинилися одночасно в монастирі на прощу. Данило відмовився це робити, мотивуючи свій вчинок так: «Я приїхав сюди, щоб створити молитву святому Миколаю, і не можу цього зробити». Коли вкотре Ярослав разом із дружиною виїхав із міста, він був захоплений одним із бояр Данила. Після цього Луцьк здався Романовичам. Князя Ярослава Інгваревича брати згодом не лише відпустили, а й наділили його долею [90, С. 36].

Потім літопис коротко повідомляє про те, як Данило з братом відбивав набіг ятвягів, особисто беручи участь у сутичці. Можливо брати і виявили при цьому особисту мужність, але вдалими їх дії назвати не можна: хоча Данило нібито завдав одному з противників чотири поранення і вибив з його рук спис, тому вдалося втекти, незважаючи на те, що його намагався переслідувати Василько [52, С. 318].

Після повідомлення про цей набіг літописець повертається до опису того, як Романовичі продовжували наполегливо розширювати свої володіння. Даниїл надіслав Мстиславу скаргу на те, що пінські князі не по праву володіють розташованим по сусідству з Луцьком Чорторійським. Мстислав

відповів: «Сину, згрішив я, що не дав тобі Галич, а віддав іноплемянникові за порадою брехливого Судислава (галицький боярин, один із лідерів боярської опозиції Романовичам) обдурих він мене. Але якщо Бог захоче, ходімо на нього. Я приведу половців, а ти зі своїми. Якщо Бог дасть його нам, ти візьми Галич, а я Низька, а Бог тобі допоможе. А про Чорторийськ – ти маєш рацію». Отримавши згоду від Мстислава, Романовичі захопили Чорторийськ (1228 р.), узявши в полон синів пінського князя Ростислава. Літописець не зауважив, що під час облоги кінь Данила «застрелений був з міста» [35, С. 105].

Того ж року помер Мстислав Удатний. Галицький літописець у зв'язку з цим пише: «Він дуже хотів бачити сина свого Данила. Але Гліб Зеремійович (галицький боярин), який спонукав заздрість, не пускав його. Мстислав хотів доручити свій дім і своїх дітей князю Данилові, бо мав він до нього велику любов у своєму серці». У світлі попередніх подій твердження літописця про «велике кохання» Мстислава до Данила виглядають перебільшенням [90, С. 41].

Тим часом, князь пінський Ростислав, якого галицький літописець звинувачує в тому, що він «безперервно наклепував», створив коаліцію проти Романовичів, до якої увійшли київський князь Володимир Рюрикович, Михайло Чернігівський, половці хана Котяна, князі Сіверський та Турівський. Участь у союзі проти Данила князя Михайла Чернігівського літописець пояснює тим, що він нібито «мав велику боязнь у своєму серці: «Тому що його батько постриг у ченці мого батька». Данило намагався за посередництва митрополита Кирила замиритися зі своїми противниками, але без вчинку. Союзники взяли в облогу Кам'янець. Данило закликав на допомогу поляків і перекупив половців. Романовичі з поляками виступили на Київ, і вже Володимир та Михайло змушені були просити миру [35, С. 106].

На думку М. Костомарова «...Данило знищив усі задуми суперників, і цей успіх ще більше підняв його в ряді руських князів: не тільки всі колишні

області залишилися за ним, а й пінські князі стали його підручниками, а Володимир Рюрикович з цього часу є постійним другом та союзником Данило» [52, С. 319.]

У 1227 р. «за порадою підступних бояр» було вбито Лешка Білого. Брат покійного, князь Конрад, звернувся до Романовичам із проханням про допомогу проти зрадників. Данило з братом повели дружини вглиб Польщі. «Жодний інший князь не входив так далеко в землю Ляську, крім Володимира» [57, С. 238].

Союзники взяли в облогу місто Каліш. Спочатку обложені чинили запеклий опір: «З міських стін летіло каміння, як сильний дощ, вони стояли у воді, але скоро стали стояти, як на суші, на кинутих каменях». Потім було вирішено розпочати переговори. Городяни просили Конрода надіслати до них двох його воєвод. Оскільки, як повідомляє літописець, одному з них Конрад не довіряв, він попросив Данила про те, щоб той інкогніто був присутній на цих переговорах. Данило, прикривши обличчя шоломом, підвівся за спиною воєводи Пакослава, якому було доручено вести переговори від імені Конрода. Переговорники з боку обложених спробували внести розлад у стан союзників: «То й скажіть великому князеві Кондрату [Конроду] — це місто хіба не твоє? Ми, воїни, що знемагають у цьому місті, не чужоземці, ми твої люди, ваші брати! Чому ви не пошкодуєте нас? Якщо руси нас захоплять, яка слава буде Кондрату? Якщо руський прапор поставить на міських стінах, кому віддаси честь? Чи не Романовичам? А свою честь применшиш! Тепер ми служимо братові твоєму, а завтра твоїми будемо. Не дай слави русам, не загуби це місто!» [35, С. 107].

Пакослав пожартував у відповідь: «Кондрат радий був би вам милість, але Данило дуже злий на вас: не хоче йти, не взявши міста». І, засміявшись, промовив: «А ось він сам стоїть. Говоріть із ним». Князь же тицьнув його держаком списа і зняв із себе шолом. Вони закричали з міського муру:

«Прийми нашу покiрнiсть, молимо тебе заключи мир!» !Вiн багато смiявся, розмовляв з ними, взяв у них двох чоловiкiв i поiхав до Кондрада! [90, С. 43].

Калiш здався. Данило отримав як плату за надану «велику допомогу» Конроду «багато челядi та боярин». При цьому було досягнуто домовленостi про те, що надалi у разi усобицi «не брати ляхам руської челядi, а русам – ляської» [52, С. 323].

Повернувшись iз польського походу, Данило, отримавши послання вiд галичан «Судислав (галицький боярин, один iз керiвникiв боярської опозицiї Романовичам у Галичi. пiшов у Пониззя, а королевич залишився в Галичi, приходить швидше», вирiшив захопити Галич (1230 р.). Хоча Данило вислав загiн проти Судислава, а сам поспiшив з малою дружиною до Галича, захопити мiсто вiдразу йому вдалося, оскiльки «галичани зачинили мiсто», а дружина Данила, захопивши примiську садибу цього боярина, виявивши там великi запаси вина, перепилася. Тому Данило не ризикнув розбивати табiр бiля мiста i по льоду перейшов на iнший берег Днiстра. Тiєї ж ночi Судислав повернувся до Галича. Незабаром до Данила пiдiйшли з вiйськами вiрнi йому галицькi бояри i, оточивши мiсто, почали облогу. Галичани, знесиленi, здалися [90, С. 45].

Данило, «згадавши про дружбу з королем Андрiєм (король Андраш II)», вiдпустив взятого в полон угорського королевича Андраш. З ним пiшов i його спiвправитель у Галичинi боярин Судислав, вигнанню якого особливо радiли галичани, кидали в нього камiнням i кричали: «Йди з мiста, бунтiвник землi!». В Угорщинi Судислав закликав, доки Данило не змiцнив свою владу, вiдбити у нього Галич. Зi словами «Не може встояти мiсто Галич. Нiхто не може позбавити його руки моєї» старший син угорського короля Бела з великим вiйськом рушив на Романовичiв [35, С. 108].

Проте похiд закiнчився невдало. Через сильнi дощi, що почалися, угорське вiйсько подолало Карпати з великими втратами. Коли Бела пiдiйшов до стiн Галича, мiсто, всупереч його очiкуванню, не капiтулювало.

Данило тим часом отримав допомогу від поляків та половців. Дощі продовжувалися, в угорському війську розпочалася епідемія. Бела був змушений відступити: «король покинув Галич через невірність галицьких бояр, а Данило з Божою допомогою повернув собі місто своє» [52, С. 325.]

Хоча літописець і декларує те, що Галич – місто Данила, насправді його панування над галицькою землею ще не стало безперечним. Не випадково літописець свою розповідь про наступні події передує словами: «Після цього розповімо про багато заколотів, великі обмани, численні війни». Галицькі бояри, противники Романовичів, організували змову з метою вбивства Данила і передачі влади Олександрю Белзькому. Випадок допоміг цю змову розкрити. До змовників, які зібралися обговорити план підпалу княжого палацу, увійшов Василько і, за словами літописця, граючи, оголив меч. Учасники змови, злякавшись, що їхні задуми розкрито, тікали з Галича [90, С. 46].

Данило, за описом літописця, виявив себе у цій битві як полководець і відважний воїн. Він, попри поради, залишив вигідні позиції на панівних висотах, щоб самому напасти на ворога, що стояв на рівнині. Данило очолював найпотужніший центральний полк, що складався «з одних сміливців із блискучою зброєю». У ході битви, коли угорці втікали його полк лівої руки, Данило вдарив їм у тил, а потім прийшов на допомогу братові, що бився на правому фланзі. При цьому «багатьох він поранив, а інші від його меча загинули». Данила і його полководницькі таланти Княжий полк, той самий, який складався з «одних сміливців» і був найчисельнішим у війську Романовичів, разом із Данилом втік з поля бою. наступного ранку, коли з'ясувалося, що угорці зазнали поразки, Василько, на відміну від свого старшого брата, з поля бою не тільки не втік, а, навпаки, розбив угорців, які змушені були відступати до самого Галича 10° один епізод, який яскраво характеризує Данила, під час самої битви він втік навіть не від ворожих воїнів, а від юнаків, що тримають коней, коли ті спробували мечами посікти

його коня. Соловійову стверджувати, що у цій битві Данило, на відміну своєї дружини, виявив хоробрість [35, С. 109].

Все це (хвала перед боєм, а потім втеча з поля битви) з Данилом вже було десятьма роками раніше на річці Калці. Але цього разу поразки вдалося уникнути завдяки мужності Василька та його дружини. Успіх у битві проти угорців змусив Олександра Белзького, «заклятим ворогом Романовичів», шукати з ними миру. Він переходить на їхній бік і спільно вони захоплюють Плеснеськ, що належить боярському роду, добре укріплене місто Волинської Русі, розташоване на шляху з Володимира Галич [57, С. 238].

У тому ж році угорці та галицькі бояри спробували взяти реванш: «Королевич та Судислав привели на Данила Дьяніша» (угорський воєвода). Данило їздив до Києва і навів проти них половців та князів Володимира Рюриковича Київського та Ізяслава Володимировича (імовірно онука Ігоря Сіверського. Татищев називає його Ізяславом Мстиславичем Смоленським). З якихось причин Ізяслав порушив договір, «наказав грабувати землю Данила» і захопив одне з волинських міст, після чого пішов до себе, залишивши союзників. Зрада Ізяслава справило таке сильне враження на літописця, що, викриваючи його вчинок, він наводить цитату з Гомера: «О, обман зол, солодкий він до викриття, а після викриття гіркий. Того, хто слідує йому, зла смерть спіткає». І далі від себе вигукує: «О, зло це зліше за зло!» [90, С. 48].

Романовичі з Володимиром та половцями прийняли бій з угорцями біля волинського містечка Перемишль. Жодна зі сторін не досягла вирішального успіху. Угорці повернулися до Галича, а союзники Романовичів пішли додому. Після цих подій боярин Гліб Зеремійович, один із галицьких «політичних важкоатлетів», який свого часу переконував Мстислава Удалого передати Галич угорському королевичу, несподівано перекинувся до Данила. Причиною переходу до табору Романовичів частини боярства стала досягнута між ними домовленість про поділ галицьких земель у разі

вокняження в Галичі Данила, яку ці бояри не могли отримати від королевича Андраша. Романовичі не преминули скористатися тим, що, за словами літописця, «Краща половина Галича» перейшла на їхній бік. Розділивши галицькі землі між боярами, що їх підтримали, Данило і Василько разом з Олександром Белзьким обложили Галич. Облога тривала дев'ять тижнів. У місті розпочався голод. Боярин Судислав, діючи на боці королевича Андраша, вступив у переговори з князем Олександром Белзьким, пообіцявши йому віддати Галич, якщо він піде від Романовичів. Були спроби переманити і тих галицьких бояр, які перейшли на бік Данила [35, С. 112].

Проте несподівана смерть через невказані причини двадцятирічного королевича Андраша зірвала плани боярина Судислава. Він був змушений тікати до Угорщини, а городяни послали за Данилом. Олександр Белзький, «улякавшись своєї злої справи», нібито спробував сховатися у свого тестя в Києві, що було з його боку необачним вчинком, враховуючи той факт, що у Романовичів склалися довірчі стосунки з Володимиром Рюриковичем. Якось про втечу Олександра стало відомо в Галичі. Данило з дружиною кинувся в погоню, яка тривала три дні та три ночі. Белзький князь був полонений. Про подальшу його долю джерела замовчують. Можливо, решту життя він провів у ув'язненні [90, С. 49].

Після цього київський князь знову звернувся за допомогою до Данила у боротьбі проти Михайла Чернігівського та Ізяслава Володимировича. Причиною міжусобиці стало те, що Володимира Рюриковича налаштували проти Михайла та Ізяслава «злі підлабузники». Татищев звинуватив їх у тому, що вони гублять руську землю: «Обурили злі підлабузники князів, кожен свого князя вихваляв, кажучи: тобі гідно буде Руською землею і Києвом володіти, ти найстарший у братії, у тебе військ багато, вони дають перемоги раніше, ніж ворога бачать, і раніше, ніж перемогли, вже області та багатства інших ділять. Про горе підлабузникам і наклепникам тим, які для одержання собі честі або маєтку до неправедних воєн і пролиття крові

християнської та погублення людей, державі потрібних, князів обурюють і землю Руську гублять» [35, С. 113].

Відігнавши Мстислава від Києва, союзники намагалися, використовуючи облогові машини, опанувати Чернігів, але місто встояло, можливо, тому, що Данилові та Володимирі довелося повернутися до Києва, оскільки київську землю атакували половці, яких привів Ізяслав. Літописець звинувачує всіх, крім Данила, якого намагається представити як мужнього витязя, що перевершує своє оточення [52, С. 341].

У подальшому протистоянні з коаліцією чернігівського, новгород-сіверського князів і половців Данило і Володимир зазнали поразки (1235). Причину цієї поразки літописець пояснює значною чисельною перевагою противника і тим, що «Данило та його воїни були сильно втомлені» під час війни у Чернігівській землі. Данило збирався відступати лісами, але піддався на вмовляння Володимира виступити проти половців, які вторглися у межі Київської землі. Далі Володимир пропонував відступити, але Данило наполягав у тому, щоб прийняти бій, кажучи, що воїну слід або загинути, або перемогти. У битві під Торчеськом (околиці сучасної Білої Церкви), де «була січа люта», Данило та Володимир зазнали нищівної поразки. Володимир потрапив у полон, а Данило вкотре втік із поля бою. Літописець втечу князя виправдовує так: «Даниїл переслідував половців, доки поранено стрілою його гнідою кінь. А до цього половці інших кинули тікати. Побачивши, що його кінь біжить поранений, Данило теж втік». Новгородський літописець повідомляє, що в цій битві галичан впало «без числа», а Данило «ледь пішов» [90, С. 56].

Цього разу Данило «прибіг» до Галича, де на нього чекав Василько, який прибув із Володимира зі своєю дружиною. Деякі бояри, як це стверджує літописець, поширили чутку, що Ізяслав та половці йдуть на Володимир. Данило послав брата «стерегти» Володимира. Щойно той пішов, бояри підняли заколот. Данило, злякавшись упродовж свого життя, біг до

Угорщини по допомогу. В Угорщині після смерті Андраша II на престол зійшов його старший син Бела. «Ймовірно, що він тоді, сподіваючись за допомогою Андреева (Андраша II) наступника утримати за собою Галич, дав йому слово бути данником Угорщини: бо, беручи участь у скоєнні урочистих обрядів Беліна коронування, вів його коня (що було тоді знаком підданства). Приниження марне! Данило повернувся до брата з одними улесливими обіцянками» [35, С. 114].

За допомогою угорців Романовичі безуспішно спробували відбити Галич У відповідь на напад Романовичів галичани, з'єднавшись із болховськими князями, пограбували околиці Кам'янця. Володимир Київський надіслав Романовичам на допомогу торків. Не дочекавшись допомоги від Данаїла захисники Кам'янця вийшли з міста і, з'єднавшись з торками, розтрошили «підступних галичан», полонивши болховських князів. Полонених князів привели у Володимир до Данила (1236 р.) Мстислав з Ізяславом зажадали звільнити їх, погрожуючи. Спільно з польським королем Конрадом (який, незважаючи на раніше надану йому Данилом допомогу, з якихось причин прийняв бік його ворогів) і половцями вони вторглися у володіння Романовичів. Данила, цього не трапилося. Половці, «розоривши всю галицьку землю», відмовилися йти на Данила і пішли. Почувши про це, Михайло Чернігівський повернувся до Галича, а Конрад утік у Польщу. У відповідь Романовичі з угорцями вкотре спробували взяти Галич У результаті сторони уклали світ, який закріпив статус-кво, за яким Галич залишився при владі Михайла Чернігівського (1237 р.) [35, С. 115].

Складна ситуація яка сталася після смерті Романа Мстиславича, змусила його синів, Данила та Василька, вступити у тривалу боротьбу за батьківський спадок. Будучи у своєрідному «трикутнику смерті» між угорцями, князями й боярами, поляками для Романовичів стало справжньою надією зміна влади в Угорщині, пов'язана з приходом королевича Бели. Саме ця подія дала новий поштовх у векторах західної дипломатії князя Данила Романовича.

1.2. Данило Романович та Бела IV: русько-угорські взаємини 30-их рр. XIII ст.

Однією з центральних і ще мало вивчених проблем історії русько-угорських відносин середини XIII ст. є питання про васальні зв'язки галицько-волинського князя Данила Романовича (1238-1264) та угорського короля Бели IV (1235-1270). Незважаючи на значну кількість існуючих документальних свідочств (літописи, хроніки, булли та ін), дана тема не стала поки що предметом спеціального аналізу [90, С. 57].

На особливу увагу заслуговує повідомлення про участь Данила в коронації Бели IV, яка відбувалася 14 жовтня 1235 р. у Секешфехерварі і передбачала два обов'язкові атрибути: участь у цій процедурі архієпископа Естергома та покладання на голову монарха Святої корони. Данило, як свідчить переказ, під час урочистої процесії вів королівського коня.

Так, на сторінках «Ілюстрованої хроніки» секешфехерварського ченця Марка Кальті вказується:

«Rex Bela post eum filius eius coronatus est pridie Idus Octobris feria prima qua cantatur: Da pacem domine! In cathedral! ecclesia beati Petri Albe, quam ipse consecrari fecit, Colo- mano duce fratre eiusdem ensem regalem ad latus ipsius honorifice tenente, Daniele uero duce Rutenorum equum suum ante ipsum summa cum reuerencia ducente» [43, С. 331].

Події коронації Бели відображені в хроніці Генріха з Мюгельна, який працював над нею в 1358-1361 рр., описавши історію Німеччини від найдавніших часів до 1333 р. На етапі зміцнення угорської станової монархії в часи Матяша Хуньяді IV у незміненому вигляді увійшов у працю «Chronica Hungarorum» Яноша Туроці (1435-1488/89) [90, С. 59].

Важливими для нашого дослідження є артикули Золотих бул короля Ендре II (1205-1235) від 1222 та 1231 рр., які регламентували суспільні відносини в країні, у тому числі між представниками правлячої династії та її

підданими, а також стосувалися зовнішньої політики королівства. Отже, у західноєвропейських джерелах найбільш раннім повідомленням про участь Данила Романовича у коронації Бели є епізод, наведений у праці Марка Кальті. Достовірність даних цього хроніста щодо досліджуваних подій – питання дискусійне, оскільки автор приступив до написання свого твору в 1358 р. за правління Лайоша Анжуйського (1342-1382), також включивши туди історичні відомості про мадярів з найдавніших часів до 1330 р. [35, С. 116].

Враховуючи, що до хроніки увійшли ранні протографи XI-XII ст., а сам Кальті походив із міста, яке було місцем коронації всіх угорських королів починаючи з другої половини XI ст., інформацію, наведену хроністом, слід було б вважати достовірною. Однак варто пам'ятати, що ця праця з'явилася за часів активного просування угорського та польського впливу на територію Галицької та Волинської земель у середині – другій половині XIV ст. Тому в той же час можна припустити, що це свідомий фальсифікат, створений на замовлення правлячої династії, покликаний додатково аргументувати існування за часів Арпадів (895-1301) прав на ці землі, і що саме з «Ілюстрованої хроніки» інформація про коронацію Бели, включаючи не до кінця зрозуміла звістка про участь у ній Данила, була запозичена іншими авторами [90, С. 65].

Разом з тим у нашому розпорядженні є також низка звісток руських літописів (насамперед Іпатіївської), що побічно відобразили досліджувані події і водночас пояснюють особливості відносин Данила Романовича та Бели IV після 14 жовтня 1235 р. На думку М.Ф. Котляра, автора коментаря до новітнього видання Галицько-Волинського літопису, описувані події відбувалися наприкінці 1236 – першій половині 1237 р. Проблему васального підпорядкування князя Данила Беле IV чи навіть можливість такого акту, комплексно історики мало розглядали. Ми маємо лише окремі зауваження вчених щодо взаємин Арпадов і Романовичів у 1235-1238 рр. [35, С. 117].

Автор одного з перших фундаментальних праць з історії Росії В.Н. Татищев проблеми участі волинського князя в коронації Бели не стосувався, хоча під 6741 (1233) р. повідомив, що «Данило Романович, маючи в Галичі з королем угорським війну важку і перемігши угрів у горах, учинив із ними світ. Зрікся короля за грамотою Мстислава від Галича». Це натяк нормалізацію відносин із Ендрі II, але з його сином, який у жовтні 1235 р. успадкував корону. Н.М. Карамзін, оцінюючи події 14 жовтня 1235 р., висловив чітку думку про васальну залежність Данила від Бели. Перший, за його словами, вів королівського коня, що було тоді знаком підданства [90, С. 68].

Виразніше з цього питання висловився М.П. Дашкевич. У своїй праці «Княження Данила Галицького за руськими та іноземними звістками» він зазначав, що участь Данила в коронації Бели вважалось визнанням васальної залежності від угорського короля. Дослідник констатував, що під час урочистостей жодних угод із Романовичами не укладалося, бо Бела IV у боротьбі за Галич підтримував Ростислава [43, С. 331].

Про спробу Данила повернути 1235 р. Галич писав М.С. Грушевський. Історик не заперечував можливості участі волинського князя в коронації, що означав, на його думку, визнання певного верховенства Бели. Романович здійснив свою поїздку з намірами встановити добросусідські відносини і віддавався під протекторат короля з тим, «щоб покласти край втручання Угорщини в галицькі справи». Погляди М.С. Грушевського поділяла Н.Д. Полонська-Василенко, яка помітила, що «новий король Бела IV не виявляв інтересу до Галичини, а Данило, прагнучи миру, навіть віддався під його протекцію». Але король «підтримав кандидатуру Михайла Чернігівського на Галицький престол» [35, С. 118].

Проблема русько-угорських відносин другої чверті XIII ст. стала предметом огляду І.Г. Коломійця, який зазначив, що «1231-1235 роки проходили у напруженій боротьбі Романовичів та чернігівських князів, яких

«за згодою» підтримував Бела». Однак детальнішого пояснення цього договору автор не дав, як і не висловив своєї думки про характер відносин Данила з Білою після 1235 року [90, С. 69].

Значно глибше вивчене питання проаналізував В.Т. Пашуто. Зокрема, на сторінках своїх «Нарисів з історії Галицько-Волинської Русі» вчений зазначив, що у 1235 р. Данило їздив до Бели, щоб запобігти його втручання у галицькі справи. Автор вважав, що тільки після передбачуваної участі Данила на боці австрійського герцога у війні з угорцями, король запропонував Романовичам якийсь договір, який спонукав їх відмовитися від подальшої підтримки Фрідріха Бабенберга і сприяв захопленню Галича в 1238 р. В.Т. Пашуто вважав, що перебування в Угорщині у 1237 р. стало дипломатичним успіхом Романовичів, які не дозволили Арпадам втручатися у внутрішні справи Галицької землі аж до нашестя монголів [43, С. 333].

Сучасні українські дослідники не вважають питання васалітету Данила Романовича актуальним. Так, ужгородський історик І. Ліхтей, розглядаючи обставини зародження союзу Фрідріха Бабенберга та волинського князя в середині 30-х років XIII ст., лише констатує участь останнього в коронації Бели. Не висловивши свого погляду з цієї проблеми, автор приєднався до погляду М. С. Грушевського [35, С. 119].

У контексті аналізу «дорогичинського інциденту» 1237 р. та військових походів проти племен ливів та ятвягів про візит Романовичів «на честь» до короля лише миттю згадує О.М. Масан. Більш глибоко це питання вивчав М.Ф. Котляр. В одній зі своїх перших праць, присвячених Галицько-Волинському літопису (1993), він вказував, що Данила було запрошено «на честь» до Бели після встановлення відносин із Фрідріхом Австрійським. На думку історика, Данило вирішив протиставити угорському королю союз із австрійським герцогом. Це була дипломатична перемога над Білою, яка, за словами М. Ф. Котляра, «чомусь не знайшла відображення у Повісті про повернення Данилом галицького столу». «Можна думати, що королю

Угорщини довелося добре заплатити за відмову Данила від союзу з Австрією... Ймовірно, що коли Данило відвідав Угорщину, між ним та королем було підписано якусь угоду, за якою Бела IV зобов'язувався не втручатися у волинські та галицькі справи» [90, С. 71].

У дослідженні біографії Данила Романовича М. Ф. Котляр припустив, що після захоплення Галича чернігівськими князями, старший Романович звернувся до Бели, оскільки з ним Данила, який виховувався при угорському дворі, пов'язувала дитячу дружбу. Але дитячі спогади не завадили угорському королеві у вирішальний момент підтримати суперника Данила – Михайла Всеволодовича. Король діяв з того розрахунку, що чернігівський князь «не мав коріння в Галичині» і не міг бути популярним серед дрібних феодалів та народу. Тому взяти Галицьку землю під Михайлом чи його сином було б для угорців набагато легше, ніж під Данилом. Цікаві спостереження з питання висловив В.С. Ідзьо, який припустив, що Бела не підтримав Данила тому, що був ще живий «Галицький король» Коломан. У 1236 р., коли Данило прибув «на честь» до Угорщини, між ним та Білою було укладено договір, згідно з яким Бела був змушений розірвати союз із чернігівськими князями. Однак угорський король, на думку історика, розглядав цей договір як тимчасову угоду [90, С. 78].

Згідно А.В. Майорову, Данило все ж таки став васалом Бели, пішовши на цей крок в обмін на королівську допомогу в боротьбі за Галич. На заваді реалізації цих планів Михайло Всеволодович, який зумів першим зайняти дністровську столицю. Дослідник вважає, що старший Романович цілком міг формально визнати себе васалом нового угорського короля, подібно до того, як його батько колись визнавав себе васалом краківського князя. А.В. Майоров з'ясував мету поїздки волинського князя до Бели восени 1235 р. Вона полягала у отриманні угорської військової допомоги боротьби з чернігівськими князями. Думку про отримання Данилом гарантій

невтручання у внутрішні справи Галицької землі історик відкидає [35, С. 122].

У зарубіжній історіографії, насамперед угорської, ще ХІХ ст. утвердилася думка про безумовну васальну залежність волинського князя від угорського короля. Проте вчені не виробили комплексного бачення цієї проблеми, представлені лише зауваженнями в окремих роботах [52, С. 345.]

Враховуючи наявні джерела, ми вважаємо, що проблема васальної залежності Данила Романовича від короля Бели ІV вивчена дуже поверхово і тому потребує подальшої розробки. На нашу думку, нез'ясованими залишаються мотиви участі волинського князя у церемоніалі королівської інтронізації та позиція угорців в австро-галицьких відносинах другої половини 30-х років ХІІІ ст. Без належної уваги залишається актовий матеріал Угорського королівства, необхідний глибшого з'ясування умов васалітету та її наслідків і натомість татарського лихоліття першої половини 40-х ХІІІ ст. [90, С. 81].

У середньовічній Європі васально-сюзеренні зв'язки виступали фундаментом політичної та соціальної стабільності більшості держав. Як соціально-правовий інститут васалітет остаточно склався у Франкському королівстві часів майордома Австразії Карла Мартелла (6887-741) та його наступників – Піпіна Короткого (751-768) і Карла Великого (768-814). В результаті завоювання великих територій на схід від Рейну та Одера, утворення Франкської імперії та подальшого її поділу система васально-ленних відносин поширилася на Східну марку – Німеччину. Її правителі, що стали після 962 р. імператорами, проводили активну зовнішню політику щодо сусідніх східних земель, прагнучи поширити ними свій сюзеренітет [43, С. 335].

Після перемоги німецьких лицарів над угорцями під Лехфельдом в 955 р. деякі характерні риси західноєвропейського феодального ладу (у тому

числі й форми васально-ленних відносин) поступово поширилися в Угорській державі.

Головною підставою західноєвропейської васально-ленної системи було, як відомо, отримання від сюзерена земельної власності або іншого майна в обмін на несення військової служби, участь у засіданні суду сеньйора (або курії), утримання за певних умов його самого та його почту, надання фінансової допомоги (*auxilium*) при викупі сеньйора з полону. Найбільша увага при цьому приділялася військовій службі, ухилення від якої насамперед символізувало порушення обов'язку васала. До його обов'язків входила також оборона земель сюзерена від будь-якого зовнішнього нападу, причому термін служби в даному випадку не регламентувався. За умови недотримання васальної угоди земельна платня васала переходила у власність сеньйора, який за необхідності міг оголосити війну своєму непокірному слугі [35, С. 123].

Укладання васального договору супроводжувалося чітким, перевіреним поколіннями ритуалом. Васал на колінах і з непокритою головою вкладав свої руки в долоні майбутнього сюзерена. Сеньйор піднімав його з колін, і вони обмінювалися поцілунками. Часто атрибутом і символом васального підпорядкування було виконання на користь покровителя так званої маршальської служби – супроводу коня сюзерена при виході з приміщення, в якому відбувалася васальна присяга [90, С. 87].

На території, підвладній династії Арпадів, васально-ленні відносини мали деякі особливості. На відміну від німецьких земель в Угорщині все населення вважалося васально підлеглим королю і мало на його користь виконувати різноманітні повинності. Місцева знать отримувала від свого сеньйора земельні ділянки і, як наслідок, мала нести військову службу. До 20-х років XIII ст. був чіткої регламентації цих обов'язків, трактованих королем довільно. Проте з появою Золотих булл 1222 та 1231 рр. зміст відносин Арпадов зі своїми сервієнтами істотно змінилося. Зокрема, 15-й артикул

Золотої булли 1231 р. встановлював, що, коли «ми воюватимемо за межами країни, знати зобов'язана виступати з нами. Тільки ішпани і солтиси, йабагіони королівських фортець, а також ті, які згідно з посадою щодо цього зобов'язані і ті, кому ми надали найбільші володіння» [43, С. 336].

Це встановлення стосувалося і Галицької землі, за контроль над якою король Ендре II вів запеклу боротьбу протягом усього свого правління з представниками чернігівських Ольговичів та волинських Романовичів. Боротьба за Галичину досягла апогею у першій половині 30-х років XIII ст., коли угорський принц Ендре востаннє від імені правлячої династії правив у Галичі. Його ворог Данило Романович на початку 1234 р. зумів вигнати угорські зағони з Підністров'я, а сам Ендре помер в столиці, що обложено. Однак і волинський князь не затримався тут надовго, оскільки внаслідок боярської змови на початку осені 1235 р. Галичиною опанував чернігівський князь Михайло Всеволодович із сином Ростиславом, з 1228 р. союзник Арпадів [35, С. 125].

Існування такого тривалого союзу між головними суперниками Данила та Василька у боротьбі за Галич змушувало останніх шукати нових шляхів досягнення своєї мети навіть ціною укладання васального договору з новим угорським королем Білою IV. Військо Арпадів наприкінці XII – першій половині XIII ст. було одним із найсильніших у Центральній Європі, угорська знать була зацікавлена у проникненні на землі Підністров'я, тому волинські князі мали трохи шансів силою повернути собі Галичину. До того ж Данило періодично мав відбивати напади з польських князів, литви та половців, а також недружніх правителів руських земель [90, С. 88].

У зв'язку зі сказаним цілком зрозумілим є візит Данила до Секешфехервару для участі в коронації Бели IV. Жоден документ не відображає деталей урочистостей, крім вказівки, що вони відбувалися у соборі св. Петра (In cathedrali ecclesia beati Petri Albe). Очевидною є присутність під час коронаційного акту кількох офіційних осіб –

естергомського архієпископа, брата Бели Кальмана та волинського князя Данила. «З великою повагою» ці особи супроводжували нового монарха при виході з церкви. Чи здійснював волинський князь на користь сина Ендре II оммаж і фуа як обов'язкові атрибути васального підпорядкування, невідомо, проте виконання маршальської служби при виході з собору змушує нас думати саме так. За подібних обставин 1177 р. у венеціанському соборі св. Марка німецький імператор Фрідріх I Барбаросса (1152-1190) визнавав над собою сюзеренітет папи Олександра III (1159-1181), виконуючи таку саму маршальську функцію [35, С. 126].

І хоча аналіз безпосередніх обставин участі волинського князя в урочистостях коронації Бели IV не виявив незаперечних доказів васального підпорядкування Данила угорському монарху, дії Романовичів щодо Угорщини у період 1235-1241 рр. дозволяють говорити про певний сюзеренітет угорського короля, який не гарантував, однак, жодної військової підтримки волинським князям у боротьбі за Галич. Можна погодитися з думкою М.С. Грушевського та В.Т. Пашуто, що король обмежився лише зобов'язанням тимчасового невтручання у галицькі справи [43, С. 338].

Тривалість такого нейтралітету, на нашу думку, не визначена, оскільки в самій Галичині продовжувало правити проугорське угруповання нобілітету та союзники Бели з династії Ольговичів. Сам король і надалі використовував у своєму титулі приставку «*rex Galitiae et Lodomeriae*». Не зрікався прав на Галич і принц Кальман, коронований на рубежі 1214-1215 гг. як «*rex Galitiae*».

Невирішеною залишається проблема утримання угоди Арпадів із чернігівськими князями, які з вересня 1235 р. контролювали Галич, не зазнаючи ні прямого, ні непрямого опору з боку боярської верхівки. На перший погляд це було досить дивно, бо серед галицького нобілітету ще мала зберігатися пам'ять про зловживання владою чернігівських Ігоровичів та їх страти у 1210 р. У даному історичному контексті напрошується

припущення про якісь домовленості Бели з галицькою знаттю та Ростиславом Михайловичем, можливо, визнавши залежність від угорського монарха [90, С. 83].

Оцінюючи характер залежності Данила від короля Бели IV, слід зважити на один з обов'язкових атрибутів васальних повноважень – військову службу на користь сюзерена. Після повернення князя з Угорщини війська Романовичів як допоміжні сили Корони Святого Іштвана не згадуються в жодному з відомих нам джерел. Князі зосередили свою дипломатичну та зовнішньополітичну діяльність на інших напрямках. Окрім двох конфліктів із чернігівськими правителями за Галич Данило та Василько протягом кінця 1235 – початку весни 1237 р. провели кілька військових кампаній проти болохівських князів, поляків, литовських та половецьких племен, які періодично спустошували прикордонні землі Володимиро-Волинського князівства [35, С. 127].

Лише рубежем 1236-1237 рр. датується перше повідомлення літописця про візит Романовичів до короля, який покликав їх «на честь». Деякі історики (В.Т. Пашуто та Н.Ф. Котляр) наполягали, що це був виключно дружній крок з боку Бели, причому старший Романович у результаті дипломатичних переговорів навіть зумів домогтися якихось поступок, що дозволили відновити боротьбу за Галич [52, С. 348.]

Проте, з погляду, візит до Арпадам був прямим проявом виконання васальних обов'язків у період загострення відносин між Білою IV і австрійським герцогом Фрідріх Бабенбергом. Літописець, очевидно, свідомо не вніс більш детального опису відвідування князем короля. Єдиний факт, який привернув його увагу [90, С. 90].

В історичній літературі існує думка, що своїми діями Данило примусив Белу переглянути колишнє ставлення до нього особисто і до його претензій на Галич, піти за певні поступки (В. Т. Пашуто та Н. Ф. Котляр). А. В. Майоров відстоює думку, що Романовичі протягом 1237 р. взагалі здійснили

два візити до Угорщини. Перше відвідування, за словами історика, відбулося на початку весни, коли князі не мали зупинятися в Угорщині, а йшли на допомогу герцогу Фрідріху, з яким ще в 1235 р. Зав'язали дружні відносини. Вдруге вони відвідали Арпадов влітку, вирушаючи «на честь» до Бели [35, С. 128].

Мета цього візиту – підтвердження договору, який Данило уклав раніше із союзником угорців Михайлом Всеволодовичем, отримавши від нього Перемишль. Волинський правитель, за словами автора, також домагався «відмови угорського короля від подальшого втручання у галицькі справи».

В інтерпретації літописних подій А.В. Майоровим нез'ясованим залишається питання про маршрут, яким рухалися полки Романовичів на допомогу союзним Бабенбергам. Яке місце в цих подіях посідали галицькі бояри і Ростислав, який княжив у Галичі? З огляду на те, що Романовичі тоді перебували з ними у відкритій конфронтації, з їхнього боку навряд чи можна було очікувати лояльного ставлення до маршу волинської дружини через Підністров'я. Нелогічною виглядає і подальша поведінка Романовичів, які, подолавши таку значну відстань, у результаті відмовилися допомагати Бабенбергам [90, С. 93].

Не відкидаючи хронології, представлені А.В. Майоровим, ми розуміємо викладені літописцем події інакше. Ключовими питаннями у цій складній міжнародній ситуації залишається мотивація відмови Романовичів надати допомогу своїм австрійським союзникам, а також ставлення галицького нобілітету до переміщення через придністровські землі ворожого війська [43, С. 339].

Якщо дотримуватись позиції В.Т. Пашуто та М.Ф. Котляра про те, що Данило був повністю самостійним у своїх зовнішньополітичних діях, залишається незрозумілим, чому волинські князі не продовжили похід проти імператора Фрідріха II і як при цьому угорський монарх міг перешкодити їм. Припущення М.Ф. Котляра про відкуп з боку Бели також переконливим, бо

природнішою і зрозумілою реакцією короля був би арешт чи вбивство Романовичів, які, судячи з документів, перебували у володіннях Арпадов [35, С. 129].

Більш логічною, на наш погляд, є інша версія. Військові контингенти Данила і Василька рухалися до Угорщини, щоб об'єднатися з військами їхнього сюзерена – короля Бели IV – і за необхідності спільними силами відобразити настання ворога. Просування у володіння Арпадов (як ми припускаємо, через галицькі землі) було безперешкодним тому, що Михайло Всеволодович, Ростислав та місцеве боярство отримали з цього приводу відповідні вказівки угорського монарха. Як і за яких обставин Данило вирішив змінити політичну орієнтацію та підтримати Фрідріха Бабенберга, ми не знаємо. Однак зрозуміло, що такий крок волинського правителя означав розірвання васальної угоди з угорським королем. Саме це, на нашу думку, стало предметом розмови Бели IV і Данила, після чого король заборонив йому продовжувати похід і зажадав повернутися «в землю свою» [43, С. 341].

Перебування на Русі у другій половині весни-першій половині літа 1237 р. Романович використовували для чергового загострення відносин з Галицькими правителями. Очевидно, що війська Данила з попереднього походу до Угорщини повернулися без втрат, а тому волинські князі могли успішно розпочати кампанію, завдавши серйозної матеріальної шкоди Галицькій землі [90, С. 93].

Подальший наступ на галицькі землі волинського князя призвело до передачі під його патронат Перемишля. Цей факт також не позбавлений низки загадок, оскільки не зрозуміло, чому Михайло Всеволодович та Ростислав наважилися віддати ворогам частину своїх володінь. Ще більше питань викликає згода останніх на таке придбання, адже «гірська країна Перемишльська» не мала спільного кордону із волинськими отчинами Данила та Василька. Встановленню тут влади Романовичів було сприяти і

традиційно сильний у цьому прикордонному регіоні угорський вплив, що підтверджується даними археологічних досліджень [35, С. 132].

Тому, з погляду на це, перехід Перемишля у володіння Данила не слід вважати великим успіхом волинських князів. За обставин, що склалися, придбання відрізаного населеного пункту (яким був Перемишль щодо вотчини спадкоємців Романа) більше нагадувало надання лену королем Белою. Чи поширювалася влада чернігівських князів, що правили в Галичі, на віддалений Перемишльський край, не відомо. Тому не виключено, що передача волинському князю прикордонної з Угорщиною території не обійшлася без участі Арпадів, які переконалися, що перевага у боротьбі за Галич поступово переходить до Данила [43, С. 339].

Таким чином, підсумовуючи, підтримка Романовичів Арпадами в їхньому протистоянні з чернігівськими князями відіграла ключову роль у другій половині 1238 р. Коли волинські князі змогли нарешті відбити Галич у Ростислава, останній вирушив по допомогу до Угорщини, але не знайшов там підтримки. Це означало зміну характеру відносин як між чернігівськими князями і Данилом, а й між волинськими правителями і Арпадами. На наш погляд, останні усвідомлювали, що немає сенсу чинити опір територіальному розширенню володінь Романовичів, старший з яких був васалом Бели IV. До того ж король зберіг чималий вплив серед галицького боярства, що особливо виявилось у 1240-1241 рр., коли значна його частина знайшла притулок у землях корони, утікши від татар [35, С. 135].

Угорці не прагнули в черговий раз загострювати відносини між східнослов'янськими володарями в районі Подністров'я ще й через загрозу монгольського вторгнення, що насувалася. Про руйнування монголами земель Волзької Болгарії та Північно-Східної Русі при дворі угорського монарха було докладно відомо з листів хана Батия [43, С. 338].

РОЗДІЛ 2.
ЗОВНІШНЯ ПОЛІТИКА КНЯЗЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА
У 1240-1250 рр.

2.1. «Західний вектор» у війні за Галицьку землю
на початку 1240-их рр.

Незважаючи на підтримку Угорщини й королевича Бели IV Данилові й Васильку так і не вдалось остаточно відновити контроль над усіма батьківськими землями. Потужна боярська опозиція, яка підсилювалась підтримкою Ростислава Михайловича та краківського князя Болеслава Сором'язливого не давала Романовичам остаточно утвердитися у Галицькій землі.

Коли татари з'явилися під Києвом, Мстислав Чернігівський, за своїм сином, утік до Угорщини. У Києві сів син смоленського князя Ростислав Мстиславич. «Даниїл же пішов походом проти нього, і взяв його в полон, і залишив у Києві Дмитра (галицький тисяцький) він доручив Дмитру Київ – захищати його від іноплемянних язичників, безбожних татар.» Чому Данило не залишився в Києві сам чи не доручив його оборону братові Васильку, невідомо, дізнавшись про те, що Ярослав Всеволодович захопив дружину Михайла Чернігівського, яка була сестрою Романовичів, Данило попросив його передати полонену йому: «Відпусти сестру до мене, бо Михайло замишляє проти нас обох». Ярослав прохання Данила виконав і повернув йому сестру [35, С. 136].

Михайло Чернігівський, вигнаний із Угорщини, пішов у Польщу, звідки прислав до Данила послів, пропонуючи забути старі образи: «Я багато разів грішив перед вами, багато разів робив тобі зло. Що тобі обіцяв, того не вчинив. Якщо хотів жити у злагоді з тобою, підступні галичани мені не давали. Зараз же присягаю тобі, що ніколи не буду з тобою ворожнечі мати» [52, С. 349.]

Романовичі, мабуть сподіваючись, що союз із Михайлом зміцнить їх перед татарським вторгненням, повернули чернігівському князю дружину, пообіцяли віддати Київ, а його синові Роману – Луцьк. Побоюючись татар, Михайло до Києва не повернувся, а коли дізнався про його падіння, знову втік до Польщі. Данило в цей час був в Угорщині і, за словами літописця, «ще не чув про прихід поганих татар на Київ»⁹. виправданням його втечі в Угорщину Василько теж не став чекати приходу Батия і з дітьми і дружиною Данила, княгинею Ганною Мстиславівною, утік у Польщу. тому, що Данило перебуває в Угорщині, тим самим даючи зрозуміти, що якби не відсутність князя, то татари не напали б на галицько-волинські землі [90, С. 97].

Літописну версію про те, що Данило відбув до Угорщини ще до нашестя, в історичній науці не розглядають, навпаки, князь прибув до Угорщини саме з метою укладання антиординського союзу: «Данило вже знав Моголів: бачив, що хоробрість нечисленних військ не здолає такої великої сили, і зважився, подібно до Михайла, їхати до Короля Угорського, тоді славного багатства і могутності, сподіваючись схилити його до ревного сприяння проти цих жорстоких варварів». З цією метою він нібито навіть «виявив намір вступити з Белою у властивість і сина свого, юного Лева, одружити з дочкою Королівською» [35, С. 138].

Провідником Батия в галицьку землю був узятий у полоні у Києві тисяцький Димитро, якому літописець приписує рятівну для Галицько-Волинської Русі ідею направити Орду на Угорщину під приводом, що зволікання призведе до того, що угорці зберуть сили для відсічі. Дізнавшись, нарешті, про вторгнення татар у свої володіння, Данило, за словами літописця, «не міг пройти в Руську землю, тому що з ним було мало дружини»¹²³. Він рушив до Польщі, де з'єднався з Васильком. Зустрівшись, брати «утішилися про своє з'єднання і горювали про поразку землі Руської і про взяття безлічі міст іноплеменниками» і, на пропозицію Данила, вирішили

піти вглиб Польщі, де залишалися доти, доки небезпека не минула [52, С. 353.]

Результати такого внеску Романовичів у відображення навали позначилися вже в першому ж місті, яке опинилося на їхньому шляху при поверненні на Русь (Дорогичин на річці Буг), городяни не відкрили перед братами ворота. В інших містах такої проблеми не виникло, тому що в них не залишилося тих, хто вижив після навали. Романовичі розташувалися в Холмі, який «зберіг Бог Холм від безбожних татар» (хоча, швидше, це був не щасливий випадок, а намір татарського провідника Димитра) [57, С. 241].

За час відсутності Романовичів Галицько-Волинська Русь фактично розпалася на окремі боярські володіння: Галицькі бояри називали Данила своїм князем, а самі всю землю тримали. Літописець дорікає бояр у тому, що вони займалися пограбуванням, а Данило, не в змозі нічого вчинити проти них, «засмутився і молився Богові про свою батьківщину, що ці безбожні тримають її і володіють нею» [35, С. 138].

М. Костомаров так визначає сформоване після татарської навали становище в Галицько-Волинській Русі: «Незважаючи на добродушність Данила, бояри галицькі не могли полюбити його. Вони бачили в ньому князя, який, як тільки утвердиться, зламає їх силу, і це буде тим зручніше, що простий народ надавав Данилові прихильність. Бояри, захопивши в свої руки всю Галичину, поділили між собою всі доходи, хотіли чи краще бути зовсім без князя, чи мати такого, що був би в них зовсім у руках. Але того й іншого досягти їм було важко, бо хоч усі вони й дорожили своєю становою могутністю, але жили між собою у незгоді. Один тіснив і штовхав іншого: у кожного були свої види, і тому один хотів того князя, другий іншого; кожен сподівався у вигляді князя піднятися з своїх суперниками» [90, С. 98].

У цих умовах час працював на Данила: бояри, ворогуючи між собою, шукали підтримки у князя, доносячи один на одного і в результаті опинилися в руках князя, який наказав схопити головних з них. Після цього Данило

«зрадив вогню» сім болохівських міст, нібито за те, що вони виступили на боці Ростислава Михайловича. Скоріш за все, справжньою причиною цього походу було те, що болохівські міста не постраждали від татарської навали і, тому, були бажаною метою для пограбування з боку розорених Ордою галичан. Не випадково літописець пише, що після нападу галичан «не залишилося нічого в їхніх містах, хоч би що полонили» [52, С. 357.]

1242 р. син Михайла Чернігівського Ростислав, якому Романовичі обіцяли Луцьк, за підтримки галицьких бояр захопив Галич. Романовичі, зібравши дружини, рушили на місто. Ростислав та його прихильники, дізнавшись про їхнє наближення, «не витримали» і втекли. Романовичі, що кинулися за ними, припинили переслідування, отримавши звістку про те, що татари з Угорщини йдуть до Галицької землі. Данило, дізнавшись про наближення Батия, залишив захоплений у Ростислава Галич і втік до Василька до Володимира. Татари, не зустрічаючи опору, розорили галицькі землі [35, С. 139].

Коли небезпека минула, Данило та Василько «встановлюють порядок у землі», розсилаючи містами своїх намісників. У зв'язку з цим літописець повідомляє про подію, що красномовно говорить про те, як Романовичі це робили: один із їх воєвод пограбував і «як в'язня» привів князю «знаменитого співака Митусу, який колись з гордості не захотів служити князю Данилові» [52, С. 371].

У 1243 р. Романовичі розпочали війну з Краківським князем Болеславо V, вторгшись у його володіння «чотирма дорогами», і «розграбували землю Люблінську аж до річки Вісли та Сана». Після нападу поляків на Волинь, Романовичі «з усіма воїнами і пороками» рушили на Люблін. Як дощем засипавши місто стрілами і камінням, нападники змусили його захисників до здачі. Після чого «Данило з братом повернулися, пограбувавши ту країну» [57, С. 242].

Тим часом Ростислав Михайлович умовив свого тестя, угорського короля, напасти на волинський Перемишль. Цей напад був відбитий, і Ростислав безславно повернувся до Угорщини. Потім було успішне відображення набігів на волинські землі литовців та ятвягів. У ході останнього відзначився Василько, виступивши на ворога з Володимира, тоді як Данило був у Галичі. Ці події стали напередодні вирішальної битви за Галич між Ростиславом Михайловичем та Романовичами [90, С. 99].

У 1245 р. Ростислав з угорцями та поляками обложив місто Ярослав. Романовичі із половцями виступили на допомогу обложеним. Опис подальшої битви досить докладний, але не інформативний містить натяки на якісь події, які, можливо, кидають тінь на Данила. Так, у ході битви за невказаних обставин Данило потрапив у полон до угорців. Не менш таємниче йому благополучно вдалося вирватися з рук противника, після чого він у гніві стратив угорського воєводу Філінія, у якого перебував у полоні під час битви [52, С. 387].

Вітчизняна історіографія оцінює значення Ярославської битви, як остаточне торжество Данила над своїми противниками, що ознаменувало переможне закінчення тривалої боротьби Романовичів за Галич. Однак, реальним повновладним володарем у Галицько-Волинському князівстві Данило став лише після успішного візиту до Орди, перетворившись одразу на одну з найавторитетніших постатей у регіоні [35, С. 142].

Таким чином, навалу Орди на Галицько-Волинську Русь Романовичі благополучно перечекали в Угорщині та Польщі. Надалі вони воювали із сином Михайла Чернігівського, болохівськими князями, поляками, угорцями, литовцями, ятвягами, загалом, з будь-ким, тільки не з татарами [10, С. 135].

У 1245 р. до Романовичів прибув татарський посол, із вимогою: «Дай Галич». Брати порадилися, і Данило, сказавши: «Не віддам половину своєї отчини, поїду до Батия сам», вирушив до Орди. Після візиту до Орди Данила князі Південно-Західної Русі її більше не відвідували, ярликів на князювання

не отримували. Батий прийняв Данила винятково люб'язно, демонструючи йому свою повагу: не змушував принижуватись і не вимагав демонстративного прояву покірності. Навіть запропонував йому пити вино замість незвичного князю кумису. А найголовніше, не висував більше вимоги віддати йому половину князівства. Але навіть такий «привітний» прийом у ханській ставці та успішне завершення місії галицький літописець описує як тяжкий тягар та нестерпне приниження [90, С. 103].

Але, незважаючи на удавані стогнання літописця про те, що «зла честь татарська», навряд чи влада Орди справді настільки обтяжувала Данила. Нічого не відомо про те, які вона накладала на нього зобов'язання, крім участі у військових походах та заборона на зміцнення міст. Останню, як показав випадок з невдалою спробою Бурундая опанувати Холм, можна було обійти, а спільні походи з монголами на Литву і Польщу були вигідні Данилові навіть більшою мірою, ніж ординцям [57, С. 411].

Роль Данила у опорі Орді вітчизняна історіографія применшує, вважаючи її невдалою: Данилові не лише довелося капітулювати перед Ордою, а й визнати владу Папи. Однак подібна оцінка видається помилковою і ось чому: номінальне визнання васалітету від Орди та прийняття корони від Папи сприяло зміцненню влади Романовичів у Галицько-Волинському князівстві і, у цьому сенсі, їхня політика була не лише прагматичною, а й ефективною та успішною [35, С. 146].

Відносини Данила з Ордою та Римом – лише епізоди, зумовлені продовженням боротьби Романовичів за владу в Галицько-Волинській Русі, а не реалізація плану створення міжнародної антимонгольської коаліції, як це представляє вітчизняна історіографія. Завдання отримання ярлика на князювання від хана та корони від Папи – легімітизація княжої влади, яка тепер спиралася на підтримку ординських туменів та європейських союзників [10, С. 137].

Отримання ординського ярлика дозволило Романовичам розпочати активну участь у європейській політиці. У 1248 р. Данило і Василько з половцями спільно з польським князем Земовітом Мазовецьким брали участь у поході на ятвягів та прусів, барвисто описаному літописцем: «І багатьох християн Данило і Василько позбавили полону, і ті співали їм пісню слави, адже Бог їм допоміг, і повернулися вони зі славою до своєї землі, слідуючи шляху свого батька, великого Романа, який колись прямував на поганих, як лев, так що їм половці лякали дітей» [90, С. 105].

У 1248 або на початку 1249 р. до Данила за допомогою звернувся угорський король Бела IV, який воював з «німцями» (чеським королем Пшемислом-Оттокар). Данило прибув на зустріч з угорським королем, який вітав його приємними словами: «Твій приїзд дорожчий за мені тисячі срібла». Літопис повідомляє тільки про участь Данила в переговорах Бели з німецькими послами. Мабуть, цим його допомога королю і обмежилася.

Водночас у Литві почалася міжусобиця, чим вирішили скористатися Романовичі, надіславши посольства в Ригу, Польщу, до ятвягів та жмуді. Данило підтримав литовського князя Тевтивіла проти Міндовга. Роль князя у західному векторі зовнішньої політики дедалі більше зростала.

2.2. Зовнішня політика Данила Романовича на рубежі 1240-1250 рр.

На рубежі 1240х-1250х років Галицько-Волинська Русь перебувала між двома світами – Сходом, представленим монголо-татарами, та Заходом у вигляді католицьких державах. Це, безумовно, визначало специфіку зовнішньої політики галицько-волинського князя Данила Романовича. антиординську – князь йде на союз із Заходом і прийняття королівського титулу з єдиною метою - протистояння монгольській загрозі.

Підставою для подібної думки було свідчення літопису, де сказано, що Данило відмовлявся приймати корону, доки папа не надасть йому допомоги у боротьбі з татарами, а також листи папи Інокентія IV Даниїла, в яких

понтифік просить Галицького повідомляти лицарів Тевтонського ордена про монгольську загрозу, що насувається (Акти: 68) і закликає християн Богемії, Моравії, Сербії та Померанії проповідувати хрестовий похід проти монголів.

На рубежі 1240х-1250х років Данило правив одним із найсильніших і процвітаючих руських князівств, з яким рахуються в Європі. М.К. Любавський говорив про те, що у 1246-1247 роках князі Данило та Василько Романовичі «з блиском» відбили походи на Русь литовських. Завдяки політиці Данила «піднявся міжнародний авторитет Галицько-Волинського князівства». Данило приділяв окрему увагу соціальній політиці та економіці, для чого запросив до Галича німців, євреїв, вірмен, яким давав торгові привілеї, а також збирав «розбіжних жителів» і став «відновлювати зруйновані міста». Данила називали «господарем всієї Русі», якого влада поширювалася «від Дніпра до Литви» [35, С. 147].

Нині історична наука взяла курс на всебічне розкриття аспектів внутрішньої та зовнішньої політики Данила Романовича та складання повної картини його особистісної та політичної біографії. Раніше ми вже розглядали питання, пов'язане з участю в битві на річці Лейті в 1246 «короля Русі», згадка про яке без вказівки імені присутня в німецьких джерелах. Ми погоджуємося з доводами А.В. Майорова про те, що з цим неназваним королем можна ідентифікувати саме Данила. Не будемо вдаватися до подробиць дискусій у сучасній історичній науці щодо участі Данила в австрійських подіях, обмежимося констатацією наявності документальних свідчень того, що Данило визнавався в Європі «королем Русі» [90, С. 105].

У Галицько-Волинському літописі епізод, у якому йдеться про коронацію Данила в 1253 році легатом Опізо Месанським:

«Присла папа послы чстны носАще вЪнЪць и скъпетръ. и короуноу еже наречтъс королевьскыи сань . рекыи сноу приими w насъ . вЪнЪчь королевьства древле бо того прислалъ к немуу . пискоупа Береньского и Каменцького река емоу и приими вЪнЪць королевьства мн же в то время не

приЖль бѣ рѣка рать ТатарскаЖ не престаеъ зль живоуци с нам то како могоу приЖти вѣнѣць бес помощи твоей. Опиза же приде вѣнѣць носА шбѣщеваЖсА Ж ко помощь имѣти ти w папы» [57, С. 412].

Папа двічі посилав послів до Данила з пропозицією коронуватися. Завданням цієї статті є спроба визначити час та обставини першого посольства.

Труднощі встановлення точної дати прибуття єпископа «беренського та кам'янецького» викликано відсутністю згадок про це в документах – у своєму листуванні 1246-1248 років з Данилом папа Інокентій не стосується цього факту. Галицько-Волинський літописець згадує відвідування Данила «бериньським та кам'янецьким» єпископом лише у статті, присвяченій коронації Данила. При цьому через особливості Галицько-Волинського літопису не вдається побудувати повну картину того, що відбувалося в Галицько-Волинській землі наприкінці 1240-х років [35, С. 148].

Для того щоб зробити комплексний огляд зовнішньої політики Галицько-Волинської Русі кінця 1240х – початку 1250х років та пролити світло на деякі неявні моменти, необхідно звернутися послідовно до кожного аспекту зовнішньої політики Данила: відносинам із Західною Європою (насамперед папством та Священною Римською імперією), Нікейською імперією та Ордою [90, С. 108].

26 жовтня (у день святого Дмитра Солунського) 1245 р. Данило виїхав з дому і попрямував до Орди до хана Батия. У березні 1246 року Данило зустрівся з Плано Карпіні, про що пише сам папський посол: «Король Данило Руський з усіма воїнами і людьми, саме з тими, що прибули з ним, знайшов нас поблизу ставок Картана, одруженого з сестрою Бату». Про час зустрічі можна судити за непрямыми даними, але, безумовно, вона відбулася між «понеділком після першої неділі Чотиридесятниці» (тобто 26 лютого), коли Карпіні розпочав шлях до Батия і до «середовища Страсного тижня» (4

квітня), коли делегація прибула до ставки хана. Ця зустріч започаткувала процес переговорів між Римом і Галичем, що тривав сім років [52, С. 379].

3 травня 1246 датовано перші папські листи до князя галицького. Причому, в одному з листів папа пише, що «охоче послухали твоїх благань і доброзичливо вислухали прохання твої, сподіваючись на милість бога». Подробиць про переговори Карпіні з Данилом у джерелах не збереглося. Б.Я. Рам говорить про те, що після прибуття в Галич Данило відправив до папи посольство. Хто входив до складу цього посольства, невідомо [52, С. 377].

Ще один лист адресований «королю Русі Іванові». С.А. Большакова, коментувала папські послання Данилу, включає лист «найсвітлішому королю Іоанну» до листів з Риму до Галича, коментуючи з посиланням на документ з папської канцелярії, що Іоанн – це християнське ім'я Данила. Б.Я. Рам ототожнює «короля Іоанна» з Іваном Всеволодовичем, братом Ярослава Всеволодовича, який у 1238 року удільне князювання у Стародубі. Варіант із відправкою посольства відразу після повернення Рамм називає «неймовірним», а варіант, у якому Данило відправляє лист папі раніше і з власної ініціативи - «зовсім неймовірним» [35, С. 149].

Тим не менш, низка дослідників зазначали, що перші контакти між Данилом і папою, дійсно, можна віднести ще до 1244-1245 років. В. Абрахам вважав, що Данило звернувся до Папи після битви під Ярославом, побоюючись нового наступу з боку західних сусідів, особливо угорців, а під час своєї зустрічі з Карпіні Данило підтвердив висловлені раніше наміри. Польський дослідник говорить про те, що під час зустрічі з князем Васильком Романовичем на шляху до Монголії Плано Карпіні передав князеві папський лист. Л. Войтович пише про те, що перше посольство Данила до папи, швидше за все, було відправлене восени 1244 року. На чолі згаданого посольства стояв ігумен Петро. У цій статті ми не розбиратимемо питання, пов'язане з особистістю ігумена Петра. Скажімо, лише проблема

ідентифікації Петра є дискусійною. Джерела та наукові праці, присвячені питанню про особу ігумена Петра, розібрані у І. Паславського [90, С. 109].

У вказаному листі папа повідомляв «найсвітлішого короля» про те, що направляє до нього легата Альберта, єпископа Пруського та Естонського, просить прислухатися до порад легата і надавати йому допомогу та заступництво. Вже з цього документа видно, що папа визнавав за Данилом королівський титул. Також і Плато Карпіні: до зустрічі з Данилом називає його князем, а потім уже «Королем Данилом Руським» [57, С. 413].

У наступному листі, датованому також 3 травня 1246 р., папа говорить про те, що посилає до Данила «братів Алексія і... товариша його, який був з ним у Богемії, які перебувають у ордені проповідників, надаючи їм справжньою грамотою ті самі повноваження, які мають особи, призначені до татар». Те, що брат Алексій і його товариш прибували в Галич саме як переговорники, підтверджується третім папським листом, в якому Інокентій IV, «бажаючи почути прохання. Найсвітлішого короля Русі», наказує братові Алексію та його товаришу «негайно постати перед цим королем і перебувати при ньому [стільки], скільки буде йому завгодно» [35, С. 155].

Варто погодитися з тезою про те, що Данило не дав папському посольству однозначної відповіді. Ймовірно, послі від папи (брат Олексій та його товариш) прибули на Русь за оспалачним підтвердженням Данилом переходу Галицько-Волинського князівства (королівства Русі) під владу папи, але підтвердження цього отримано не було. Також можливо, що причиною такого поспіху з боку папи (одноразово він спрямовує до Данила два посольства) був дружній характер відносин між Данилом та імператором Фрідріхом II [90, С. 109].

Питання було досліджено А.В. Майоровим, Д. Домбровським. Обґрунтованим видається припущення А.В. Майорова, згідно з яким згадуваний в імперському документі 1235 «герцог Русі» і в документі 1240 «король Русі» - це один і та сама людина, а саме – Данило Романович.

У той же час, ще з кінця 1230-х років йшло напружене протистояння між римським престолом та імператором Фрідріхом II. 17 липня 1245 року в апостольському посланні «Ad Apostolicæ Dignitatis Apicem» папа Інокентій IV оголосив про відлучення імператора Фрідріха від церкви, а пізніше, у серпні того ж року, звільнив Белу IV даної імператору тимчасово монгольського вторгнення. У цих умовах Галич міг надати підтримку імператору, що не могло не хвилювати папи. Крім того, у червні 1246 року було укладено союз між Данилом та Белою. При цьому літописець зазначає, що Бела «боявся Даниїла, бо той був у татар, перемиг Ростислава та угрів». На відміну від Данила, короля Белу Батий не визнавав, що призвело до виникнення загрози нового нападу на Угорщину татар, тепер уже у союзі з Данилом. Коли Даниїл відправляв свого ставленика Кирила до патріарха на постачання Київським митрополитом, Біла всіляко задоблював Кирила, обіцяючи йому дари та супровід «з великою честю», якщо той вмовить Данила на укладання миру. Це також свідчить про припущення про те, що Бела був більш зацікавлений у встановленні такого союзу [35, С. 156].

Крім того, можна припускати, що папі було відомо про зв'язки між Данилом Романовичем та імператором Нікеї Іоанном III Ватацем. Матір'ю Данила була візантійська принцеса, Єфросинья-Анна (Марія), яка була дочкою імператора Ісаака II Ангела. Питання вплив матері на політику Данила розглядалися А.В. Майоровим. Літопис підкреслює, що мати Даниїла відіграла значну роль під час його коронації: вона була однією з тих, хто переконав князя прийняти королівський вінець, причому літописець перераховує Єфросинью-Анну першою серед тих, хто переконував Данила [90, С. 113].

Зважаючи на це, можна припустити, що папа Інокентій IV міг побоюватися зближення імператора Фрідріха II з королем Угорщини, імператором Нікеї та правителем Галицько-Волинської Русі. У такій ситуації метою папи було перешкодити появі такого союзу. Кожному папа пішов на

якісь поступки: угорського короля звільнив від присяги імператору, нікейському імператору обіцяв повернути. На поступки папа був готовий піти і Данилові Галицькому, про що свідчать слова про прагнення «у всьому задовольнити твоє бажання» в одному з листів [52, С. 379].

Варто також зазначити, що у 1246 (або 1247 р.) Данило відправив до Нікея до патріарха Константинопольського Мануїла II свого ставленика Кирила для затвердження його митрополитом Київським. Б.Я. Рам пов'язує поїздку Кирила з суперечкою у стосунках папи і Данила, щоправда, як нам здається, змінює місцями причину зі слідством: дослідник каже, що Данило послав Кирила до Нікея в 1248-49 рр., зрозумівши всю безплідність подальших стосунків з папою. Питання про датування поїздки Кирила до Нікеї також суперечливе [57, С. 416].

Найбільш аргументованою є позиція дослідника літописання А.М. Ужанкова, який пов'язав із фігурою Кирила створення Галицького літописця. Кирило вирушає до Нікея невдовзі після повернення з Орди і до Галицької Русі вже не повертається. Таким чином, Кирило - автор літописця - вирушає до Нікея, ще не знаючи про результат битви на Лейті, а потім літописання в Галиччі веде вже зовсім іншу особу, при цьому відновлюється літописання тільки через 16 років після від'їзду Кирила [35, С. 156].

О.М. Ужанков говорить про те, що в першій частині літописця немає жодного посилання на події, що відбувалися після 1247, тобто літописець, очевидно, працював не пізніше цього року. Все це дозволяє стверджувати, що автор літопису – Кирило – залишає Галицько-Волинську Русь не пізніше 1247 року [90, С. 118].

Папські послання показали, що у Римі на той час вже чітко відокремлювали «східних государів» від західних, і навіть істинну церкву від «неістинної» - у посланні 1247 року до архієпископа Прусського застосовується термін «схизма» стосовно тих руських князів, які прийняли заступництво папи.

Як зазначає Б.М. Флоря, ще з 1220х-1230х років, у папських посланнях проявляється явна антиправославна риторика. У документах, що відправляються папою у сусідні з Руссю країни, росіяни називаються «невірними» та «ворогами Бога і католицької віри». З іншого боку, в той же час починає вестись робота з мирного включення руських земель до зони впливу папи. Це можна вивести з листів папи до Данила, у яких той визнає за князем право на землі, що належать «невірним» князям і забороняє хрестоносцям, а також іншим духовним особам набувати землі в Галицько-Волинській землі без дозволу правителя (про ці листи нижче). У папських посланнях, таким чином, поєднуються антируська риторика з багатьма обіцянками руським князям, якщо ті перейдуть під владу Римської церкви [52, С. 381].

Судження Б.Я. Рама у тому, що «папська курія вела подвійну гру» не позбавлені підстави. Папа був зацікавлений у встановленні контактів із Монгольською імперією. Це стало б засобом стримування східних союзників імператора – Нікеї та Галицько-Волинської Русі. У ході цієї «подвійної гри» папа не міг довгий час зважитися на якісь певні дії – оскільки ні від монголів, ні від Данила Галицького він ніяк не міг отримати певної відповіді [57, С. 419].

Також неоднозначно розвивалися і папсько-нікейські відносини. На Ліонському соборі в 1245 році папа звинувачував імператору Фрідріху II, серед іншого, звинувачення в «нечестивому союзі... з грецькими розкольниками», маючи на увазі, швидше за все, що відбувся в 1244 році шлюб нікейського імператора та дочки Фрідріха II. З цього випливає, що на той час папа сприймав Нікею як противника - «нечестивого розкольника» [35, С. 159].

У той же час, до повернення посольства Карпіні з Монголії, папа не міг бути впевненим, що хан погодиться на союз і надасть папі підтримку у боротьбі з імператором Фрідріхом або його східними союзниками. Ця

невирішеність була на руку нікейському імператору, який у серпні 1246 року переправився на європейську частину континенту і обложив місто Серрі (у Північній Македонії, сучасна Греція), а потім зайняв велику частину Північної Македонії з містами Піманіном, Лентіаною, Харіаром та Вервенія. Згодом Ватац підпорядкував Адріанополь, Фессалоніки та підпорядкував частину Епірського царства. Наступної весни (1247) Ватац виступив у похід на Константинополь – це, очевидно, не могло не стурбувати папи. Поки Константинополь перебував під контролем латинян, отже, Римської церкви, папа міг обіцяти його імператору Нікеї у разі, якщо доведеться укласти з ним мир і відмовляти його від союзу з імператором Фрідріхом. Тому взяття Константинополя було явно над інтересах Риму [90, С. 123].

10 червня 1247 р. Плано Карпіні зустрівся з Данилом і Васильком Романовичами в Києві. Князі радилися з єпископами та іншими «гідними людьми» і відповіли, що бажають «мати Пана Папу своїм переважним паном і батьком». За результатами цих переговорів, Данило відправив до папи своїх послів із грамотою. Однією з них, очевидно, був брат Алексій, спрямований папою з посольством на Русь 1246 року, іншим його неназваний товариш, позначений як «Г». Ймовірно, мається на увазі товариш Алексія домініканець Генрік [35, С. 162].

Відповіддю на послання Данила стали листи від 27 серпня, 12 вересня та 5 грудня 1247 року – у першому з них папа писав, що погоджується з вимогами Данила, а також забороняв хрестоносцям та іншим духовним особам без згоди короля набувати земельних володінь у князівстві Данила (Папські). послання:.. Мабуть, це питання турбувало галицького князя, оскільки він став предметом окремого листа. Важливо звернути увагу, що папа забороняв не лише набувати володіння хрестоносцям і духовним особам, а й «бути введеними кимось у володіння» (*Vel possessionem aliquam acquirere absque beneplacito vestro valiat*). Можливо, в даному випадку мається на увазі папська заборона на роздачу землі високопоставленими

священнослужителями. Д. Домбровський припускав, що цей лист також стосувався вирішення на користь Данила прикордонного спору з польськими князями про Дрогичинську землю, а також далекосяжні плани галицько-волинських князів щодо підкорення земель балтійських племен. Про це ж говорить В. Абрахам, стверджуючи, що одним з головних політичних завдань галицько-волинських князів було вирішення питання, пов'язаного з язичницькими та литовськими племенами [90, С. 125].

У папському листі від 27 серпня 1947 р. священнослужителям Галицької землі дотримуватись ряду звичаїв, які не суперечать Римській церкві. Це була дуже важлива поступка з боку папи, як і поступка, описана папою в наступному листі – папа визнавав за Данилом право на землі, які належать йому «за спадковим або іншим правом», але які інші «королі», які нешанобливо ставляться до церкви, несправедливо утримують [52, С. 384].

Восени 1247 року до Нікеї прибув папський посол - монах-францисканець Лаврентій з найближчого оточення папи, який зустрівся з патріархом Мануїлом II і передав йому пропозицію про об'єднання церков на вигідних для греків умовах. Для Іоанна Ватаца така пропозиція була вигідною - він міг убезпечити себе від можливого контрнаступу у Фессалії та Північній Македонії латинського імператора Балдуїна (Бодуена) II де Куртене, який шукав у Франції та Англії війська для удару по нікейцях [35, С. 173].

На тлі переговорів, що розпочалися з Нікеєю, папа продовжував спілкування і з Галичем, причому тут домовленості, здавалося б, вже було досягнуто. 12 вересня 1247 року папа оголосив Данилові, його синові та Василькові, «королю Лодомерії», про те, що приймає їх «під заступництво святого Петра і наше» (Папські послання: 128). Більше того, прагнення Риму утримати Галич під своїм покровительством було настільки сильним, що 5 грудня 1247 року папа благословив шлюб Василька Романовича з Дубравкою, «найсвітлішою королівною», в якій князь перебував у третьому

ступені спорідненості (Папські послання: 128-129), незважаючи те, що це було заборонено християнськими законами (Шостий Вселенський собор, правило 54). Цим папа демонструє, що він іде на поступки волинському князю, при цьому духовно опікуючи його [90, С. 126].

Д. Домбровський символічно порівнює поступки на користь руських князів, на які йшов папа, з ханським ярликом, яким визнавалося право руських князів на «старшинство» та володіння Києвом.

Папа, йдучи на поступки Данилу та його родичам, очевидно, хотів отримати щось натомість: він претендував на духовне та політичне лідерство у Південно-Західній Русі. Ще 27 серпня 1247 року папа писав архієпископу Пруссії Альберту Суербееру у тому, що йому надається право носити паліум, а раніше також доручив Суербееру легатство на Русі. Це свідчить про домагання папи роль духовного наставника руських земель. Але, трохи пізніше, 7 вересня 1247 року папа адресував листа тому ж архієпископу Альберту з вимогою привести «короля Русі, духовенство і вельмож» в лоно Римської церкви. Причому в тексті є свідчення того, що папа незадоволений тим, що відбувається на Русі, засуджує «схизматиків» і говорить, що після зречення схизми вони будуть прийняті в лоно Римської церкви (*quam Archiepiscopi, et Episcopi, et alii Magnates Regnem sui, scismate quolibet penitus abjurato, promiserint et juraverint se de cetero in unidad fidei quam Ecclesia Romana predicat, et observant, ejusque Romane Ecclesie devotione perpetuo permansuros, eos auctoritate nostra et reconcilies, et tan ie, que mater est omnium, unitati») [90, С. 129].*

Руські князі, на думку Д. Домбровського, бачили у зближенні з Римом перспективу «зміни» сюзерена (мається на увазі вихід з-під влади папи). На думку польського дослідника, галицько-волинські князі, які вже були в аналогічній політичній залежності від Угорщини, змогли отримати від неї певну вигоду. Папська опіка безумовно давала Галичу певні привілеї та переваги у відносинах із західними католицькими країнами [35, С. 174].

Можна по-різному дивитися факт припинення листування між Галичем і Римом в 1248-1252 гг. Ми схильні погодитися з тезою Д. Домбровського, який показує, що ця перерва не випадково збіглася з початком листування між папою та князем Олександром Невським. 22 січня 1248 року папа Інокентій надіслав листа до Олександра Невського, «герцога Суздальського», в якому писав, що його батько, Ярослав Всеволодович перед смертю «довірив себе послуху Римської церкви» (Послання Інокентія IV: 102-103), тому папа закликав Олександра піти. прикладом отця і звернутися до єдиної Церкви та послуху апостолічному престолу. А вже 15 вересня 1248 р, папа пише князеві ще один лист, де вже називає його «королем Новгородським». Крім того, у тому ж листі сказано, що папа дізнався від архієпископа Прусського про те, що Олександр шукав. шлях, який дозволить... досягти воріт райських », Інокентій IV навіть згадує конкретну пропозицію Олександра про будівництво в Пскові католицького собору [52, С. 387].

За словами літописця, Данило відмовився від коронації, пославшись на папську загрозу. Питання відносин Данила з папою межі 1240х - 1250х досліджувала Є.Є. Іванова, яка показала, що до коронації у 1253 році «князя «турбували», в основному, європейські раті», таким чином, папська загроза навряд чи була основною причиною відмови Данила Романовича від першої коронації [35, С. 175].

В. Абрахам пише про те, що папське посольство до Даниїла, що складалося з єпископів «вероненського і камінського» (*weronenskiegoi kaminskiego*), було відправлено на Русь до 1252, але Данило, побоюючись, на думку, побоюючись, хана і нової татарської навали, відмовився прийняти корону. Він погоджується з припущенням Дашкевича про те, що один із послів був єпископом з Камінь-Краєнського (у Поморському) [57, С. 426].

У «Хроніці» Яна Длугоша є свідчення стосовно стосунків Данила з папою. У польського хроніста воно датоване 1249 р. Починається ця звістка розповіддю про вбивство блаженного Петра Веронського, а потім Длугош

пише про посольство «архієпископа Руського» Альберта до Даниїла, який у свою чергу вигнав папського посла, не ставши його слухати:

«Zaslynq! w tom czasie w Lombardii zyciem, nauk i czudami blogoslawiony Piotr z zakonu kaznodziejskiego, pochodzqcy w Werony, але лишився забитий на територію Mediolany przez heretykow.. stworc rzeczy niewidzialnych. [Po smiercie] zaczl slynqc wielkimi czudami».

Papiez Innocenty IV posyla dawnego biskupa armaganskiego Alberta, mianowanego obecnie arcybiskupem ruskim, do ksecia Rusi Daniela, domagajqc sie od niego, zeby zlozyl przysiege posluszenstwa jemu i Kosciolowi rzymskiemu. Але підстави I бунтовничу ksiqze не posluchal zdania Stolicy Apostolskiej, і не оказував сі wiernym Kosciolowi rzymskiemu, але його wrogiem. Odoslal legata Stolicy Apostolskiej bez налеznej czci».

[В той час славився в Ломбардії життям, наукою та чудесами благословенний Петро з ордена домініканців, виходець з Верони, але він був убитий на території Мілана єретиками, які стверджували, що Бог є Творець лише видимих речей, тоді як сатана є творцем невидимих. Після смерті був уславлений великими чудесами.

Папа Інокентій IV послав колишнього єпископа Арми Альберта, призначеного нині архієпископом руським, до руського князя Данила, вимагаючи від того присягнути на вірність йому та римській Церкві. Але підступний і бунтівний князь не послухався вимоги Столиці Апостольської і виявився не вірним римській Церкві, а її ворогом. Він надіслав legata Апостольської Столиці без належної честі] [57, С. 429].

Тут у Длугоша знову не стикуються деякі дані. Блаженний Петро Веронський (він Петро Мученик), домініканський проповідник, був убитий єретиками в 1252 році. Цю дату підтверджують близькі польському хроністові Краківські аннали.

Ряд авторів порушували питання про відвідання Альбертом Суербєєром земель Данила Галицького, зазначаючи, що воно мало місце у 1248 році.

Д. Домбровський пов'язав «прохолодним прийомом» Альберта Суербесра в Галицькій землі факт того, що архієпископ Альберт став «натхненником» переговорів між папським престолом і Олександром Невським, згодом дослідник говорить про те, що відправка Папа визнавав за ним Київ, був явно спрямований проти Данила, який давно претендував на південноруську столицю. В. Абрахам зазначає також, що в переговорах папи і Данила мала виключно політичне забарвлення - перебування Альберта Суербесра на Русі було коротким, він навіть не встиг освятити нову єпархію ятв'язьку «через своє вигнання». Той самий факт відзначається і в біографії Альберта, де сказано, що до 1249 року папа не міг запропонувати Данилові організацію хрестового походу проти татар, тому місія Альберта не досягла [35, С. 176].

Слід зробити невеликий відступ і повернутися до питання папсько-нікейських відносин. У березні 1249 року до папи в Ліон прибуває чернець Салімбен, який привіз листи від патріарха Мануїла II та імператора Іоанна Ватаца. 28 травня 1249 року датується папська відповідь - листи Іоанну III та патріарху Мануїлу, в яких папа погодився відправити Іоанна Пармського з посольством [90, С. 115].

Проте в ході обговорення в Нікеї грецькими теологами та папськими посланцями умов об'єднання церков виникла суперечка з питання про *filioque* - додавання Римської церкви до нікео-цареградського Символу віри про виходження Святого Духа не тільки від Бога-Отця, а й від Бога-Сина. Із засудженням позиції латинян виступив один із найбільших візантійських теологів XIII ст. Никифор Влемід [35, С. 181].

Слідуючи, як це свідчить А.В. Майоров, у фарватері нікейської політики, Данило, очевидно, мав узгоджувати свої дії – а умови, висунуті папою, нікейцями в 1249 прийняті не були, що було сказано вище. Посольство у відповідь від патріарха Мануїла та імператора Ватаца до папи було організовано тільки на початку 1250 року, але дійшло до Ліона тільки на початку 1251 р., оскільки в дорозі було затримано союзником Данила і

Ватаца, імператором Фрідріхом II, тим, що Іоанн III веде переговори з його супротивником – папою. У умовах 1249 року Данило дав папі задовільну відповідь [90, С. 116].

Також необхідно звернути увагу на вже розглянутий нами вище епізод із тимчасовим розривом у галицько-римських відносинах, де ми писали про позицію Д. Домбровського, який стверджував, що певну роль у цьому розриві відіграв Альберт Суєрбеєр, який мав «недобрі стосунки» з Романовичами [10, С. 138].

Крім того, важлива була і позиція імператора Фрідріха: як уже було сказано, в 1250 він пред'явив претензію одному зі своїх союзників, Іоанну III Ватацу. Внаслідок цього Іван змушений був доводити свою вірність союзникові: навесні 1250 нікейський імператор вислав на підтримку Фрідріху значні військові сили. Примітно, але незадовго до цього відбулася зустріч послів імператора і з Данилом – у Пресбурзі (Братислава). Літопис датує цю зустріч 1252. А.В. Майоров каже, що зустріч могла відбутися влітку 1248 або 1249 р., при цьому в тій же літописній статті слідом за згадкою про зустріч у Пресбурзі розповідається про конфлікт між Міндовгом та його родичами, що М.С. Грушевський датує 1250. Попередня ж стаття, датована 1251, як уже було сказано вище, розповідає про вокняжіння в Мазовії Земовіта I, яке відбулося в 1248 р. Тобто, зустріч Данила з імператорськими посланцями відбулася між 1248 і 1250, ближче до останньої дати [35, С. 183].

Не можна не погодитися з ще однією тезою А.В. Майорова (Майоров 2012б: 40) про те, що перейшовши під владу папи, Данило змушений був би відмовитися від претензій на «спадщину Бабенбергів» - австрійської династії, що перервалася по чоловічій лінії зі смертю герцога Фрідріха Войовничого в битві на Лейті. мав право претендувати на Австрію через спорідненість із Бабенбергами по материнській лінії, але папа бачив претендентами на австрійський трон інших правителів, які не належать до будинку Романовичів.

У 1248 Гертруда дала згоду на шлюб з Германом Баденським - папським ставлеником, і 14 вересня того ж року Герман був визнаний герцогом Австрії. Однак він не користувався популярністю у австрійської знаті - згідно з Мелькськими анналами «лише небагато вельмож Австрії його в цьому підтримали» (*paucis optimatibus in Austria faventibus eidem*). Це була додаткова обставина, що заважала Данилові прийняти корону в той момент - він ще сподівався взяти участь у боротьбі за австрійську спадщину і вирішити її результат на свою користь [90, С. 118].

13 грудня 1250 року помер імператор Фрідріх II, що внесло істотні зміни до характеру папсько-імперських і, відповідно, папсько-нікейських та папсько-галицьких відносин. Наступник імператора, Конрад IV був вороже налаштований до нікейського імператора через конфлікт між ним [Конрадом] і сімейством дружини Іоанна III Ватаца, яких останній дав притулок у Ніцці після їх втечі [52, С. 389].

Втрата настільки важливого союзника як німецький імператор вплинула зміна балансу зусиль і у відносинах папи і імператора Нікеї. Папа підтримав Балдуїна (Бодуена) II де Куртене, імператора Латинської імперії, який знову став збирати війська хрестоносців для завдання удару у відповідь по нікейцях і повернення втрачених територій. У цих умовах Ватац був змушений ініціювати новий етап переговорів із папою [57, С. 432].

У цей час загострюється ситуація навколо Австрії. Як повідомляють Адмонтські аннали в листопаді 1251 року, син чеського короля Пржемисл Оттокар II, визнаний австрійською знаті, увійшов з військами до Відня. Це спричинило складання проти Оттокара союзу, куди увійшли Бела IV Угорський, Болеслав V Польський і Данило. У 1252 році, згідно Мелькським анналам (продовження хроніста монастиря Святого Хреста), племінниця вбитого в 1246 році герцога Австрії Фрідріха Войовничого Гертруда «взяла в чоловіки короля Русі Романа Даниловича наперекір своїй тітці, герцогині Австрії» [35, С. 184].

У цій ситуації, як пише Б.Я. Рам «давно плекані в Ліоні плани залучити Данила на свій бік набули в очах папських дипломатів конкретний політичний зміст: було дуже важливо відвернути Данила від античеської коаліції і тим самим зміцнити становище чеського короля».

Ще одна причина для Данила відмовитися від коронації – і це поєднується з літописним свідченням – справді була пов'язана з папською загрозою. У 1252 почалося ординський царевич Сартак направив на Русь військо на чолі з полководцем Неврюєм на підтримку Олександра Невського. «Неврюєва рать» була каральною операцією проти Андрія Ярославовича, великого князя Володимирського. Андрій Ярославович був союзником Данила Романовича Галицького на Русі. Взимку 1250 року Андрій одружився з дочкою Данила Романовича, причому вінчання звершив митрополит Кирило, кандидат Данила Галицького на митрополичу кафедру [90, С. 119].

Данило не міг не побоюватися, що наступний каральний похід буде спрямований проти союзника Андрія – більше того, ці побоювання незабаром підтвердилися: у 1252 році – на думку Грушевського, навіть у 1251 р. – розпочався перший похід папського беклярбека Куремси (Куреміші) на Бакоту. І, хоч дослідник показала, що похід Куремси -це не каральна акція, ініційована ординським ханом, а приватний територіальний конфлікт Куремси та Данила, проте Данило не міг не побоюватися папських військ, а також того, що хан будь-якої миті може підтримати Куремсу [52, С. 390].

В 1253 р. війна в Австрії між Оттокарором і його угорськими, польськими і руськими противниками завершилася на користь чесько-австрійського правителя. А.В. Майоров називає такий результат поступкою Данила Галицького Апостольському престолу, у відповідь на яку князь розраховував отримати реальну допомогу проти татар. Вже у травні 1253 року папа адресував буллу до християн Богемії, Моравії, Сербії та Померанії із закликом відобразити набіги татар, виконуючи умову Данила Романовича.

Судячи з наявної приписки, була такого ж змісту була відправлена і на Русь [35, С. 185].

У 40-их рр. XIII ст. західний вектор зовнішньої політики Данила Романовича першочергово був спрямований на пошук союзників у можливому протистоянні з монголами. Зміцнивши свої внутрішні позиції після переможної Ярославської битви, князь розумів, що питання з Ордою досі відкрите й візит до хана Бату його лише відтермінував. Відповідно тісні дипломатичні контакти із Римом могли вирішити цю проблему. В той же час, папа збирався втілити вжиття давню мрію по «наверненні» Русі до латинської віри. Шлях до уній було відкрито.

РОЗДІЛ 3.

«МІЖ СХОДОМ І ЗАХОДОМ»: КОРОНАЦІЯ ДАНИЛА РОМАНОВИЧА

3.1. Нікея та Рим: шлях до корони.

В оповіданні Галицько-Волинського літопису, присвяченому коронації Данила Романовича, знаходимо згадку про його матір, яка, за словами літописця, змогла переконати сина, який раніше неодноразово відкидав пропозиції коронуватися, прийняти королівський вінець від тата: «Оному ж самотньо не хочу, і переконай його мати його, і Болеслав, і Семовіт, і бояри Лядські». Як бачимо, вплив матері на рішення Данила було настільки велике, що літописець вважає його чи не головною причиною згоди князя і ставить вище за вплив польських союзників, що обіцяли військову допомогу проти татар у разі коронації.

Чим пояснити цю вирішальну роль княгині-матері в історії коронації Данила? Що спонукало «велику княгиню Романову», яка тихо доживала свій вік у монастирі, востаннє вийти на політичну сцену і голосно підняти свій голос після багатьох років повної безмовності?

Важлива роль галицько-волинської княгині хоч і була неодноразово відзначена істориками, досі залишається невивченою, а причини, які спонукали її висловитись на користь коронації сина – не розкритими. Втім, окремі спроби намацати мотиви княгині все ж таки були зроблені. Однак вони призвели до протилежних і навіть взаємовиключних результатів [35, С. 191].

Там, на думку М.С. Грушевського, мати Данила виступала за коронацію, бо їй «як католицькій принцесі, не могла не бути приємною перспектива королівського титулу». І. Граля вважав, що галицька княгиня, залишаючись прихильницею православ'я, спасала за коронацію, оскільки це було на

користь її грецьких родичів – впливового клану Каматирів, який підтримував політичну лінію нікейського імператора на союз із папою [52, С. 392].

Що ж змусило Данила прислухатися до голосу матері та погодитися з її доказами? Це питання також залишається поки що без відповіді. Дослідники обмежуються лише загальними міркуваннями щодо незвичайного особистого авторитету княгині та високої поваги до неї, яку відчувають всі Романовичі [10, С. 139].

Оцінці ролі галицько-волинської княгині в коронації Данила не сприяє міцне утвердження в літературі уявлення про те, що головними цілями князя були тоді отримання допомоги заходу проти монголо-татар, а також підвищення міжнародного статусу як «короля Русі». З погляду цих завдань причетність до коронації княгині-матері виглядає як надмірна подробиця. Тим часом, з оповідання літописця з усією очевидністю випливає, що саме вмовляння матері стали для Данила найважливішим аргументом на користь нелегкого рішення про коронацію [35, С. 195].

Щоб зрозуміти роль «великої княгині Романової», слід розглядати коронацію галицько-волинського князя у ширшому історичному контексті. У цьому події, безсумнівно, переплелися впливу як католицького Заходу, а й православного Сходу.

Роль останнього, попри кілька століть домінуючого візантійського впливу Русі, на жаль, недооцінюється новітніми авторами. Ця роль або повністю ігнорується, або визнається як номінальна, яка не мала реального значення. Все зводиться лише до загальних міркувань про те, як після втрати Константинополя в 1204 р. правителі Візантійської (Нікейської) імперії самі шукали підтримки Заходу, погоджуючись задля цього на об'єднання церков та верховенство папи над християнським світом. «У цих умовах, - пише, наприклад, М. Котляр, коронація Данила не могла викликати особливих негативних емоцій в Нікеї» [90, С. 123].

Можна сказати, що нікейський вплив взагалі не сприймається як фактор зовнішньої політики Данила. Єдиною спеціальною роботою значення коронації Данила для русько-візантійських відносин залишається невелика стаття М.М. Войнара, опублікована 1955 р. На думку історика, коронація означала повну незалежність Галицько-Волинського князівства від Візантії. Данило не міг не усвідомлювати, що отримання корони від папи виключало його з візантійської світової ієрархії і переносило в систему західноєвропейської церковно-політичної структури, «в орбіту західної концепції царства», з усіма звідси правовими наслідками. Унія, яку погодився князь, передбачала розрив церковних зв'язків із Візантією [52, С. 394].

Ідеї М.М. Войнара розвиває І. Паславський. На його думку, Данило Романович, наважившись прийняти корону від папи, цим чинив протидію політиці Нікейської імперії, спрямованої на підпорядкування руських князівств Орді. На противагу цьому галицько-волинський князь шукав союзників у країнах, насамперед у особі римського понтифіка. Коронація, за словами історика, була для Данила «втечею від Візантії на Захід» [90, С. 124].

Переговори про коронацію Данила та унії з Римом розгорталися на тлі ширших церковно-політичних процесів, що супроводжувалися постійними контактами між Нікеєю та папським престолом у другій половині 1240 – середині 1250-х років. На цю обставину свого часу справедливо звертав увагу В.Т. Пашуто. Нещодавно це питання було знову порушено Б. Н. Флорею [10, С. 138].

Тим не менш, у більшості робіт з історії взаємин Західної та Східної церков, написаних особливо зарубіжними дослідниками, участь галицько-волинського князя в екуменічних процесах середини XIII ст. залишається непоміченим, інколи ж навіть заперечується [35, С. 198].

Насамперед, не підлягає сумніву, що у Галицько-Волинській Русі добре знали про контакти між Нікеєю та Римом щодо можливого об'єднання

церков. Більше того, з повідомлення літопису випливає, що ці контакти стали умовою переговорів Данила про прийняття папської корони та укладання церковної унії. У літописному оповіданні про коронацію князя згадується визнання папою Інокентієм IV «грецької віри» і обіцянку скликати Вселенський собор для об'єднання церков: «Некентії (Іннокентій IV) бо кляняло тих, що хулять віру Грецьку правовірну, і хочуть йому збір про праву віру про воеднення церкви».

На думку Б.Н. Флорі, відомості про об'єднання церков, що готується, надійшли в Галицько-Волинську Русь через Угорщину. Дружина угорського короля Бели IV була дочкою нікейського імператора Феодора I Ласкаря. У середині 1240-х років вона грала помітну роль налагодженні контактів папи з болгарським царем Коломаном I Асенем (1241-1246). Ймовірно, як вважає Флоря, за її посередництва в 1245 р. до Болгарії було доставлено послання папи, в якому він висловлював готовність скликати Вселенський собор за участю грецького та болгарського духовенства для вирішення всіх спірних питань [35, С. 199].

У нашому уявленні галицько-волинські князі могли підтримувати безпосередні контакти з нікейськими правителями. Підставою для прямих відносин холмського двору з Нікеєю могли служити становище та родинні зв'язки великої княгині Романової, дочки візантійського імператора Ісаака II. Єфросинія Галицька полягала в близькій спорідненості з правлячою в Нікеї династією Ласкарів і, очевидно, не могла залишатися осторонь зовнішньої політики, яку вони проводили, головною метою якої було повернення Константинополя [90, С. 126].

Нікейський імператор Іоан III Ватац (1222-1254) у відносинах з латинянами перейшов до активних наступальних дій. Важливе значення мала його перемога при Піманіоні в 1224 р., в результаті якої Латинська імперія втратила всі свої володіння в Азії. Потім Іоанном у короткий час були

завойовані острови Лесбос, Родос, Хіос, Самос та Кос, що суттєво послабило вплив Венеції в Егейському морі [57, С. 436].

Для продовження наступальних дій Нікейська імперія потребувала військових союзників. У 1230-х роках. таким союзником для неї на деякий час став болгарський цар Іван II Асень (1218-1241), за підтримки якого Ватацу вдалося в 1234 захопити плацдарм у Фракії для подальшого відвоювання візантійських володінь на Балканах [52, С. 396].

Наприкінці 1230-х років. Новим союзником Ватаца став німецький імператор Фрідріх II (1220-1250). Шлях до союзу між ними відкрила смерть латинського імператора Іоанна де Брієнна (1229-1237), тестя Фрідріха II, з яким останній підтримував мирні відносини. У 1244 р. Ватац одружився з дочкою Фрідріха Констанції, яка прийняла в Нікеї ім'я Анни. Фрідріх II успадкував уявлення про імператорську владу як необмежену, даровану богом владі римських імператорів. Через це його ставлення до створеної під егідою папи Латинської імперії було ворожим. Німецький імператор прагнув ліквідувати цю державу як незаконне знаряддя папського впливу Сході [35, С. 199].

Спираючись на союз з німецьким імператором і скориставшись ослабленням Болгарії після смерті Івана II Асеня, Ватац продовжив завоювання на Балканах і до 1246 приєднав до своєї держави території в Північній Фракії та Македонії з містами Адріанополь і Фессалоніки, а також частину. Ці успіхи призвели до припинення існування Фессалонікійської імперії, правителі якої не бажали підкорятися владі Нікеї [90, С. 129].

Альянс Фрідріха з Ватацем становив серйозну загрозу апостольському престолу. Оголошуючи про скидання імператора на засіданні Ліонського собору 17 липня 1245 р., Інокентій IV (1243-1254), вказував на численні злочини Фрідріха, вже двічі перед тим відлученого від церкви. Серед них поряд з образами ієрархів церкви, недбальством до церковного будівництва та справ милосердя, особистою аморальною поведінкою та організацією

вбивства асасинами герцога Людвіга Баварського значився «безбожний союз» з мусульманами та «грецькими розкольниками». Останнє звинувачення мало на увазі шлюб доньки Фрідріха з Ватацем [52, С. 397].

Розуміючи всю небезпеку союзу німецького та нікейського імператорів, папа доклав чимало старань, щоб посяти ворожнечу між ними. З цією метою понтифік спробував схилити Ватаца до переговорів про унію з Римом в обмін на обіцянку повернути грекам Константинополь.

У 1247 р. до Нікеї прибув посол папи монах-мінорит (францисканець) Лаврентій, який зустрівся з патріархом Мануїлом II (1244-1254) і повідомив йому про бажання Інокентія IV здійснити об'єднання церков на вигідних для греків умовах. Брат Лаврентій входив до найближчого оточення понтифіка. Під 1251 його як свого друга згадує фра Салімбене де Адам - монах-мінорит з Парми, автор великої хроніки, що оповідає про політику папського престолу та історії Італії середини XIII ст. Через деякий час після повернення з Нікеї Інокентій IV зробив Лаврентія архієпископом Анті-вари. Цікаво, що Лаврентій змінив на цій посаді іншого мінориту Джованні дель Плано Карпіні, який займав антиварійську кафедру на рубежі 1240-1250-х років [35, С. 202].

Влада Нікеї охоче прийняла пропозицію тата. Після відвоювання в 1246 р. Фессалонік Ватац побоювався дій у відповідь з боку латинян. За свідченням Матвія Паризького, в описуваний час латинський імператор Балдуїн II (1228-1261) їздив до Франції та Англії, збираючи хрестоносців для захисту Константинополя та повернення відібраних Ватацем земель [90, С. 133].

З Хроніки Салімбене де Адам відомо також, що в березні 1249 р. в Ліон до папи прибув посол нікейський монах Салімбен, який володів як грецькою, так і латинською мовами. Він привіз листи від Ватаца і патріарха Мануїла з проханням надіслати до Нікея для подальших переговорів генерального міністра Ордену міноритів Іоанна Пармського, котрий мав незаперечний

моральний авторитет як на Заході, так і на Сході. 28 травня 1249 р. датуються листи Інокентія IV до Іоана III Ватаца та патріарха Мануїла, які папа відправив до Нікеї разом з посольством Іоанна Пармського [52, С. 399].

Після успішно проведених переговорів у травні 1250 р. Іоанн прибув до Риму у супроводі посольства у відповідь, що везло листи від Ватаца і Мануїла. Однак пройти далі в Ліон послы не змогли, оскільки були затримані імператором Фрідріхом II, незадоволеним контактами Ватаца з папою. Нікейське посольство досягло Ліону лише на початку весни 1251 р. [57, С. 417].

Ведення переговорів з папам для Ватаца аж ніяк не мало на увазі розрив відносин з Фрідріхом. Навпаки, нікейський імператор продовжував підтримувати свого тестя у його протистоянні з Інокентієм IV. У 1248 р. Ватац послав Фрідріху велику суму грошей, а навесні 1250 надав значні військові сили. Смерть Фрідріха II 13 грудня 1250 р. призвела до корінної зміни розстановки політичних сил у Європі. Наступник Фрідріха, німецький і сицилійський король Конрад IV (1250-1254) був вороже налаштований по відношенню до нікейського імператора. Розрив між ними стався після того, як Конрад вигнав з Італії сімейство Ланчіа, родичів по матері імператриці Анни, дружини Іоанна III Ватаца, що втекли до Нікеї [35, С. 203].

У подібних умовах латинський імператор Балдуїн II за підтримки папи знову став збирати сили для боротьби з Ватацем, вирушивши на Захід вербувати хрестоносців. Одночасно папа розіслав своїх проповідників із закликом до походу проти Нікеї. Все це, а також загроза нашествия монголів, з якими Рим підтримував постійні контакти, спонукало Ватаца погодитись на відновлення переговорів про об'єднання церков [90, С. 134].

У другій половині 1253 р. нікейський імператор направив до Риму нове посольство у складі двох митрополитів, Георгія Кизикського та Андроніка Сардського, а також ігумена монастиря Аксейя Арсенія Авторіана, майбутнього константинопольського патріарха, надавши послам найширші.

Про це посольство згадує Феодор Скутаріот у своїх примітках до Історії Георгія Акрополіта [52, С. 400].

З листа патріарха Мануїла до папи Інокентія IV, а також листа папи Олександра IV до єпископа Костянтина Орвієто можна судити про умови унії, висунуті нікейськими представниками. Такими були: повернення Константинополя, відновлення всесвітнього патріархату, від'їзд із Константинополя латинського духовенства. Натомість нікейська сторона визнавала верховенство папи в церковних справах, його право скликати Вселенські собори і головувати на них, приймати присягу від православного духовенства; імператор брав він зобов'язання виконувати всі укази папи, якщо де вони суперечили священним канонам [57, С. 438].

Нікейське посольство було затримано Конрадом IV і лише на початку літа 1254 досягло Риму. Однак продовження переговорів незабаром виявилось неможливим через смерть їхніх головних учасників: 3 листопада 1254 р. помер імператор Іоанн III Ватац, а через місяць (7 грудня) - папа Інокентій IV. Новий нікейський імператор Феодор II Ласкар (1254-1258) був вихований у дусі ідей Аристотеля і бачив призначення правителя насамперед у служінні своєму народу (грецькій нації), заради якого він повинен йти на будь-які жертви. Подібно до Фрідріха II, Феодор II ставив владу імператора вище влади понтифіка. Він пропонував новому папі Олександру IV (1254-1261) відновити переговори про унію на основі принципів рівності церков і верховенства в них імператора [35, С. 207].

Початок переговорів галицько-волинських князів з апостольським престолом про коронацію Данила та церковної унії збігається з відновленням переговорів про об'єднання Західної та Східної церков, що проходили з ініціативи папи з владою Нікеї та Болгарії, найбільш активна стадія яких припадає на кінець [90, С. 135].

Питання про унію з Римом обговорювалося практично одночасно в Нікеї та Галицько-Волинській Русі на переговорах, які вели два близькі до

Інокентія IV мінорити Лаврентій та Іоанн (Джованні дель Плано Карпіні). Восени 1245 р. останній на шляху до Монголії пройшов через землі Південно-Західної Русі, зустрівся з князем Васильком Романовичем, єпископами та боярами і зачитав їм грамоту папи про «єдність святої матері церкви». Продовживши подорож, Карпіні навесні наступного року десь у придонських степах зустрівся і з самим Данилом, який повертався з Орди. На зворотному шляху з Монголії до Ліону у червні 1247 р. папський посланець ще раз відвідав Галицько-Волинську Русь, знову зустрівся з Данилом і Васильком, а також єпископами та «гідними поваги людьми», які підтвердили, що «бажають мати владику папу своїм батьком». і паном, а святу Римську церкву володаркою та вчителькою» [52, С. 402].

У 1246-1248 рр. відбувалося інтенсивне листування Інокентія IV з руськими князями, що свідчить про постійні взаємні контакти. Незабаром після повернення з Орди Данило Романович відправив до Ліона свого посланника ігумена Григорія, ім'я якого згадується в листі папи до майнського архієпископа від 15 вересня 1247 року. В. Абрахам встановлює, що цим Григорієм був ігумен монастиря св. Данила під Угрівськом. У червні 1247 р. галицько-волинські князі, мабуть, направили до Ліону ще одне посольство, яке прибуло туди разом із делегацією Плано Карпіні [35, С. 209].

Переговори папи з правителями Нікеї та Галицько-Волинської Русі розвиваються синхронно та досягають своєї кульмінації практично одночасно. Посланець папи абат Опізо з Мезано зустрів Данила в Кракові наприкінці липня 1253 р., проте добитися від князя згоди на коронацію і унію церков йому вдалося не відразу, коливання Данила тривали кілька місяців. Восени посольство прибуло на Русь [90, С. 136].

Необхідністю прямих контактів з нікейською владою в такий важливий для світової політики та долі Східної церкви момент пояснюється, на наш погляд, поїздка до Нікея найближчого сподвижника Данила Романовича Кирила, висунутого галицько-волинським князем як кандидата на київську

митрополичу кафедру. У 1246 р. на шляху до Нікею він досяг Угорщини, де виконав ще одне доручення Данила, ставши посередником на переговорах про укладення шлюбу між його сином Левом та дочкою короля Бели IV Констанцією. За сприяння у укладенні цього шлюбу Бела обіцяв Кирилу проводити його «у Грьки з великою честю» [52, С. 403].

Кирило, зважаючи на все, успішно виконав свою місію в Нікеї, підтвердивши готовність князя Данила суворо дотримуватися цілей зовнішньої політики, що проводиться нікейським двором. Нагородою за це стало затвердження Кирила новим київським митрополитом, зроблене патріархом. Повернувшись на Русь вже у сані митрополита, Кирило за деякий час прибув Суздальську землю. Просуванні переговорів про церковно-політичному союзі Сходу та Заходу грала нікейська дипломатія, найважливішим інструментом якої залишалися династичні зв'язки василевсів із правителями європейських держав [90, С. 137].

Свій внесок у налагодження контактів Іоанна III Ватаца з папою Інокентієм IV зробила дружина угорського короля Бели IV Марія Ласкаріна, сестра першої дружини Ватаца Ірини. Про посередницькі зусилля угорської королеви можна судити за відомостями, що містяться в листі до неї Інокентія IV, датованому 30 січня 1247 р. Папа дякує Марії за її «щире бажання» сприяти возз'єднанню церков. У листі повідомляється про прибуття до Риму двох братів-міноритів, посланих королевою, які «з радістю та захопленням» розповіли про її «наполегливі старання повернути Ватаца та його народ у лоно матері церкви». У відповідь понтифік пропонував негайно відправити в Нікею послів, обравши для цього «чоловіків передбачливих і мудрих», щоб ті змогли остаточно переконати Ватаца погодитись на укладання унії [35, С. 212].

Можливо, таким послом став наближений папи монах-мінорит Лаврентій, який прибув до Нікея того ж 1247 р. Посередницька місія візантійської царівни Марії, дружини угорського короля, призвела таким

чином до відновлення прямих контактів нікейського імператора з римським папою та римським папою [52, С. 401].

У світлі наведених даних виникає можливість дати пояснення несподіваній, на перший погляд, появі в літописній розповіді про коронацію Данила як одного з головних дійових осіб його матері, візантійської царівни Євфросинії-Анни, докази якої переконали князя прийняти корону від папи. Галицько-волинська княгиня, безперечно, мала підтримувати стосунки зі своєю родичкою в Угорщині (Марія Угорська доводилася Євфросинії Галицькою двоюрідною племінницею) і бути в курсі її посередницьких зусиль у переговорах Нікеї з Ліоном та Римом [57, С. 439].

Втручання княгині-матері у справи Данила в такий відповідальний момент навряд чи могло бути зумовлене якимись проримськими настроями чи бажанням сприяти придбанню її сином королівського титулу. Це втручання, з погляду, визначалося передусім політичними інтересами Нікеї, головним завданням якої залишалося повернення Константинополя і відновлення Візантійської імперії у її колишніх кордонах на Балканах. Для досягнення цієї мети використовувалися всі засоби та могли бути виправдані будь-які жертви. Євфросинія Галицька, очевидно, не залишалася байдужою до сподівань своїх співвітчизників і тому вжила весь свій вплив, щоб утримати Данила у фарватері нікейської політики [35, С. 216].

3.2. Чи був Данило Романович коронований папою Інокентієм IV?

Прийняття королівських інсигній Данилом представлено в літописі як урочистий церковно-державний акт, проведений з дотриманням офіційного церемоніалу: «Він же вінець від Бога прія, від церкви святих апостол, і від столу святого Петра, і від батька свого папи Некентія, і від усіх єпископів своїх».

Запідозрити нашого літописця в тому, що він навмисне вигадав історію про офіційну коронацію Данила Романовича римським папою, також

неможливо. Історикам вже давно відомо, що про коронацію Данила в 1253 р. згадує незалежне від Галицько-Волинського літопису польське джерело, так звані *Аннали Красінських* – компіляція XVI ст. один із списків яких у середині XIII ст. був піднесений папі Інокентію IV. У цих анналах знаходимо наступний запис: «У рік Господній 1253 року Данило, князь Русі, коронувався королем» [52, С. 404].

У нашому розпорядженні є ще одне свідоцтво про коронацію Данила папою Інокентієм IV, джерело якого сходить безпосередньо до найближчого оточення понтифіка. Це свідчення поки що не знайшло належної оцінки у дослідників [10, С. 148].

У 1715 р. у Парижі було опубліковано виявлений у Королівській бібліотеці список «Життєпису папи Інокентія IV», складеного в середині XIII ст. Автором публікації був видатний французький історик та археограф

Етьєн Балюз, відомий також як Стефан Балюзіус (Stephanus Baluzius.) (1630 -1718), професор канонічного права в Сорбонні і особистий бібліотекар міністра фінансів Ж.Б. Кольбера, який зібрав і опублікував сотні середньовічних документів, перш за все що стосуються історії церкви. «Життєпис Інокентія IV» Е. Балюз помістив у 7-й книзі своїх *Трудів*¹⁰, звідки потім текст пам'ятника був запозичений Людовіко Антоніо Мураторі (1672-1750) і нині відомий, головним чином, за його італійським перевиданням 1723 р. [35, С. 232].

«Життєпис Інокентія IV» - добре відома пам'ятка середньовічної літератури, яка неодноразово привертала увагу дослідників. Його ідейний зміст полягає у викритті імператора Фрідріха II і в виправданні заходів, вжитих проти нього папам, що перетворює цей твір на свого роду «антиштауфенівський маніфест» [90, С. 139].

Автором «Життєпису Інокентія IV», як впливає зі збереженого заголовка пам'ятника, був чернець-францисканець Ніколо да Кальві (Niccolda Calvi), відомий також як Микола де Курбіо (Nicolaus de Curbio).

Уродженець містечка Кальві дель Умбрія, він у ранньому віці прийняв чернецтво, входив до найближчого оточення папи Інокентія і навіть виконував роль його духовника (особистого капелана). У 1250 р. Ніколо да Кальві став єпископом Ассизьким і обіймав цю кафедру до смерті в 1273 р. Його єпископство відзначено завершенням будівництва головного храму Ордену францисканців – базиліки св. Франциска в монастирі Сакро-Конвенто (що є однією з шести «великих базилік» католицької церкви), а також будівництвом в Ассизі нових міських стін, що завершилося близько 1260 р. Ставши єпископом, Ніколо, як і раніше, більшу частину часу залишався при папі, готуючи матеріали для його життєпису, складеного невдовзі після смерті понтифіка в 1254 [35, С. 246].

У розділі XVII «Життєпису Інокентія IV» «Про те, як папа відправляв послів до різних народів» (*Quod Papa misit nuntios ad diverses gentes*) читаємо: «До росіян, які надіслали до римської курії своє урочисте посольство, [папа] також послав свого легата, через якого вони були проінструктовані та поінформовані про католицьку віру зі збереженням грецьких звичаїв та обрядів, посланий був пан Альберт, архієпископ Лівонії та Пруссії. Згодом до [руського] короля від апостольського престолу був посланий легатом пан абат з Мазаріо, який його ж і коронував» [52, С. 402].

У наведеному уривку йдеться, поза сумнівом, про обмін посольствами між римським папою та галицько-волинським князем Данилом Романовичем.

Про посольство Данила до папи відомо також з листа Інокентія IV до майнцького архієпископа і ерцканцлера Священної Римської імперії Зігфріда III фон Еппштайну від 13 вересня 1247 р. У ньому понтифік пропонує відзначити заслуги якогось клірика Гецелона. Далі у листі згадується про посольство, яке направив до тата для переговорів галицький князь. У складі цього посольства названі абат Григорій і два домініканці, імена яких позначені ініціалами: «Григорій, абат з гори святого Данила, і

брати А. і Р. з ордена Братів Проповідників, коханого у Христі сина Данила, короля Русі, посланці» [90, С. 143].

Очевидно, згаданим папою абатом Григорієм був ігумен монастиря Св. Данила під Угрівськом, відомого по Галицько-Волинському літописі. Тут вдруге прийняв постриг і чернечив литовський князь Войшелк, який звернувся до православ'я: «Воїшелк іде до Оугровська до монастиря до святого Данила, і взявся на чорні порти, і почав жити в монастирі»¹⁶. Залишки цього монастиря нещодавно виявлені археологами на правому березі Західного Бугу в районі села Новоувантажське Любомльського району Волинської області [35, С. 248].

У літописі згадується також ігумен Григорій Полонінський («Григорей Полонінський»), в обителі якого Войшелк прийняв свій перший постриг, провів три роки, а також отримав благословення здійснити паломництво на Святу Гору (Афон). Цього Григорія Полонінського Войшелк кликав потім у монастир Св. Данила під Угрівськом і отримав від старця нові духовні наставлення [52, С. 377].

Важко сказати, чи був Григорій, абат з гори Святого Данила, який очолював посольство до папи Інокентія IV, і Григорій Полонінський, який здійснив постриг і наставляв князя Войшелка, однією і тією ж особою, що побував за своє довге життя ігуменом у кількох монастирях. Втім, літописець відгукується про нього як про людину незвичайної долі: «Григорії ж людина святий, якого не боятися перед ним і ні по ньому не боятися» [90, С. 145].

Як послів у відповідь папи до Данилу Ніколо да Кальві згадує двох осіб. Це, по-перше, архієпископ Арма (Ірландія) Альберт Суербєєр (бл. 1200-1273), який рішуче підтримав Інокентія IV на Ліонському соборі (1245), коли папа оголосив про скинення німецького імператора Фрідріха II. Незабаром після цього Альберт був призначений архієпископом Пруссії, Лівонії та Естонії, а також легатом у Готланді, Голштейні, Рюгені та на Русі, 1246 р.

Альберт очолив також Любекську єпархію, а 1253 р. став архієпископом Риги [35, С. 248].

Ідентифікація другого посла Інокентія IV, названого в його життєписі «абатом з Мазаріо», також не викликає серйозних труднощів. Цей другий посол, за словами папського біографа, особисто коронував руського князя. З розповіді про коронацію Данила Галицько-Волинського літопису відомо, що королівські регалії на Русь доставив папський легат на ім'я Опізо («Опізо ж прийде, вінець носячи»), він же й домігся від князя згоди коронуватися [57, С. 441].

З документів папської курії середини XIII ст., а також інших джерел відомо про відправлення Інокентієм IV у 1245 р. до Пруссії та Польщі як свого легата Опізо з Мезано, який мав змінити раніше посланих туди легатів Вільгельма (відкликаного до Риму у 1244 р.) і зробленого в кардинали) і Генріха. Опізо походив із знатного п'яченського роду Маласпіна, був папським нотаріусом, а потім став абатом заснованого в IX ст. бенедиктинського монастиря Св. Павла в Мезано (нині – невелике селище Меззано Скотті ді Боббіо).

Опізо двічі виконував обов'язки папського легата у Пруссії та Польщі: у 1245-1246 та 1253-1254 рр. Під час другої легації його повноваження поширювалися також руські землі. З різних джерел відомо про перебування Опізо в Польщі восени 1253 – навесні 1254 р.: легат побував тоді у Влоцлавеку, Вроцлаві, а також у Кракові, де брав участь в урочистостях з нагоди канонізації св. Станіслава [52, С. 373].

У тексті «Життєпису папи Інокентія IV», опублікованому Е. Балюзом, очевидно, була якась помилка, допущена, ймовірно, при переписуванні манускрипта: другий посол папи, який коронував руського князя, названий тут абатом з Мазаріо (Mazario). Ця неточність була помічена і усунута в пізніших виданнях пам'ятника, де поряд з назвою абатства, що фігурує у

списку Балюзу, наведено варіант, відомий за іншими середньовічними джерелами [35, С. 252].

Свідоцтво Ніколо да Кальві, таким чином, є важливим підтвердженням факту офіційної коронації Данила Романовича, скоєної легатом Інокентія IV Опізо із Мезано. Воно не лише заповнює собою лакуну в Реєстрі папських документів Ватиканського архіву, а й повністю відповідає відомостям про коронацію, що міститься у Галицько-Волинському літописі [90, С. 141].

Коронаційний акт Данила Романовича і досі викликає значний інтерес у вчених багатьох країн. Зважаючи на помітну репрезентацію постаті Данила у літературі, значні розбіжності оцінки даної події серед істориків все ж присутні. У сучасній українській історичній науці факт коронації не підлягає найменшому сумніву. Однак ми і далі спостерігаємо радянський стереотип трактування короля Данила як «князя Данила Галицького». Стійкість положень радянської історичної уяви продовжує зберігати у масовій свідомості суспільства образ радянського проекту інтеграції пам'яті про «великих предків». Показове ігнорування шаблонного зображення короля Данила серед науковців, збереження радянської фальсифікаторської історичної традиції не дозволяє повної мірою зрозуміти роль коронації у науковому дискурсі. Перед нами постає важливе завдання – з'ясувати роль інтерпретації короля Данила як «галицького князя», види і форми такого пригадування у суспільстві Радянської епохи, а також окреслити місце «князя Данила Галицького» у контексті формування радянського історичного гранд-нарративу [35, С. 256].

Нашим основним та сучасним джерелом, яке розповідає про коронацію Данила Романовича легатом римського папи Інокентія IV у Дорогичині, є Галицько-Волинський літопис (далі в тексті – ГВл). У тексті літопису читаємо: «В лето 6763. Прислаше папа послы честны, носяще венец и скипетръ и коруну, еже наречеться королевский сан, рекый: «Сыну, прими от нас венечь королевства». Зважаючи на проблематичність самої

літописної згадки ми нашо́вхуємо́сь ще і на значну лаконічність повідомлення, яке змушує шукати інші джерела для подальшої реконструкції цих подій. Ці тексти добре відомі дослідникам, серед яких виділяємо: регести папських булл, реляції П'єтро Карпіні, Життєпис Інокентія IV та ряд інших документів. Про події у Дорогичині під 1253 р. згадує Рочнік Красинських: «Anno domini 1253 Daniel dux Russie in regem coronatus». Крім того про коронування Данила нам розповідають Анналі Польщі Яна Длугоша, які є джерелом більш пізнім. Створені у межах 1460-1480 рр. вони найбільш детально розповідають про коронацію Данила [52, С. 376].

Шукаючи відповідь на розуміння згаданої в джерелах дефініції «король» у сприйнятті суспільства XIII ст. звернемо свою увагу на повідомлення ряду латинських джерел того часу. Так, автор «Лівонської хроніки» Генріх Латвійський повідомляв про «короля Новгороду» князя Мстислава Мстиславича, який офіційно королівського титулу ніколи не приймав і, згодом, вступив у боротьбу за Галицьку землю. Крім того, в одній із угорських грамот, яка містить розповідь про битву під Ярославом у 1245 р., Данила Романовича згадано як «Rex Ruthenorum», тобто «король Русі». У свою чергу, суперник Данила князь Ростислав Михайлович (який до того був ще і союзником угорського короля Бели IV) записаний як «dux Galliciae» (князь Галичини). Враховуючи свідчення латиномовних джерел, можемо припустити, що розуміння дефініції «rex» не було прямим свідченням наявності королівського титулу. Слугувало воно радше як ознака могутності володарів Русі – визнання їх суверенності та потужності. Прийнятним титулом короля був і для віце-магістра Тевтонського Ордену Бургарда фон Хорнхаузена. Який у своїй грамоті під 1254 р. характеризує Данила Романовича як «excellentis viro Danieli primo rege Ruthenorum». Цю грамоту у середині XIX ст. було віднайдено у бібліотеці князів Чорторійських, автентичність якої не викликає у науковців жодних сумнівів [35, С. 259].

Серед дослідників існує думка, що прийнятність титулу Данила Романовича для тогочасних європейських правителів, могло означати як перетворення Галицької землі у Королівство Русі. Такого висновку можна дійти на підставі титулу Юрія Львовича, який зафіксовано у його печатці: S[igilum] Domini Georgii regis Russiae» і на аверсі «S[igilum] Domini Georgii principis Ladimiriae». Печать Юрія свідчить про можливе відродження за його правління об'єднаної Галицько-Волинської держави. Королівством Русі виступає саме Галицька земля. Цього, свого часу, прагнув ще угорський король Бела III та його син Андрій II. Відповідно цей статус було підтверджено актом коронації Данила у 1253 р. Титул короля Русі, ймовірно, не є свідченням акту коронації Юрія, тому що згідно європейської традиції визнання статусу королівства фіксується за державою, а не за конкретними представниками правлячої династії. Пізніше титул Юрія успадкував австрійський цісар Йосиф II і на підставі цього у 1772 р., під час першого поділу Речі Посполитої, отримав це королівство [90, С. 153].

3.3. Західний вектор дипломатії короля Данила Романовича в останні роки життя.

Всупереч поширеній в літературі думці, ніби в союзі з Римом Данило шукав лише допомоги проти татар і погодився на унію, тільки коли отримав необхідні запевнення в цьому, ми приходимо до висновку, що від зближення із Заходом галицько-волинський князь розраховував отримати інші вигоди, більше реальні, ніж примарні надії на здатність папи підняти християн Європи на захист Русі. Данило постійно виявляв інтерес до посилення свого впливу у Східній Прибалтиці, домагаючись підпорядкування частини населення Пруссії, насамперед ятвягів. Цей інтерес, безсумнівно, було взято до уваги римськими стратегами для формування східної політики папської курії [52, С. 379].

Разом з тим, з 1230-х років. продовжувалося вторгнення до Пруссії Тевтонського ордена. Наприкінці наступного десятиліття західні пруські

землі були вже підкорені лицарями, і їх новим завданням стало завоювання Самбії – стратегічно важливої приморської області північ від Пруссії. Самби були одним із найбільш значних пруських племен; можливо, саме вони були ядром всього об'єднання, власне «прусами» у первісному значенні цього етноніму. Після входження в 1237 р. до Тевтонського ордену залишків Ордену мечоносців виникла нагальна необхідність в об'єднанні орденських володінь у Пруссії та Лівонії, а отже у захопленні ще не зайнятої прибережної смуги, населеної самбами [35, С. 268].

Однак перша спроба братів опанувати Самбію закінчилася невдачею. За повідомленням Петра з Дусбурга, у битві з самбами біля Гермау (Гірмів, нині Руське Калінінградської області) загинув віце-магістр Тевтонського ордену в Пруссії Генріх Штанге (Henricus Stange) разом зі своїм братом Германом⁹. Ця битва мала відбутися на початку 1253 р. [90, С. 154].

У 1253-1254 рр. римська курія вживала енергійних заходів щодо організації великого хрестового походу в Пруссію, в якому поряд з тевтонськими лицарями повинні були брати участь чеський король Пржемисл I Оттокар, німецькі та польські князі, а також – у разі прийняття унії з Римом – галицько-волинський [57, С. 442].

Насамперед, папа Інокентій IV втрутився у конфлікт християнських государів з приводу «австрійської спадщини», в якому поряд із чеським та угорським королями брав участь також галицько-волинський князь. У 1253 р. Чехію та Угорщину відвідав як папський легат францисканський чернець Власко (Valasko). У результаті угорські та руські війська було виведено з Моравії, а син Данила Роман відмовився від своїх претензій на австрійський престол. Новим австрійським герцогом став чеський король Пржемисл II Оттокар, його суперник угорський король Бела IV задовольнявся Штирією. Очевидно, платою підтримку папи в австрійських справах стало зобов'язання чеського короля брати участь у хрестовому поході до Пруссії за

Тевтонського ордена. Напередодні походу, у жовтні 1254 р., Чехію відвідав великий магістр ордена Поппо фон Остерна [35, С. 272].

1253 р. на схід Європи вирушив ще один папський легат-абат Опізо з Мезано, метою якого було відвідування Польщі та Галицько-Волинської Русі. На цього легата покладалися особливі повноваження: він мав прийняти польські землі під захист Риму як льон апостольського престолу, а також укласти церковну унію з Руссю і коронувати Данила. Офіційно Опізо був призначений легатом до Пруссії та Польщі (булла Інокентія IV від 21 травня 1253 р.), проте його місія щодо Пруссії обмежилася лише узгодженням та затвердженням кількох документів. Майже весь свій час легат провів у Польщі, де зміг досягти значних успіхів у підготовці майбутнього хрестового походу [90, С. 157].

Опізо зустрічався з ленчицько-куявським князем Казимиром і краківським князем Болеславом Соромним, а також з єпископами, до чийх діоцезів входили землі, завойовані у язичників, зокрема землі нещодавно зверненої Галіндії (область у Південній Пруссії), що межує. На землі Галіндії претендували також лицарі-хрестоносці, і папському легату довелося вирішувати конфлікти. 19 червня 1253 р. Інокентій IV видав буллу про заснування на землях краківського дієцезу нового єпископства з центром у місті Луків для активізації місіонерської діяльності та звернення ятвягів. Цей захід сприяв зміцненню союзу ленчицько-куявського і краківського князів, їхньої готовності брати участь у хрестовому поході до Пруссії. Апогеєм легації Опізо стали церковні урочистості 8 травня 1254 р. у Кракові з нагоди канонізації св. Станіслава, коли легат у присутності багатьох польських єпископів і князів оголосив канонізаційну буллу папи [35, С. 279].

Церковна унія і коронація Данила означали включення галицько-волинського князя до католицьких госуларів, які брали участь у хрестовому поході до Пруссії у складі створеної Римом коаліції. Свідченням цього стало укладання наприкінці 1254 р. в Рачонжі (Мазовія) тристоронньої угоди між

Данилом Галицьким, Земовітом Мазовецьким і віце-магістром Тевтонського ордену в Пруссії Бурхардом фон Хорнхаузенем про військовий хід по ходу [10, С. 156].

У XIX ст. був відомий справжній екземпляр договірної грамоти, виданої від імені Бурхарда фон Хорнхаузена, який зберігався в жіночому монастирі у селищі Станетки (Краківське воєводство), а потім у бібліотеці князів Чарторийських у Кракові. Відповідно до договору, Тевтонський орден передавав «великому чоловікові Данилу, першому королю рутенів» (*excellenti viro Danieli, primo regi Ruthenorum*), і князю Земовіту третину земель ятвягів у вічне спадкове володіння за умови надання ними військової допомоги проти «цього варварського. Орден зобов'язувався не укладати сепаратних договорів, а також дозволяв союзникам вербувати найманців у своїх володіннях. Грамоту скріпили своїми печатками плотський єпископ Андрій, до дієцези якого належало місто Раченж, та віце-магістр Тевтонського ордена Бурхард фон Хорнхаузен. Очевидно, грамоту скріплювали також печатки Данила і Земовіта, яких уціліли лише шнури [90, С. 158].

Унія з Римом Данила Галицького призвела до суттєвого коригування планів папської курії щодо хрестового походу до Пруссії. Тепер саме галицько-волинському князеві відводилася роль найважливішого військового союзника Тевтонського ордену. Через це відпала необхідність у поступках польським князям, які ворогували з орденем через поділ пруських земель [35, С. 298].

У травні 1254 р. Тевтонський орден отримав від папи виняткове право на ятвязькі землі порушуючи колишні зобов'язання перед куявсько-ленчицьким князем Казимиром (договір від 26 липня 1252 р.) визнати Ятвягію сферою польського впливу. За таких обставин договір у Раченжі об'єктивно був спрямований проти інтересів Казимира Куявського та краківського князя Болеслава Соромливого. Головна ставка була зроблена на

військову допомогу Данила Галицького та його родича Земовіта Мазовецького. Дізнавшись про зміст договору, Казимир Куявський узяв під варту Земовіта разом із його дружиною, але вже навесні 1255 р. відмовився від своїх претензій [90, С. 159].

Результатом успішно проведеної дипломатичної підготовки стало широкомасштабне вторгнення військ християнських государів Центральної та Східної Європи до Пруссії, що розпочалося наприкінці 1254 року [57, С. 443].

Детальну розповідь про це знаходимо у сучасника подій - автора так званих Оттокарових анналів: «1254. [...] Пржемисл, син короля Венцеслава, пішов у Пруссію, прийнявши проти прусів знак хреста і супроводжуваний великою кількістю знатних людей Богемії, Моравії та Австрії та іншими лицарями нижчого роду [...]1255. Тим часом могутні і найстарші люди Пруссії, відчуваючи, як гадаємо, страх перед Богом і перед ім'ям князя Богемії, в повній смиренності прийшли до цього князя, віддаючи себе з усіма своїми близькими його владі та християнській вірі. Потім, коли багато пруських народів були охрещені єпископом Оломоуцьким та іншими єпископами, князь землі Богемії та маркграф Бранденбурзький, зміцнивши неофітів у вірі Ісуса Христа і взявши від них заручників, а також передавши землю та народ у руки хрестоносців з Німецького дому, повернулися у повному достатку. Отже, князь Богемії прибув Опаву восьмий день перед лютневими ідами [6 лютого]». [35, С. 302].

Детальна звістка про похід міститься також у Старшій Олівській хроніці, складеній у першій чверті XIV ст. у цистерціанському монастирі в Оліві (неподалік Гданська). Опис походу поміщено в особливому розділі хроніки, що зветься «Початок Ордену хрестоносців» («Exordium Ordinis cruciferorum»), складеному до 1260 р. «Самби, - читаємо в хроніці, - упиралися у своїх помилках. Однак Бог, який хотів, щоб вони пізнали світло істинної віри, послав у рік Господній 1254 року до Пруссії благородного

короля Богемії Оттокара, якого супроводжували Оттон, маркграф Бранденбурзький, герцог Австрії та маркграф Моравії, а також багато інших шляхетних людей з Рейну, з Мейсена та інших країв, графи та герцоги, число яких оцінювалося більш ніж у п'ятдесят тисяч. Вони всі прийшли до Балги, а звідти [виступили] у Самбію, у землю Медінове і багатьох там із самбів повбивали. І протягом одного дня й ночі спустошували вони цю місцевість, а потім захопили там же місцевість Руїдове і багато їх мучили, підпалюючи будинки і захоплюючи видобуток, який вони випросили собі в нагороду під час загальних молебнів. І щоб не загинув повністю їхній рід, [самби] послали королю в заручники своїх синів, твердо пообіцявши, що зробляться християнами і в усьому іншому коритися братам...» [90, С. 167].

«Exordium Ordinis cruciferorum», мабуть, був одним із джерел головного твору орденської історіографії – Хроніки землі Пруської, створеної священиком Тевтонського ордену Петром з Дусбурга в першій половині XIV ст. ній присвячена окрема глава - «Про підпорядкування самбів» [10, С. 156].

Усі джерела свідчать, що зимова кампанія 1254 - 1255 гг. проти самбів була проведена з блискавичною швидкістю і тривала не більше двох-трьох тижнів. Доказом тому служить також грамота Пржемисла II про підтвердження привілеїв, даних тевтонським лицарям його батьком Вацлавом I в 1251 р. Документ був виданий 17 січня 1255 під час зупинки Пржемила в орденському замку Ельбінг [35, С. 305].

Складовою частиною описаного в чеських, польських і німецьких джерелах хрестового походу до Пруссії, спрямованого головним чином її північні області, стало вторгнення русько-польських військ у південні межі пруських земель – в Ятвягію, територія якої, як ми бачили, була заздалегідь поділена між тевтонськими лицарями, галицько-волинським та мазовецьким князями.

Можна погодитись з М.Ф. Котляром у тому, що походи Данила Галицького проти ятвягів кінця 1240 – середини 1250-х рр. «вивчено недостатньо», історики «переважали літопис, не пояснюючи мети кампаній та його місця у політиці галицько-волинського князя» [57, С. 445].

Так само, як і чеському королю Пржемислу II Оттокару, королю Русі Данилові вдалося зібрати велику коаліцію князів, у якій брали участь його брат Василько та сини Лев, Роман і Шварн, польські князі Земовіт Мазовецький та Болеслав Краковський, а також руські князі Гліб Волковський Свислоцький. Ця рать була така велика, що, за словами літописця, можна «наповнити болота Ятвязька полком» [90, С. 161].

Руські війська діють стрімко, і сам Данило поспішає провести кампанію якомога стисліші терміни. Не чекаючи, поки все його численне військо увійде в ятв'язькі межі, руський король прямує вперед «у малі юнаки». Цей факт зазначає син Данила Лев, говорячи батькові під час походу: «Нікого з тобою нема». Так само поспішають провести кампанію сини Данила Лев і Роман: вони рвуться вперед, не чекаючи своїх полків, і наганяють батька поодинці, відірвавшись навіть від своїх дружин: «приїхавши до нього (Данила) син Лев один» , «Приїхавши до нього (Данилу) Роман син один». Заглибившись у землю ятвягів, Данило не знижує темпів наступу і наказує своїм воїнам мчати з усією можливою швидкістю («розпусти полк', бо хто може гнати»). Василько зі своїми воїнами далеко відстав від брата, хоча йшов за ним «на грунах», тобто на рисях [10, С. 152].

Під час походу Данило з синами діють віроломно та з особливою жорстокістю до ятвягів. Попри обіцянку, даному Анкаду, своєму провіднику, пощадити його село Болдикища, Данило наказує перебити всіх його мешканців. Багато села та міста ятвягів були віддані вогню та жорстокому розграбуванню (*«і жжаху дому їхнього, і полонянку села їхнього», «і здобувши ж маєтки їхнього, попаливши дома їхніх», «наранку ж поїдоша,*

полонило і пекуче землю їхню». жителі вбиті або взяті в полон («вонех в'яжуче, інші ж, з хмизу ведучу») [57, С. 416].

Так само віроломно і жорстоко поведуться хрестоносці в Самбії. «Князь Богемії та маркграф Бранденбурзький, вступивши до Пруссії, спустошили її грабунками та підпалами та різноманітними способами перебили безліч людей, не шкодуючи ні статі, ні віку», - читаємо, наприклад, у Празьких анналах. Таке жорстоке поводження з мирним населенням виправдовується Божим наказом («Самби упиралися у своїх помилках. Однак Бог... хотів, щоб вони пізнали світло істинної віри») [35, С. 307].

Мотив релігійної війни звучить і в оповіданні галицько-волинського літописця: руські воїни-християни радіють перемозі над язичниками-ятвягами («і радість велика про смерть поганьської»); свою перемогу Даниїл здобув за Божою милістю, «яко ж пише в Книгах: не в силі лайка, а в Бозі коштуватиме перемога», «Богом же дана йому данина», «від Бога мужність йому показала»; душа вбитого воїном Данила ятвязького князя «ізіїде» «з кров'ю в пекло» [52, С. 384].

Описуваний похід Данила відрізняє від інших русько-ятвязьких воєн майже повну відсутність опору з боку ятвягів. Сам літописець висловлює подив з приводу малої кількості втрат серед руських воїнів («не було пакості воїх») через слабкий опір ятвягів, зазвичай хоробрих на війні («яшкірі іноді хоробрії беаху»). «Вклади Бог страх у серце їх», - зауважує з приводу дивного малодушності противника руський книжник [90, С. 167].

Звичайно, свою роль у залякуванні ятвягів міг зіграти релігійний характер розпочатої проти них війни, що проводилася з особливою запопадливістю та жорстокістю. Але головне, на наш погляд, полягало в тому, що вести війну пруським племенам довелося тоді на два фронти: одночасно з військами Данила Галицького, що наступали з півдня, на півночі почалося вторгнення ще більш численної армії хрестоносців на чолі з Пржемислом II Оттокаром. Зауважимо, під час попереднього походу русько-

польських військ (зима 1248/1249 рр.) на допомогу ятв'ягам спішно прийшли інші пруські племена («Прусом і Бортом», що до них пригнали), що змусило союзників відмовитися від подальшого наступу і мій. Взимку 1254/1255 рр. ятв'яги були позбавлені допомоги одноплемінників [35, С. 312].

Літописний опис походу на ятв'ягів показує, що руський король перейняв у хрестоносців та інші методи підкорення Пруссії – захоплення заручників та будівництво фортець на завойованих землях. Не задовольняючись звичайними військовими трофеями, Данило вимагає в обмін на мир і визволення полонених заручників, і переможені ятв'яги виконують цю вимогу: «навтрея ж приїхавши Ятв'язе, даючи таль і мир, молячись, щоб не побив колодників» [57, С. 419].

Подібно до того, як самби посилають своїх синів у заручники до Оттокара, ятв'яги шлють до Даниїла «посли своя і діти своя, і данина даша, і обещався роботі бути йому і міста рубати в землі свої». Останнє повідомлення літописця можна зрозуміти лише як вказівку на готовність переможених ятв'ягів будувати у своїй землі фортеці для військ Даниїла. Похід хрестоносців до Самбії також закінчується будівництвом нової потужної фортеці Кенігсберг, названої на честь короля Пржемисла II Оттокара. Про цю подію згадується практично у всіх хроніках, що оповідають про завоювання Пруссії, Петро з Дусбурга присвячує йому окрему главу, вказуючи, що поряд з лицарями у будівництві брали участь «вірні пруси» [90, С. 168].

Розповідь про похід Даниїла Галицького проти ятв'ягів, що цікавить нас, міститься в літописі під 6764 р., що повинно відповідати 1256/1257 березневому році. Але, як відомо, хронологія Галицько-Волинського літопису неточна і майже у кожному випадку потребує спеціальної перевірки. У літературі можна зустріти різні думки щодо датування походу. Не викликає сумнівів лише той факт, що кампанія повинна була проходити в зимовий час, на що прямо вказують характерні деталі літописного

оповідання: воїни Данила билися з ятвягами на льоду («Бебо ледь повзок»); Данило приймає ятвязьких послів, розташувавшись табором на замерзлих болотах («ста на болотех») [35, С. 316].

Після Н.П. Дашкевича М.С. Грушевський відносив похід до зими 1254/1255 років. (або навіть до кінця 1254 р.), пов'язуючи його із укладеним у цей час Данилом і Земовітом договором із тевтонськими лицарями про поділ ятвязьких земель. Такої ж думки дотримуються і багато новітніх дослідників.

Однак за такого датування виникає суперечність у показаннях руських та польських джерел щодо учасників походу. З повідомлення Галицько-Волинського літопису випливає, що в поході особисто брав участь мазовецький князь Земовит Конрадович, який приєднався зі своїм полком до армії руського короля («прийде Сомовіт з Мазовшани») і потім радісно зустрічав Данила, коли той після першої перемоги над ятвя у табір «до Василкові та Семовитові» [52, С. 386].

Водночас із повідомлень польських джерел випливає, що з кінця 1254 р. Земовіт перебував у полоні у свого старшого брата кувявсько-ленчицького князя Казимира. У Рочнику Познанського капітула читаємо: «Того ж року Казимир, князь Ленчицький, узяв у полон і ув'язнив свого брата пана Земовита, князя Мазовецького...». Цей запис вміщено останнім у ряді подій, що стосуються 1254 р., і, отже, полон Земовита мало відбутися наприкінці згаданого року. Про подальшу долю мазовецького князя знаходимо відомості під 1255 р.: «У тому року на октаву Великодня князь Казимир звільнив з полону свого брата князя Земовита». Отже, висновок Земовита тривало понад три місяці і завершилося не раніше 3 квітня 1255 року [90, С. 169].

Виходить, що взимку 1254/1255 рр. Земовіт не міг особисто брати участь у хрестовому поході до Ятвягії у складі коаліційних військ під командуванням короля Данила. Такого висновку дійшов свого часу Г. Пашкевич, а слідом за ним і інші історики, які пропонували відносити

описану в літописі кампанію до зими 1255/1256 або навіть 1256/1257 рр. Це своє чергу має означати, що виступ Данила і Земовіта проти ятвягів не можна безпосередньо пов'язувати з хрестовим походом у Пруссію, здійсненим під егідою римського папи наприкінці 1254 р. Нам здається, що для подібних суджень немає підстав [35, С. 317].

Як зазначалося, причиною конфлікту Земовіта з його старшим братом Казимиром, котрий коштував мазовецькому князю кількох місяців неволі, стало невдоволення куявско-ленчицького князя умовами договору в Раченже, фактично який виключав його з претендентів розділ Ятвязької землі. Тим часом, Казимир виношував плани завоювання Ятвягії виключно польськими силами, без участі Ордену та руських князів [90, С. 170].

Провину за те, що сталося, куявський князь покладав не тільки на свого брата Земовіта, але також на Данила Галицького і тому разом із Земовітом ув'язнив його дружину – дочку Данила. Але вже після Великодня 1255 р. Казимир звільнив із полону Земовіта і «по-братськи вступив із ним угоду». Восени того року обидва брата діяли як військові союзники за великопольського князя Пшемислава, беручи участь у тривалій облозі фортеці Накло [35, С. 319].

Умовою примирення братів, очевидно, стала відмова Земовіта від участі в Рачензькому договорі та від військового союзу з Данилом. Надалі обидва брати проводили узгоджену політику щодо Тевтонського ордену: в 1257 р. вони уклали з лицарями договір, за яким відмовлялися від будь-яких претензій на землі Ордену в Пруссії, у тому числі й ті, які він придбає в майбутньому, чи то озброєним шляхом, або будь-яким іншим способом [52, С. 389].

Похід Данила і Земовіта на ятвягів мав відбутися до розриву відносин між ними і розпочатися незабаром після укладання договору про спільне завоювання та розподіл ятвязьких земель. І єдиним підходящим при цьому моментом міг бути кінець 1254 р. Мабуть, договір у Раченже було укладено

напередодні походу. Згадаймо, що рішення про коронацію та унію з Римом Данило Романович також приймає, готуючись виступити у похід на ятвягів («що йде йому на воїна...») [57, С. 428].

Через часткову втрату тексту договірної грамоти неможливо встановити точну дату укладання Рачензького договору; у документі повністю читається лише рік його складання: «на рік благодаті тисяча двісті п'ятдесят четвертий. Восьмі Календи.». Більшість істориків відносить підписання договору до кінця 1254 р.⁵⁶ Виходячи із вказівки на восьмі календи, можна запропонувати дві найімовірніші дати: 25 грудня (восьмі календи січня) чи 24 листопада (восьмі календи грудня) [35, С. 324].

Остання дата – 24 листопада, на наш погляд, виглядає краще, оскільки 25 грудня 1254 р. головний учасник договору з тевтонської сторони, віце-магістр Бурхард фон Хорнхаузен навряд чи міг перебувати в Раченжі. Разом з військами Пржемисла II Оттокара він брав активну участь у завоюванні Самбії і потім у будівництві Кенігсберга, ставши його першим комтуром [90, С. 169].

Отже, прийняття церковної унії і укладення договору з тевтонськими лицарями, що послідувало потім, відкривали Данилові можливість брати участь в організованому Римом хрестовому поході до Пруссії нарівні з іншими католицькими правителями, що зібралися майже з усієї Європи. Не викликає сумніву, що дії русько-польських сил під командуванням Данила в цьому поході були узгоджені з виступом основної армії хрестоносців, яку очолює Пржемисл II Оттокар [57, С. 429].

За повідомленням Оттокарових анналів, Оттокар виступив у похід «дев'ятнадцятого дня перед січневими календами», 14 грудня 1254 р. Шлях до Пруссії зайняв він кілька тижнів: на Різдво, т. е. 25 грудня, він був ще тільки у Вроцлаві і, отже, міг досягти меж Самбії не раніше початку січня 1255 року.

Данило і Земовіт мали розпочати похід у пруські землі приблизно в ті ж терміни. Але русько-польським військам не вимагалось долати таких значних відстаней, і вони могли досягти сусідньої Ятвягії вже в другій половині грудня 1254 року [35, С. 328].

Якщо слідувати літописному опису походу, можна побачити, що Земовіт як його учасник згадується лише на початку оповідання, та був зникає зі сторінок літопису. У всякому разі, перемога і трофеї дістаються одному Данилові: саме до руського короля звертаються ятвяги з проханням про мир і дають йому своїх заручників⁶⁰. Більше того, з літописного оповідання випливає, що в якийсь момент Даниїл повинен був перервати похід і потім знову збирався йти на ятвягів: «Хочу ж йому паки здобути на не на лайку» [52, С. 393].

Все це може бути відлунням розладу в таборі союзників руського короля, що виник унаслідок виходу з коаліції Земовита. Тому щодо мазовецького князя Данило не виконав своїх зобов'язань, передбачених договором у Раченже, і замість частки ятвязьких земель і військових трофеїв, що належала Земовіту, обмежується лише «дарма» якомусь польському воєводі Сигневу «слухняності заради». Мабуть, цей воєвода, на відміну від свого князя, залишався в армії Данила до кінця походу [90, С. 168].

Про дострокове припинення Земовітом участі у поході на ятвягів говорить ще одна деталь літописної розповіді. Даниїл нагороджує воєводу Сигнева для того, щоб той розповів усім про результати походу і великої данини, взятої з ятвягів: «Так повіти вся земля Лядська, бо данину платили суть Ятвязі ж королеві Данилу». Значить, князь Земовіт, хоч і брав участь у поході, не знав про його результати [57, С. 431].

Похід на ятвягів, як ми бачили, стрімко розвивався і не міг зайняти багато часу. Отже, припинити свою участь у поході і потім опинитися в ув'язненні у старшого брата мазовецький князь міг ще до кінця 1254 року.

Перешкодило Даниловим планам татарська загроза. У відповідь напад Куремси на Кам'янець Данило «почав війну проти татар» (насправді проти непідвладних Романовичам міст Київської землі), у якій обіцяв сприяти Міндовг. Розглядати ці дії як антитатарський виступ, велике припущення. Мабуть, йдеться про те, що Данило обклав даниною міста, які в результаті нашестя опинилися в буферній зоні і не платили данину ні Орді, ні руським князям [35, С. 335].

Литовці Міндовга, які не встигли взяти участь у набігу, задовольнялися тим, що пограбували околиці Луцька. Городяни переслідували їх і загнали в озеро: «І набралось в озері трупів, і щитів, і шоломів стільки, що місцеві жителі мали прибуток, витягуючи їх. Страшну різанину влаштували литовцям!».

У тому ж 1255 р. літописець повідомляє про «раптовий» напад Куремси. Романовичі почали збирати війська. Данило був у своїй резиденції в Холмі, коли там раптово спалахнула сильна пожежа з вини «окаяної баби». Пожежу було видно навіть зі Львова. «Люди подумали, що місто було запалене татарами, розбіглися лісами і після цього не могли зібратися». У свою чергу, Куремса спробував взяти Луцьк, але невдало і, не досягнувши успіху ні в чому, повернувся в степ [90, С. 166].

Данило був зайнятий відновленням Холма після пожежі, коли до нього з'явилися послы від Бурундая, вимагаючи взяти участь у поході на Литву. Данило послав замість себе Василька, мотивуючи таке рішення тим, що, якщо поїде він сам, то «не буде добра». Мабуть, під час цього походу загинув син Данила Роман, який княжив у подарованих йому раніше Войшлеком литовських містах. Романа полонив Войшлек і, можливо, його стратили через те, що Романовичі порушили мир, виступивши проти литовців разом із татарами. Після цього Данило з сином Левом теж приєднався до Василька та татар Бурундая, сподіваючись захопити Войшлека (1258 р.) [35, С. 344].

Наступного року Бурундай звернувся до Романовичів: «Якщо ви мої союзники, зустрінете мене. А хто мене не зустріне, той мій ворог». Василько з сином Данила Левом, взявши «дарунки багато і частування», поїхав до Бурундая, а Данило сам їхати не наважився і замість себе послав холмського єпископа Івана. На зустрічі Бурундай «сильно гнівався» і зажадав: «Якщо ви мої союзники, зруйнують всі зміцнення міст своїх» [52, С. 395].

Єпископ Іоанн передав Данилові вимогу Бурундая. Про реакцію князя на цю звістку літописець оповідає лаконічно: «Данило злякався, і втік у Ляську землю, і з Ляської землі побіг до Угорської». Звинувачення Данила в тому, що він виявився боягузом, перекреслює всі попередні старання літописця уявити його як, гідного продовжувача справи свого батька Романа Мстиславича [90, С. 170].

Але незрозуміло, чому літописець стверджує, що причиною втечі Данила був страх. Адже, якщо він і злякався, то це сталося тоді, коли він не наважився особисто постати перед Бурундаєм, пославши замість себе брата, старшого сина та холмського єпископа. Здавалося б, після того, як ця зустріч відбулася, і Бурундай висловив свої вимоги, Данилові особисто вже нічого не загрожувало. Проте саме після цього він утік, причому не до Угорщини до свого свата, а спочатку до Польщі, на яку зібрався напасти Бурундай. Тоді втеча Данила викликана не переляком, яке небажанням брати участь у знищенні укріплень міст на вимогу Бурундая і наміром попередити польських князів про майбутній напад татар. Наступні події показали, що мудра політика Романовичів, згідно з якою Данило біжить від татар, а Василько з ними співпрацює, виявилася ефективною [35, С. 346].

Василько Романович і Лев Данилович з надзвичайною старанністю виконували волю Бурундая, знищуючи міські укріплення (1259 р.). Хитрістю Василькові вдалося врятувати лише зміцнення княжої резиденції Пагорба. А Бурундай рушив на Польщу, де знищив Сандомир разом із усіма жителями. Князі Василько та Лев не тільки взяли участь у цьому поході, але й стали, за

словами Карамзіна, «мимовільним знаряддям у лиходійствах» татар на польській землі [57, С. 434].

Однак після сандомирської різанини поляки не здійснили напад у відповідь на володіння Романовичів. Цього не сталося саме завдяки «втечі» Данила до Польщі. Мабуть, Данилові, який мав дар розташувати до себе, вдалося переконати польських князів у тому, що Василько та Роман змушені брати участь у татарському поході, щоб урятувати свої життя та не допустити нового руйнування Ордою Галицько-Волинської Русі. В результаті, коли Бурундай пішов у степ, руські та польські князі зібралися у Тернаві (1262 р.). У цьому з'їзді брав участь Данило з синами Левом та Шварном та Василько із сином Володимиром. Князі уклали договір, зміст якого літописець не розкриває [35, С. 349].

Таким чином, підсумовуючи наші студії із вивчення західного вектору зовнішньої політики князя та короля Данила Романовича бачимо, що перебіг та результати діяльності правителя однозначно свідчать, що він був видатним правителем, блискучим полководцем, умілим дипломатом, будівничим і реформатором, політиком європейського масштабу, який, не вагаючись, обирав рішення, вигідні для його країни, й сам немало працював над реалізацією власного вибору. Створене його зусиллями королівство Русі проіснувала до польської анексії 1387 р. як яскравий епізод в історії державності Русі-України. Король Данило Романович відповідально сприймав численні виклики епохи, які випали на його долю, й виявився здатним адекватно на них відповідати. Йому не вдалося об'єднати всі руські землі й звільнити від монгольської залежності. Але за фактичної відсутності союзників, на яких можна було б спертися, протистояння наодинці силі, що підкорила величезні простори, десятки країн Азії і Європи, та наполегливі пошуки шансу звільнення від монгольської присутності свідчать самі за себе. Щонайменше, король Данило виявився єдиним правителем на теренах Старокиївської держави, який постійно наполегливо шукав способів

протиставлення завойовникам, у міру можливого за актуальних умов відверто боровся з ними й робив усе залежне від нього для утвердження такої позиції. Він не працював над утвердженням панування наїзників на цілі століття, а докладав усіх зусиль до усунення монгольського фактору з української дійсності. У тому, що монгольська присутність не стала постійним фактом історії українських земель є і його немалий особистий внесок [52, С. 399].

До найважливіших заслуг короля Данила Романовича належить також послідовне утвердження європейської орієнтації. У цьому він виявився реальним продовжувачем тієї лінії, яку в останній період життя вибрав його батько – князь Роман Мстиславович. З огляду на обірваний несподіваною смертю короткий період активності, творцеві об'єднаної Галицько-Волинської держави вдалося тільки задати сам напрям, який через декілька десятиліть розвинув і утвердив уже син та спадкоємець. У підсумку їх зусилля виявилися доленосними не тільки для самих галицько-волинських земель, а й усїєї національної традиції загалом. Послідовна європейська зорієнтованість України як історичний напрям усього сталого комплексу життєвих зусиль вперше виразніше визначилася саме за їхнього правління і як окреме явище національної традиції виводиться власне від їх часів. Різноманітні цілеспрямовані зусилля короля Данила Романовича на європейському напрямку від 1220-х років відіграли визначальну роль у закріпленні й утвердженні відповідного процесу на ранньому етапі його розвитку.

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження відповідно до поставленої мети та дослідницьких завдань у контексті Західної дипломатії князя та короля Данила Романовича дозволило отримати наступні висновки:

1. Складна ситуація яка сталася після смерті Романа Мстиславича, змусила його синів, Данила та Василька, вступити у тривалу боротьбу за батьківський спадок. Будучи у своєрідному «трикутнику смерті» між угорцями, князями й боярами, поляками для Романовичів стало справжньою надією зміна влади в Угорщині, пов'язана з приходом королевича Бели. Саме ця подія дала новий поштовх у векторах західної дипломатії князя Данила Романовича.

2. Угорський вектор дипломатії й дружні відносини з Белою IV відіграв ключову роль у другій половині 1238 р. Коли волинські князі змогли нарешті відбити Галич у Ростислава, останній вирушив по допомогу до Угорщини, але не знайшов там підтримки. Це означало зміну характеру відносин як між чернігівськими князями і Данилом, а й між волинськими правителями і Арпадами. На наш погляд, останні усвідомлювали, що немає сенсу чинити опір територіальному розширенню володінь Романовичів, старший з яких був васалом Бели IV. До того ж король зберіг чималий вплив серед галицького боярства, що особливо виявилось у 1240-1241 рр., коли значна його частина знайшла притулок у землях корони, утікши від татар.

3. У проміжку 1240-1250-их рр. XIII ст. західний вектор зовнішньої політики Данила Романовича першочергово був спрямований на пошук союзників у можливому протистоянні з монголами. Зміцнивши свої внутрішні позиції після переможної Ярославської битви, князь розумів, що питання з Ордою досі відкрите й візит до хана Бату його лише відтермінував. Відповідно тісні дипломатичні контакти із Римом могли вирішити цю

проблему. В той же час, папа збирався втілити вжиття давню мрію по «наверненні» Русі до латинської віри.

4. З метою укріплення свого міжнародного становища, отримання рівного статусу із європейськими монархами, а також надії на допомогу збоку Західних володарів у боротьбі проти монголо-татар – Данило Романович погодився укласти унію з папою. Наприкінці 1253 р. в Дорогичині відбулась урочиста церемонія, Данило прийняв королівську корону й регалії (коронований легатом Опізо). Розпочався якісно новий етап в існування держави Романовичів, яка почала трансформуватись у Королівство Русі.

5. Данило Романович у контексті своєї дипломатії, проводив активну матримоніальну політику. Так, король Угорщини Бела IV погодився на шлюб своєї доньки Констанції із сином Данило, Левом. Цей родинний зв'язок дозволив Данилу вступити у боротьбі угорського короля з чеським володарем за австрійську спадщину. Син Данила Роман був одружений з наступницею трону Австро-Штирійського герцогства Гертрудою й на початку 1250-х (після смерті її батька, герцога Фрідріха II) Данило заявив свої права на його володіння як на присмак своєї невістки. Він втрутився у війну за австрійський трон. Втім, результат австрійської кампанії виявився невдалим. У цей час почала набирати силу Литва під владою короля Міндовга. Данило пішов війною на Литву. Литовський володар Міндовг зажадав миру зі старшим Романовичем й віддав за Данилового сина Шварна свою доньку, а в придачу до неї міста Новгородок, Слонім та Вовковиськ.

6. Жодних сумнівів у коронації Данила Романовича зараз бути не може, адже усі джерельні повідомлення різного походження добре корелюються між собою у часі й стосовно учасників цих подій та їх мотивів. Серед основних джерел які повідомляють про коронацію Данила Романовича виділяємо Галицько-Волинське літописання, повідомлення хроніста папи Інокентія IV – Ніколо де Кальві, Анналі Красинських, хроніки Я. Длугоша, М. Бельського, М. Кромера та багато інших. Коронація Данила Романовича

це складна геополітична подія, яку слід розглядати в політичному, культурному й релігійному вимірі. Дослідники вважають, що відмова Данила Романовича від релігійної унії з Римом, врешті й призвела до значного погіршення відносин з Ватиканом.

7. Після укладання унії з Римом та прийняття королівської корони Данило став учасником походу до Пруссії, що відбувся взимку 1254-1255 рр. Походу передувало укладання договору з Тевтонським орденом про поділ території Ятвязької землі. Слабкий опір ятвягів військам Данила було обумовлено відсутністю допомоги з боку інших пруських племен, проти яких діяли головні сили хрестоносців.

8. Дипломатична діяльність короля Данила Романовича однозначно свідчила, що він був видатним правителем, блискучим полководцем, умілим дипломатом, будівничим і реформатором, політиком європейського масштабу, який, не вагаючись, обирав рішення, вигідні для його країни, й сам немало працював над реалізацією власного вибору. Створене його зусиллями королівство Русі стало потужною державою, яка проіснувала майже два століття. Держава Данила це яскравий епізод в історії державності Русі-України. Король Данило Романович відповідально сприймав численні виклики епохи, які випали на його долю, й виявився здатним адекватно на них відповідати.

9. До найважливіших заслуг короля Данила Романовича належить також послідовне утвердження європейської орієнтації. У цьому він виявився реальним продовжувачем тієї лінії, яку в останній період життя вибрав його батько князь Роман Мстиславович. З огляду на обірваний несподіваною смертю короткий період активності, творцеві об'єднаної Галицько-Волинської держави вдалося тільки задати сам напрям, який через декілька десятиліть розвинув і утвердив уже син та спадкоємець – Лев та Юрій.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

Опубліковані джерел

1. Ипатьевская летопись // Полное собрание русских летописей. М.: Языки русской культуры, 1998. Т. 2. 379 с.
2. Київський університет у документах, матеріалах та спогадах сучасників. К.: Заповіт, 1994. Кн. 1. С. 280.
3. Codex diplomaticus et commorationumv Masoviae generalis // Zbiór ogólny przywilejów i spominków Mazowieckich». Warszawa: Drukiem W. Lazarskiego, 1919. Nr 366. s. 421-425.
4. Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis / Studio et opera G.Fejer. Budaе, 1829. Vol. 2. P. 247.
5. Codex diplomaticus Poloniae / wyd. Bobowski Mikołaj. Varsaviae, 1858. T.3. P. 30.
6. Documenta Pontificum Romanorum Historiam Ucrainae Illustrantia. Romae: Ucrainorum, 1953.Vol. 1. pag. 36.
7. Heinrici Chronicon Livonia / Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum. wyd. L. Arbusow, A. Bauer. Hannoverae, 1955. T. 31. P. 141-142.
8. Rocznik Krasieńskich // Monumenta Poloniae Historica / wydał A. Bielowski. Lwów, 1878. T. 3. P. 132.
9. Thuroczy J. A magyarok kronikaja / J. Thuroczy. Budapest: Európa Könyvkiad, 1978. Old. 210.

Література

10. Александрович В.С. Король Данило Романович / В. Александрович, Л. Войтович. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2013. 240 с.

11. Александрович В. Історія крізь призму історії культури: нові аспекти мистецтва Галицько- Волинського князівства XIII століття / В. Александрович // Історія в школах України. 2007. № 5. С. 47-50.
12. Александрович В. Константинопольська релігія княжого Холма / В. Александрович // Історія в школах України. 2010. № 1. С. 30-33.
13. Александрович В. Мистецтво Галицько- Волинського князівства / В. Александрович // Історія в школах України. 2003. № 3. С. 41-46.
14. Александрович В. Мистецтво Холма доби князя Данила Романовича // Княжа доба. Історія і культура. Львів: Інститут українознавства імені І. Крип'якевича НАН України, 2007. С. 136-153.
15. Ададуров В., Рожик М. «Хроніка французької революції Дениса Зубрицького» // Записки Наукового товариства ім. Шевченка. Т. 231. Львів, 1996. С. 495-506.
16. Ассман Я. «Культурная память: Письмо, память о прошлом и политическая идентичность в высоких культурах древности». М.: Языки славянской культуры, 2004. 368 с.
17. Бабенко Р. В. Загадковий руський князь у війні половців з сельджуками 1221-1222 рр. / Р. В. Бабенко // Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. 2001. № XL. С. 31-33.
18. Бадяк В. Корона: До 800 - річчя від дня народження Данила Галицького / В. Бадяк // Дзвін. 2001. № 10. С. 118-124 8. Бак В. Взаємини короля Данила Галицького та Римського папи Інокентія IV в контексті антимонгольського хрестового руху середини XIII століття / В. Бак // Україна і Ватикан: серія збірників наукових праць / за заг. ред. А Колодного. Івано-Франківськ; К., 2008. Вип.1: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. С. 28-31.
19. Бадяк В., Максимович І. Вінець королівства. Корона Данила Галицького: відома, загадкова, міфічна / В. Бадяк, І. Максимович. Тернопіль: Лілея, 2003. 64 с.

20. Бадяк В. Коронація Данила Галицького і доля його корони / В. Бадяк // Король Данило Романович і його місце в українській історії: матеріали міжнародної наук. конф. (Львів, 29-30 листопада 2001 р.) / Редкол.: Я. Дашкевич та ін. Львів: ВМС, 2003. С. 107-118.
21. Бадяк В. Реалії і міфи коронації Данила Галицького та доля корони / В. Бадяк // Доба короля Данила в науці, мистецтві, літературі: матеріали Міжнародної наук. конф. (Львів, 29-30 листопада 2007 р.). Львів: Б. в., 2008. С. 236-259.
22. Баран В. Д. Княжий Галич в історії України. / В. Д. Баран // Український історичний журнал. 2001. № 4. С. 67-75. 10. Баран О. Спадщина княжого Холма: пам'ятки і літописна традиція / О. Баран // Пам'ятки України: історія та культура. 2006. № 1-2. С. 33-45.
23. Барвінський О.Г. Історія Руси. Часть III. Русь под панованем Литви и Польщі, аж до сполучення тих держав під володінем Ягайлонів. (Бібліотека «Просвіти», ч. 56). Львів, 1880; Часть IV. Русь под панованем Ягайлового роду аж до підготовлення Люблинської Унії (Бібліотека «Просвіти», ч. 70). Львів, 1882; Часть V. Внутрішній стан Руси під пануванем Ягайлового роду аж до цілковитого зілляня Литви з Польщею в Люблинській Унії 1569 р. (Бібліотека «Просвіти», ч. 80). Львів, 1884.
24. Будько Є. Зримий і незримий Галич / Є. Будько // Міжнародний туризм. 2002. № 5. С. 80-83 17. Бузало В. Орден Данила Галицького / В. Бузало // Військово-історичний альманах. 2004. № 1 (8). С.114-123.
25. Великий А. Г. Данило Романович між Сходом і Заходом / А. Г. Великий // З літопису християнської України. Рим; Львів, 1999. Т. II. С. 173-177. (Українська духовна бібліотека).
26. Великий А. Г. Коронація Данила Романовича Галицького / А. Г. Великий // З літопису християнської України. Рим; Львів, 1999. Т. II. С. 168-172. (Українська духовна бібліотека).

27. Великий А. Г. Лист Папи Григорія ІХ до неназваного «короля Руси» / А. Г. Великий // З літопису християнської України. Рим; Львів: Місіонер, 1999. Т. II. С. 123-127. (Українська духовна бібліотека).
28. Великий А. Г. Міжобрядові стосунки в XIII столітті / А. Г. Великий // З літопису християнської України. Рим; Львів: Місіонер, 1999. Т. II. С. 108-112. (Українська духовна бібліотека).
29. Великий А. Г. На шляху до Данилової унії з Римом / А. Г. Великий // З літопису християнської України. Рим; Львів: Місіонер, 1999. Т. II. С. 113-117. (Українська духовна бібліотека).
30. Великий А. Г. Непорозуміння Данила Романовича з Заходом / А. Г. Великий // З літопису християнської України. Рим; Львів, 1999. Т. II. С. 178-182. (Українська духовна бібліотека).
31. Вишневська Г. Данило Галицький - король Руський, Великий князь Галицько-Волинської Землі: До 750-річчя коронації / Г. Вишневська // Рідний край. 2003. № 1. С. 116-120. 33.
32. Войнар М. М. Корона Данила в правно-політичній структурі Сходу (Візантії) / М. М. Войнар // *Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae*, 1954. Vol. 2(8). Fasc. 1-2. P. 105-118.
33. Войтович Л.В. Данило Галицький. Загадки і проблеми / Л. Войтович // Галицька брама. 2001. № 9-10: Король Данило та його син Лев. С. 12-16.
34. Войтович Л. Польща, Мазовія, Литва та Угорщина у боротьбі за спадщину Романовичів / Л. Войтович // Проблеми слов'янознавства: зб. наук. праць / ред. кол. М. Кріль (гол. ред.) та ін. Львів, 2010. Вип. 59. С. 52-66.
35. Войтович Л. В. Галицько-волинські етюди / Л. Войтович. Біла Церква: Видавець Олександр Пшонківський, 2011. 480 с.
36. Войтович Л.В. Король Данило Романович: давні і модерні напрями фальсифікації портрету / Л. Войтович // Король Данило Романович:

культурна державотворча спадщина його доби. Монографія / [під ред. М. Бевза і Ю. Лукомського]. Львів: Вид-во «Растр-7», 2016. С. 12-13.

37. Войтович Л. «Подвійна» коронація Данила Романовича: загадка легенди чи реальний факт / Л. Войтович // Княжа доба: історія і культура. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2015. Вип. 9. С. 133-143.

38. Войтович Л.В. Тевтонський орден у політиці Галицько-Волинського князівства / Л. Войтович // Український історичний журнал. 2010. № 6. С. 4-17.

39. Войтович Л. Улус Ногая і Галицько-Волинське князівство / Л. Войтович // Україна - Монголія: 800 років у контексті історії: зб. наук. праць / ред. кол. О. С. Онищенко та ін. К., 2008. С. 21-27.

40. Волощук М. М. Венгерское присутствие в Галиции в 1214-1219 годах / М. М. Волощук // Вопросы истории. 2005. № 12. С. 97-106.

41. Волощук М. М. Вассальная зависимость Даниила Романовича от Белы IV (1235-1245 гг.): актуальные вопросы реконструкции русско-венгерских отношений второй четверти XIII в. / М. Волощук // *Specimina nova. Pars prima. Sectio mediaevalis*. Pécs, 2005. P. 3. S. 84.

42. Волощук М.М. Взаємовідносини Галицько-Волинської держави епохи Данила Галицького з Угорщиною в працях руських істориків XIX ст. / М. Волощук // Король Данило Романович і його місце в українській історії. Матеріали Міжнародної наукової конференції (Львів 29-30 листопада 2001 р.) / [редколегія Я. Дашкевич та ін.]. Львів : ВМС, 2003. С. 85-91.

43. Волощук М.М. Даниил Галицкий и Бела IV: к реконструкции русско-венгерских отношений 30-х годов XIII в. / М. Волощук // *Rossica Antiqua. Исследования и материалы*. СПб., 2006. С. 331-341.

44. Волощук М. М. Князь і король Данило Романович у житті міста Галича 13 сторіччя / М. Волощук // Галич. Збірник наукових праць / [за ред. М. Волощука]. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2017. Вип. 2. С. 127-146.

45. Волощук М.М. Коронація Данила Романовича в зовнішній політиці й дипломатії Інокентія IV: короткий нарис історіографії // Вісник Прикарпатського університету. Історія. 2010. Вип. 18. С. 129-136.
46. Волощук М., Курін М. Коронація Данила Романовича в зовнішній політиці й дипломатії Інокентія IV: короткий нарис історіографії / М. Волощук, М. Курін // Вісник Прикарпатського університету. Івано-Франківськ, 2010. Сер. Історія. Вип. 18. С. 129-136.
47. Волощук М.М. Русько-угорські відносини періоду Данила Галицького в оцінці угорської історіографії XIX - початку XX ст. / М. Волощук // Галичина: науковий і культурно_просвітній краєзнавчий часопис. Івано_Франківськ, 2002. № 8. С. 181-186.
48. Волинське і Галицьке князівства та їх об'єднання. Князь і король Данило Галицький // Історія України: підруч. для студ. ВНЗ / В. Баран, Л. Войтович, Я. Грицак, О. Зайцев; М-во освіти і науки України; відп. ред. Ю. Сливка. 3-є вид., перероб. і допов. Львів, 2002. С. 83-89;
49. Ворон В. Дух епохи короля Данила: [експозиція «Дух епохи короля Данила» у Музеї волинської ікони в Луцьку] / В. Ворон // Над Бугом і Нарвою. 2009. № 2 (102). С. 9-10.
50. Гісем О., Мартинюк О. Історія України: підруч. для 7 класу загальноосвіт. навч. Закладів /О. Гісем. Х.: Вид-во «Ранок», 2015. 240 с.
51. Греков Б.Д. Древнейшие судьбы Западной Украины // Новый мир. 1939. № 10-11. С. 248-256.
52. Грушевський М.С. Історія України-Руси: у 10 т. 11 кн. / М. Грушевський. Київ: Наукова думка, 1993. Т. 3. 640 с.
53. Грушевский М.С. Звичайна схема руської історії й справа раціонального укладу історії Східнього Слов'янства // Статті по славяноведенію. Спб., 1904. Вып. I. С.291.
54. Гріщенко О. Художні особливості міської та паркової скульптури Теодозії Бриж / О. Гріщенко // Вісник Львівської національної академії

мистецтв. Львів: Львівська національна академія мистецтв, 2012. Вип. 23. С. 306-314.

55. Грабовецький В. Коронація Данила Галицького 1253 року. Івано-Франківськ: Б. в., 2003. 24 с.

56. Головка В. Історіографія кризи історичної науки. Український контекст / В. Головка. К., 2003. С.110-112.

57. Головка О.Б. Корона Данила Галицького: Волинь і Галичина в державно-політичному розвитку Центрально-Східної Європи раннього та класичного середньовіччя / О. Головка. К.: Стилос, 2006. 575 с.

58. Головка О. Некороновані і короновані королі Південно-Західної Русі / О. Головка // Княжа доба: історія і культура. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2015. Вип. 9. С. 183-216.

59. Головка О. Б. Титулатура носіїв державної влади на Русі в контексті середньовічних імперських доктрин / О. Головка // Феодалізм на Україні. К.: Наукова думка, 1990. С. 42-52.

60. Гомотюк О. Національна ідея в рецепції еліти Київської та Галицько-Волинської держав / О. Гомотюк // Мандрівець. 2010. № 6. С. 37-43. Бібліогр.: с. 43.

61. Гоян І. Духовно-культурна діяльність короля Данила в контексті взаємин Галицько- Волинської держави зі Святим Престолом / І. Гоян, І. Коваль // Україна і Ватикан: серія збірників наукових праць / за загал. ред. А Колодного. Івано-Франківськ; К., 2008. Вип.1: Українсько-ватиканські відносини в контексті суспільних і міжконфесійних проблем. С. 375-382.

62. Дашкевич Н.П. Княжение Даниила Галицкого по русским и иностранным известиям / Н. Дашкевич. К., 1873 - 163 с.

63. Дашкевич Н. Переговоры пап с Даниилом Галицким об унию юго-западной Руси с католичеством // Киевские университетские известия. 1884. №8. С. 136-181.

64. Дашкевич Я. Грамоты князя Льва Даниловича как исследовательская проблема / Я. Дашкевич // *Personages: essays on persons in history, politics and culture* / I.Dashkevych. Lviv, 2007. С. 62-66.
65. Дашкевич Я. Галицько-волинські землі на перехресті орієнтацій: Захід, Русь, Схід (кінець X - середина XIV ст. / Я. Дашкевич // *Українські землі часів короля Данила Галицького: церква і держава: статті й матеріали* / Редкол.: В. Гаюк, О. Гринів, Я. Дашкевич та ін. Львів: Логос, 2005. С. 27-38.
66. Дашкевич Я. Князь Лев Данилович - справжній та в традиції / Я. Дашкевич // *Personages: essays on persons in history, politics and culture* / I.Dashkevych. Lviv, 2007. С. 66- 70.
67. Дашкевич Я.Р. Король Данило в житті та бронзі / Я. Дашкевич // *Повернення короля Данила до Львова: Документи, фотографії, публікації, відгуки, художні твори*. Львів, 2006. С. 6-10.
68. Дашкевич Я.Р. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури / 2-ге вид., виправл. й доповн / Я. Дашкевич. Львів: Львівське відділення ІУАД ім. М.С. Грушевського НАНУ / Літературна агенція «Піраміда», 2007. 808 с.
69. Дашкевич Я.Р. Проблема державності на Галицько-Волинських землях (кінець X - середина XIV ст.) // *Король Данило Романович і його місце в українській історії*. Львів, 2003. С. 19-24.
70. Дашкевич Я. «Секретна історія монголів» як джерело до історії України XIII ст. / Я. Дашкевич // *Україна - Монголія: 800 років у контексті історії: зб. наук. праць* / ред. кол. О.С. Онищенко та ін. К., 2008. С. 11-16.
71. Дашкевич Я. Українські землі в часах галицько-волинської державності (кінець X - середина XIV ст.) / Я. Дашкевич // *Пам'ять століть*. 2002. № 4. С. 3-21.
72. Дідицький Б. Въ одинь чась научитья малорусину по великорусски. Львовъ, 1866. 32 с.

73. Дідицький Б. Народная история Руси отъ начала до новейшихъ временъ послѣ наилучшихъ историковъ составлена и издана Богданомъ А. Дідицкім. Часть первая / Б. Дідицький. Львовъ, 1868. 224 с.
74. Долинська М. Пам'ятник королю Данилу в контексті історичної освіти топографії Львова / М. Долинська // Пам'ятки України: історія та культура. 2005. № 1. С. 133-139.
75. Зубрицький Д. История древняго Галичско-Русского княжества : в 3 ч. / Д. Зубрицький. Львов, 1852. Ч. 1. 210 с.
76. Ідзьо В. Король Данило і українська держава в XIII столітті: До 800 - ліття від дня народження Данила Галицького / В. Ідзьо // Дзвін. 2001. № 10. С. 155-156.
77. Ідзьо В.С. I Міжнародна наукова конференція «Король Данило і Українська держава в XIII столітті». [м. Львів] / В. Ідзьо // Український історичний журнал. 2001. № 6. С. 145.
78. Ідзьо В.С. Українська держава в XIII столітті: монографія / В. Ідзьо. Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1999. 320 с.
79. Ілленко Юрій. Інтерв'ю // Новини кіноекрана. 1970. № 1.
80. Ісаєвич Я.Д. Галицько-Волинська держава / Я.Д. Ісаєвич. Львів: Ін-т українознав. ім. І. Крип'якевича НАН України, 1999. 40 с.
81. Ісаєвич Я.Д. Історія Галицько-Волинської держави Івана Крип'якевича. Галицько-Волинське князівство. Друге видання. Львів, 1999. С. 9-11.
82. Ісаєвич Я.Д. Князь і король Данило: суспільство, церква, держава (до 800-річчя народження Данила Галицького) / Я. Ісаєвич // Київська старовина. 2002. № 1. С. 3-10.
83. Ісаєвич Я.Д. Проблема походження українського народу: історіографічний і політичний аспект / Я.Д. Ісаєвич // Україна давня і нова. Народ, релігія, культура. Львів, 1996. С.22-42

84. Історія України: Короткий курс / ред. С. Белоусова, К. Гуслистого, О. Оглобліна. Київ: Видавництво АН УРСР, 1940. 412 с.
85. Каляндрук Т.Б. Дорогичинська битва 1238 року: таємниці однієї перемоги / Т. Каляндрук. Львів: Піраміда, 2014. 100 с.
86. Камінський І. Корона Данила в правно-політичній структурі Заходу / І. Камінський // *Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae*, 1954. Vol. 2(8). Fasc. 1-2. P. 119-125.
87. Костомаров Н.И. Исторические произведения. Автобиография / Сост. и ист.-биогр. очерк В.А. Замлинского; Примеч. И. Л. Бутича. 2-е изд. - К.: Лыбидь, 1990. С. 425-438.
88. Коритко Р. Корона Данила Галицького: істор. роман / Р. Коритко. Львів: Червона Калина, 1996. 391 с.
89. Костомаров Н. Н. Даниил Романович Галицкий / Н. Костомаров // *Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей* / Н. Костомаров. СПб., 1880. Отд. 1. Вып. 1. С. 123-152.
90. Котляр М. Ф. Данило Галицький / М. Ф. Котляр. К.: Наук. думка, 1979. 185 с.
91. Котляр Н. Ф. Даниил, князь Галицкий. Документальное повествование / Н. Ф. Котляр. СПб.: Алетейя; К.: Птах, 2008. 320 с.
92. Котляр М.Ф. Данило, король руський / Котляр М.Ф. // *Полководці Давньої Русі*. К.: Україна, 1991. С. 185-190.
93. Котляр М. Дипломатія галицьких і волинських князів XII-XIII ст. / М. Котляр // *Київська старовина*. 2000. № 6. С. 9-20.
94. Котляр М. Ф. Галицько-Волинська Русь / М. Ф. Котляр // *Україна крізь віки: у 15 т.* К.: Альтернативи, 1998. Т. 5. 336 с.
95. Котляр М. Ідейна спрямованість Галицько-Волинського ізводу / М. Котляр // *Київська старовина*. 2003. № 2. С. 12-21.

96. Котляр М. Ф. Імовірна спадковість структури й форми Галицько-Волинського літопису (спостереження історика) / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. 2006. № 3. С. 173-186.
97. Котляр М. Ф. Роман і Романовичі в історії та поезії / М. Ф. Котляр // Український історичний журнал. 2001. № 4. С. 57-67.
98. Котляр М.Ф. Примарна корона Данила Галицького // Жовтень. 1987. № 7. С. 103-111;
99. Котляр Н. Ф. Двор галицких Романовичей (XIII в.) / Н. Ф. Котляр // Древняя Русь. 2008. № 1. С. 60-71.
100. Майоров А. В. Был ли Даниил Галицкий коронован папой Иннокентием IV ? / А. В. Майоров // Русин. Кишинев, 2011. № 3. С. 42-49.
101. Майоров А.В. Даниил Галицкий и тамплиеры // Русин. Международный исторический журнал. 2014. Vol. 1. С. 36-51.
102. Майоров А. В. Даниил Галицкий и Фридрих Воинственный: русско-австрийские отношения середины XIII века / А. В. Майоров // Вопросы истории. 2011. № 7. С. 32-52.
103. Майоров О. Звістка Ніколо да Кальві, капелана папи Інокентія IV, про коронацію Данила Романовича / О. Майоров // Княжа доба: історія і культура. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, 2011. Вип. 4. С. 187-192.
104. Майоров А.В. Из истории внешней политики Галицко-Волынской Руси времен Романа Мстиславича / А.В. Майоров // Древняя Русь. 2008. № 4. С. 78-96.
105. Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. Москва: Государственное издательство политической литературы, 1957. С. 53-54.
106. Матузова В.І. Тевтонський орден в зовнішній політиці Данила Галицького / В. Матузова // Питання стародавньої та середньовічної історії й етнології. Збірник наукових праць / Чернівецький національний університет

імені Юрія Федьковича, кафедра етнології, античної та середньовічної історії. Чернівці : Золоті литаври, 1998. Т. 1. С. 50-57.

107. Матузова В.И. Тевтонский Орден во внешней политике князя Даниила Галицкого / В. Матузова // Восточная Европа в исторической ретроспективе. К 80-летию В. Т. Пашуто. М.: Языки русской культуры, 1999. С. 145-152.

108. Матузова В., Назарова Е. Крестоносцы и Русь. Конец XII в. 1270 г.: тексты, перевод, комментарии. Москва: Индрик, 2002. С. 354-355.

109. Масан О.М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року / О. Масан // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. Чернівці, Рута. 1996. Вип. 1. С. 41-52.

110. Масан О.М. Добжинський орден (до історії дорогичинського інциденту 1237 року / О. Масан // Питання стародавньої та середньовічної історії, археології й етнографії. Чернівці, Рута. 1996. Вип. 2. С. 53-55.

111. Мицик Ю. А. Галицько-Волинське королівство // Історія України: посібник / Ю.А. Мицик, В.С. Власов; Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». Київ, 2001. Ч. 1: З найдавніших часів до кінця 18 ст. С. 50-54

112. Мозер М. Як галичани стали українцями: українська мова та освіта ранніх галицьких народів / М. Мозер // Бюлетень Наукового Товариства ім. Т.Г.Шевченка. 2007. № 24 (40). С. 23-24.

113. Островський В. Данило Галицький - людина і державотворець. Історія України. 7 клас / В. Островський // Історія в школах України. 2004. № 1. С. 20-24.

114. Павленко Н. История СССР с древнейших времен до 1861 года / Н. Павленко. Москва: Просвещение, 1989. 559 с.

115. Павличко Д.В. Сага про Ольгу / Д. Павличко // Новини кіноекрана. 1984. № 2.

116. Памятники истории и культуры Украинской ССР / Редкол.: П.Т. Тронько (гл. ред.) и др. Киев: Наукова думка, 1987. 735 с.

117. Парадокси національної ідентичності / Ярослав Грицак. Режим доступу: <http://www.day.kiev.ua/189810/>
118. Паршин І.Л. Вектори політики володарів Галицько-Волинської Русі (за матеріалами нарративних латиномовних джерел XIII-XV століть): автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Паршин І.Л.; НАН України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича, Ін-т народознавства. Л., 2014. 20 с.
119. Паршин І. Участь князя Данила Романовича в інтронізації угорського короля Бели IV / І. Паршин // Княжа доба: історія і культура. 2015. Вип. 9. С. 23-33.
120. Патриотизм // Энциклопедия государства и права. М.: Изд-во Коммунистической Академии, 1927. Т. 3. Стб. 252.
121. Паславський І.В. Коронація Данила Галицького в контексті політичних і церковних відносин XIII ст. / Паславський - Львів: [б. в.], 2003. 111 с.
122. Паславський І. Хто був ініціатором русько-римського зближення у 40-х роках XIII століття: Данило Романович чи Інокентій IV ? / І. Паславський // Княжа доба: історія і культура. Львів: Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2012. Вип. 6. С. 153-172.
123. Пастух Р. Корона Данила Галицького: вибрані статті, нариси, інтерв'ю, рецензії, есеї / Р. Пастух. Дрогобич: Коло, 2005. 640 с.
124. Пашуто В.Т. Даниил Галицкий // Исторический журнал. 1943. № 3-4. С. 37-44.
125. Пашуто В.Т. Очерки по истории Галицко-Волынской Руси / Отв. ред. Б. Д. Греков. М.: Изд-во АН СССР, 1950. 333 с.
126. Пашуто В.Т. О политике папской курии на Руси (XIII век) // Вопросы истории. 1949. № 5. С. 52-77.
127. Петрушевич А.С. Обзоръ важнейшихъ политическихъ и церковныхъ происшествий в Галицкомъ Княжестве съ половины XII до

конца XIII вѣка / А. Петрушевич // Галицкий исторический сборникъ. Львовъ, 1854. Вып. II. С. 8-81.

128. Полонська-Василенко Н. Д. Об'єднання українських земель Галицько-Волинським князівством // Історія України: у 2 т. / Н. Д. Полонська-Василенко. 3-є вид. Київ, 1995. Т. 1: До середини XVII століття. С. 192-213.

129. Полонська-Василенко Н. Король Данило на тлі історичної доби // Визвольний шлях. 1954. Кн. 9. С. 77-82.

130. Пресняков А. Е. Княжое право в Древней Руси. Очерки по истории X- XII столетий. Лекции по русской истории. Киевская Русь. М., 1993. С. 580-590.

131. Пушик С. Де стояв терем галицьких князів? / С. Пушик // Дзвін. 2004. № 1. С. 117- 120.

132. Рапов М. «Зори над Русью: Повесть лет, приведших Русь на Куликово поле»: Исторический роман / М. Рапов. Ярославль: Верхне-Волжское книжное издательство, 1954. 608 с.

133. Рамм Б. Папство и Русь в X-XIII вв. Москва-Ленинград: Изд-во АН СССР, 1959. 284 с.

134. Ревчук Р. Між Рюриковичами й Чингісидами: як Данило Галицький воював із «татарськими людьми» з міст Болохівських / Р. Ревчук // Україна молода. 2010. 10 липня (№ 125). С. 13.

135. Рикёр П. Память, история, забвение / Пер. с франц. М.: Издательство гуманитарной литературы, 2004 (Французская философия XX века). 728 с.

136. Ричка В. М. «Галич - другий Київ»: середньовічна формула чи історіографічна метафора? / В. М. Ричка // Український історичний журнал. 2006. № 1. С. 4-13.

137. Рындзюнский П. Социально-экономическая история России XIX в. в работах советских историков // Очерки истории исторической науки в СССР, Москва: Издательство АН СССР, 1966. Т. 4. С. 497-510.

138. Рожко М. Оборонне будівництво Данила Галицького / М. Рожко // Король Данило Романович і його місце в українській історії / Львівський національний університет імені Івана Франка, Львівське відділення інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського НАН України, Громадський комітет для відзначення 800-літнього ювілею короля Данила. Редколегія Я. Дашкевич та ін. Львів: ВМС, 2003. С. 180-189.

139. Росовецкий А. Даниил Галицкий - король Руси и служилый князь Бату-хана / А. Росовецкий // Персонал. 2001. № 12. С. 22.

140. Рубинштейн Н. Западные пути торговли Украины-Руси // Вісник Одеської Комісії Краєзнавства при Українській академії Наук. Одеса, 1925. Ч. 2-3. С. 120-134

141. Смолій В. Історія інститутська, історія українська (ювілейні роздуми з академічної проблематики) // Український історичний журнал. 2012. Вип. 1. С. 5-42.

142. Смолій В., Степанков В. Історія України: Історія України: підручник для 7 класу / В. Смолій, В. Степанков. К.: Генеза, 2007. С. 117-154

143. Стависький В. Князь Данило Романович на київському столі / В. Стависький // Галицько-Волинська держава: міжнар. наук. конф., Галич, 19-21 серп. 1993 р.: тези доп. та повідомл. / Акад. наук України, Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича; [відп. за вип.: В. Петегрич, В. Івановський]. Львів, 1993. С. 99-101.

144. Стех Я. До відзначення 800-річчя від дня народження короля Данила Галицького / Я. Стех // Визвольний шлях. 2001. № 10. С. 67-74.

145. Советская пропаганда в годы Великой Отечественной войны: «коммуникация убеждения» и мобилизационные механизмы / авт.-сост. А.Я. Лившин, И.Б. Орлов. М.: РОССПЭН, 2007. 806 с.

146. Томашівський С.Т. Українська історія. Нарис І: Старинні і середні віки / С. Томашівський. Львів: Видавництво «Вчора і нині», 1919. 150 с.
147. Томенчук Б. П. Археологія дерев'яних храмів Галицького князівства / Б. П. Томенчук // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Мистецтвознавство. Івано-Франківськ: Плай, 1999. Вип. 1. С. 16-24.
148. Трегубова Т.О., Мих Р.М. Львів. Архітектурно-історичний нарис / Т. Трегубова. Київ: Будівельник, 1989. 272 с.
149. Туровская М.И. Кино тоталитарной эпохи / М.И. Туровская // Кино: политика и люди (30-е годы) - М.: Материк. 1995. - С.41, 50.
150. Уривалкін О.М. Князювання Данила Галицького. Монгольська навала та встановлення ординського іга // Історія України (середина XIII - середина XVII ст.): навч. посіб. для студ. ВНЗ / О. М. Уривалкін; М-во освіти і науки України. Київ, 2005. С. 6-3;
151. Федорак Н. Аспекти сюжету Галицько-Волинського літопису (до питання про цілісність сюжету літописного твору) / Н. Федорак // Вісник Львівського університету. Серія філологічна. 2004. Вип. 35. С. 60-72.
152. Федорак Н. Поетика Галицько-Волинського літопису: монографія / Назар Федорак. Львів: Львівський національний університет ім. І. Франка, 2005. 262 с.
153. Федорак Н. Хронотоп Галицько-Волинського літопису / Н. Федорак // Слово і час. 2000. № 11. С. 21-25.
154. Федорук А.В. Військова діяльність князя Данила Романовича в контексті мілітарного розвитку Центральної та Східної Європи XIII століття / А. Федорук // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, 2014. R. 12. Z. 6. P. 43-62.
155. Федорук А.В. Ярославська битва 1245 року: реконструкція вирішальногозіткнення у боротьбі за «галицьку спадщину / А. Федорук // Colloquia Russica. Seria I. Vol.II.: Przemyśl i ziemia Przemyska w strefie

wpływów ruskich X. Połowa XIV w. Pod red. Vitalija Nagirnego i Tomasza Pudłockiego - Krakow: Towarzystwo Wydawnicze «Historia iagellonica», 2013. С. 145.

156. Фічора І.В. Вплив Галицько-Волинського мистецтва на культуру Закарпаття / І.В. Фічора // Вісник Прикарпатського університету. Серія: Мистецтвознавство. Івано-Франківськ: Плай, 1999. Вип. 1. С. 25-27.

157. Фрухт С. Пам'ятник Данилові Галицькому у Львові / С. Фрухт // Галицька брама. 2001. № 9-10. С. 11-15.

158. Хальбвакс М. Социальные рамки памяти / Пер. с фр. и вступ. статья С.Н. Зенкина. М.: Новое издательство, 2007. 348 с.

159. Харди Ї. «Rex Russiae», olim «Rex Gallicie» / Ї. Харди // Дрогоичинь 1253: матеріали міжнар. наук. конф. з нагоди 755-ї річниці коронації Данила Романовича / [за ред. О. Жерноклеєва, М. Волощука, І. Гурака]. Івано-Франківськ, 2008. С. 37-49.

160. Хаттон П. История как искусство памяти / пер. с англ. В. Ю. Быстрова. СПб., 2003. 423 с.

161. Христан Н.М. Від історії до політики: князь та король Русі Данило Романович у народницькій історичній уяві // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича: Історія. Чернівці: Чернівецький університет, 2022. No 1. С. 23-33.

162. Христан Н.М. Образ короля Данила Романовича в українській ранньомодерній історичній уяві / Н. Христан // Емінак: науковий щоквартальник. Київ-Миколаїв, 2023. No1 (26) (листопад-грудень). Том 1. С. 47-68.

163. Хома І. Східноєвропейська політика папи Інокентія IV / І. Хома // *Analecta ordinis S. Basilii Magni. Romae*, 1954. Vol. 2(8). Fasc. 1-2. P. 126-136.

164. Шараневич І. Історія Галицько-Володимірської Русі от найдавніших времен до року 1453 / І. Шараневич. Львов, 1863. 462 с.